

9
785

B. BREŽGO

LATGALES ZEMNIEKI
PĒC DZIMTBŪŠANAS
ATCELŠANAS

1861—1914

LĀTVIJAS VALSTS IZDEVNIECIBA

9
L-785

B. BREŽGO

LATGALES ZEMNIEKI
PĒC DZIMTBŪŠANAS
ATCELŠANAS

1861—1914

5222

~~PIEŠĻU PILSĒTAS BĒRNI
BIBLIOTEKA
Предметная городская
детская библиотека~~

L-1
B-1

LATVIJAS VALSTS IZDEVNIECĪBA
RĪGĀ 1954

Latv. PSR Valsts bibliotēka

3ārb. 64

~~54~~ -630
0309090341

Б. Брежго
Латгальские крестьяне
после отмены крепостного права
(1861—1914)

Латвийское государственное
издательство

На латышском языке

PRIEKŠVĀRDS

Sajā darbā autors spraudis par savu mērķi parādīt Latgales zemnieku agrarās attiecības XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā, t. i., kapitalistisko attiecību attīstības periodā Latgalē.

Tieši par Latgales zemnieku agrarām attiecībām pēc 1861. gada reformas specialu pētījumu nav. Ir tikai atsevišķi apcerējumi, kas skar vienu otru no šiem jautājumiem. No tiem būtu minami šādi darbi:

Крестьянское дело в Северо-Западном крае («Русский Вестник», Москва 1868, том 77); Краткий очерк крестьянского дела со дня объявления Положения 19 февраля 1861 года («Памятная книжка Витебской губернии на 1886 год», Витебск 1886); *С. Шолкович*. Сборник статей, разъясняющих польское дело по отношению к Западной России. Вильна 1887; Витебская губерния. Под редакцией *В. М. Долгорукова*. Витебск 1890; *А. Мосолов*. Виленские очерки. СПб. 1898; *А. Миловидов*. Батраки и кутники Северо-Западного края («Русский Вестник», 1905, том 298); *А. А. Кофод*. Крестьянские хутора на надельной земле. 1-II. (СПб. 1905); *К. А. Визбор*. Права литовцев по землевладению в Западном крае. Рига 1905; *А. Попельницкий*. Первые шаги крестьянской реформы («Великая реформа», V); *А. Попельницкий*. Как принято было Положение 19 февраля 1861 года освобожденными крестьянами («Современный Мир». СПб. 1911, № 2); *А. В. Аранов*. Краткий исторический очерк крестьянского вопроса и деятельности крестьянских учреждений Витебской губернии с 19 февраля 1861 года. Витебск 1911; *М. И. Дуганов*. Замечание на проект об упразднении сельскохозяйственных сервитутов в губерниях Западных и Белорусских («Журнал Министерства Юстиции». СПб. 1911, № 4); *С. Агурский*. Революционное движение в Белоруссии. Минск 1928; *У. Пичэта*. Сялянскія рухі на Беларусі пасля аграрнай рэформы 1861 г. («Полымя», Менск 1929, Жнівень — Верасень, Лістапад — Снежень); *Д. А. Дудкоу*. Стальпінская рэформа у Віцебскай губерні. Менск 1931; *Д. А. Дудкоу*. Аб разьвіцці капіталізму у Беларусі у 2-й палове XIX і пачатку XX ста-

годъздя. Менск 1932; Крестьянское движение в конце XIX в. («Красный Архив». Москва 1938, выпуск 4—5); *B. Brežgo. Latgolas zemņiki krīvu dzymtbyušonas laikūs. Viļakā 1940*; *C. A. Удачин. Земельная реформа в Советской Латвии. Рига 1948. J. Krastiņš, 1905. gada revolucija Latvijā. Rīgā 1950. A. M. Панкратова. Первая русская революция. 1950. Я. П. Крастынь, Революция 1905—1907 годов в Латвии, Москва 1952. П. А. Зайончковский. Отмена крепостного права в России. Москва 1954.*

No uzrādītiem darbiem rakstos, kas iespīesti izdevumos «Русский вестник» un «Памятная книжка Витебской губернии на 1887 год», kā arī S. Solkoviča, V. M. Dolgorukova, A. Mosolova un A. V. Arapova darbos, ir ziņas par cara valdības pasākumiem, lai nokārtotu zemnieku jautājumu Ziemeļrietumu apgabālā, kurā ietilpa arī Latgale. Minēto darbu autori cenšas parādīt šos pasākumus no pozitīvās puses. K. A. Vizbors citādi pieiet jautājumam par ierobežojumiem, kādi bija uzlikti lietuviešiem un Latgales latviešiem zemes pirkšanā savā dzimtenē. M. I. Duganovs savā rakstā pasvītro tieši negatīvās puses likumprojektā par servitūtiem Ziemeļrietumu apgabālā. A. Popelnickis savos rakstos runā par to, kā 1861. gada reformu uztvēra muižnieki. B. Brežgo savā darbā «Latgolas zemņiki krīvu dzymtbyušanas laikūs» aplūko zemnieku stāvokli laikā no 1772. līdz 1861. gadam. D. A. Dudkovs savos darbos par Stolipina agraro reformu Vitebskas guberņā un kapitalisma attīstību Baltkrievijā skar daļai šos jautājumus arī attiecībā uz Latgali. S. Agurskis un V. U. Pičeta, apskatot revolucionāro kustību un zemnieku nemiērus Baltkrievijā, raksta arī par kustību Latgalē. S. Udačina darbā ir nodaļa par Latgales agrarām īpatnībām, tomēr tur ir nepilnības faktu ziņā.

Bez minētās literatūras ir vēl vesela virkne iespīestu darbu ar avotu raksturu, kur iespējams iegūt datus par Latgales zemnieku stāvokli XIX gadsimta otrajā pusē un XX gadsimta sākumā. Šie izdevumi ir sekojošie: Первое издание материалов Редакционных комиссий для составления положений о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. Третий период, часть XVI. О числе крестьян, наделенных и ненаделенных земель в западных губерниях. СПб. 1860; Особое приложение к тому IX Законов о состояниях. Учрежденные 19 февраля 1861 года положения о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, с дополнениями к оным по 31 марта 1863 года. Местное положение о поземельном устройстве крестьян, водворенных на помещичьих землях, в губерниях: Виленской, Гродненской, Ковенской, Минской и части Витебской; Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян-собственников в Северо-Западном крае. Вильна 1864; Сборник правительственных распоряжений по водворению

русского землевладения в Северо-Западном крае. Вильна; Полное собрание законов Российской империи, Собрание второе. №№ 12195, 38938, 39570, 40647, 42899, 46901; Памятная книга Витебской губернии на 1862 год. Витебск 1862; Памятная книжка Витебской губернии на 1864 год. СПб. 1864; Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год. СПб. 1865; Сборник в память Первого русского статистического съезда 1870 г. Составлен А. М. Семеновским. СПб. 1872; Статистика поземельной собственности и населенных мест Европейской России в 1877 году. Выпуск V. СПб. 1882; Памятная книжка Витебской губернии на 1889 г. Витебск 1889; Статистика Российской империи. IV СПб; Сборник узаконений и распоряжений правительства. СПб. 1901 г. № 25, 1905 г. № 207; Обзор Витебской губернии за 1902 год. Витебск 1903; Статистика землевладения. 1905 год. Витебская губерния; Сборник цифровых материалов для изучения крестьянских переселений в 1906 г. Челябинск 1906; Доклад Витебской губернской управы 7-му годовичному собранию Губернского комитета по делам земского хозяйства; Землевладение и землевладельцы Витебской губернии в 1905 году. Под редакцией А. П. Сапунова. Витебск 1907; Аграрное движение в России. 1905—1906 гг. Обзоры по районам. Ч. I. СПб. 1908; Военно-конская перепись 1912 года. Петроград 1914; Обзор деятельности объединённой организации губернского и уездных земств и ведомств землеустройства по оказанию агрономической помощи населению Витебской губернии в 1913 году. Витебск 1915; Обзор Витебской губернии за 1914 год. Витебск 1915; «Красная летопись» 1922 г. № 1; Н. Карпов. Крестьянское движение в революции 1905 года. Ленинград 1925; С. Я. Грузенберг. В тисках террора. Прибалтийский край перед судом самодержавия (1905—1907). Москва 1926; П. Янсон. Карательные экспедиции в Прибалтийском крае в 1905—1907 гг. Ленинград 1926; «Працы Беларускага Дзяржаўнага Універсітэту ў Менску. I. Факультэт права і гаспадаркі. Менск 1926, № 12; 1927 № 14—15; Реформа 1861 г. и крестьянское движение («Красный Архив». Москва. Книга 75); Семьдесят пять лет назад («Красный Архив». 1936, книга 74); Царизм в борьбе с революцией 1905—1907 гг. Сборник документов под редакцией А. К. Дрезена. Москва 1936; Крестьянское движение в конце XIX в. («Красный Архив». Москва 1938, выпуск 4—5); Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі. Пад рэдакцыяй Н. М. Нікольскага і И. Ф. Лочмеля, II. Менск 1940; Крестьянское движение в 1861 году после отмены крепостного права. Части I и II. Издание Академии Наук СССР. 1949; Отмена крепостного права. Доклады министров внутренних дел о проведении крестьянской реформы 1861—1862. 1950; Документы и мате-

риалы по истории Белоруссии (1900—1917). Том III. Минск. 1953; Крестьянская реформа в России 1861 года. Сборник законодательных актов. Москва 1954.

Minētie darbi, kuriem ir avotu raksturs, sniedz ziņas par 1861. gada 19. februāra agrarās reformas noteikumiem, par reformas gaitu Latgalē 60., 70. gados, par zemes iedalīšanu muižnieku zemniekiem 1861. gadā, par zemes pirkšanu, par Latgales zemnieku nemieriem XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. Bez tam minētajos darbos atrodami tā paša laika statistiskie dati par zemnieku skaitu Latgalē un viņu zemi, par Latgales zemnieku izceļošanu, par zirgu skaitīšanu. 1861. gada statistiskās ziņas par zemniekiem un viņu zemi minētajos darbos ņemtas pēc muižnieku sniegtajiem datiem, tāpēc tām jāpieiet ļoti kritiski. Pārējās ziņas ņemtas no Galvenās statistiskās komitejas un Vitebskas guberņas statistiskās komitejas materialiem. Jāatzīmē, ka statistisko komiteju ziņas sastādītas galvenokārt uz vidējo datu pamata.

No periodiskiem izdevumiem, kur atrodamas atsevišķas piezīmes par Latgales zemniekiem apskatāmajā laikmetā, varētu atzīmēt: «Виленский Вестник» 1864 г. № 39; «Русский Вестник» 1868 г. № 10; «Витебские Губернские Ведомости» 1870 г., прибавление к № 11 и 1905 г. № 49; «Новая жизнь» 1905 г. № 17; «Социалдемократ» 1906 г. № 2; «Наша Нива» 1908 г. № 14, 1911 г. № 16—17, 1913 № 13; «Друва» 1908. г. № 3, 1909. г. № 14, 27; «Экономист России» 1908 г. № 2, 5; «Исторический Вестник» 1912 г. № 3; «Zemkopis» 1912. г. № 34; «Дошас» 1913. г. № 7; Известия Земского отдела Министерства внутренних дел» за 1913 г. май; «Польмя» 1925 г. № 7, 8; «Красная летопись». Ленинград, № 1, № 2 (13).

Periodikā atrodamas ziņas par agrarās reformas gaitu Latgalē XIX gs. 60. un 70. gados, kā arī par zemnieku zemes ierīcību, par zemnieku pelņā iešanu un zemnieku nemieriem XX gs. sākumā.

No šajā darbā izmantotajiem neiespējamiem avotiem par zemnieku agrarām attiecībām Latgalē mināmi šādi: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materialās kultūras institūta krājumos: 1905. gada 27. novembra Kūdupes muižas zemes nomnieku sanāksmes protokols un 1907. g. 20. septembra Pēterburgas tiesu palatas lēmums Ungurmuižas zemnieku mieru lietā. Latvijas PSR Centralā valsts archiva materiali: Lielīndričas pagasta valdes 1861. g. akts № 16; Prēzmas pagasta valdes 1862.—1866. g. līgumu grāmata; Varakļānu pagasta valdes 1862. g. regulatīvo aktu grāmata un 1894.—1904. un 1895. g. līgumu grāmatas; Daugavpils apriņķa mierstarpnieku sapulces 1864. g. akts № 7; Izabelīnas pagasta valdes akti — 1869. g. № 6, 1870. g. № 8 un 1871. g. № 17; Rozentovas pagasta valdes

1870. g. līgumu grāmata un 1894. g. akts № 2; 659. fonda akts № Ay/1. Šie Latvijas PSR Centrālā valsts archiva materiāli sniedz ziņas par zemniekiem iedalītās zemes obroka lielumu un tā piedzīšanu, par sētu dališanu, par zemnieku zemes atdalīšanu no muižnieku zemes un par zemnieku nemieriem XIX gs. otrajā pusē. Baltkrievijas PSR Centrālā valsts vēstures archiva materiāli: Vitebskas gubernatora 1861. g. akts № 50; 1416. fonda akts № 26265, 1430. fonda akts № 270 un 1436. fonda akts № 30963. Baltkrievijas PSR Centrālā valsts vēstures archiva materiāli dod ziņas par XIX gs. 60. gadu zemnieku nemieriem Latgalē. Viļņas valsts universitātes Centrālās bibliotēkas rokrakstu nodaļas materiāli: Krievijas ģeogrāfiskās biedrības Ziemeļrietumu nodaļas archiva sējums № 61 ar ziņām par Latgales lauksaimniecību 1872. gadā. Maskavas Centrālā valsts vēstures archiva: Policijas departamenta archiva 102. fonda 1905. g. akti № 4, 5, 1350, 2550 par revolucionāro kustību Latgalē. Ļeņingradas Centrālā valsts vēstures archiva materiāli: 1181. fonda 1863. g. akts № 181, 1291. fonda 1908. g. akts № 77. Zemes ierīcības komitejas kancelejas 1909. g. akts № 5714 un 1912. g. akts № 5; Tekslietu ministrijas zemstu nodaļas 11. darbvedības 1910. g. aktis № 52 un 53; 1914. g. akts Nr. 36; 1915. g. akts № 1. Ļeņingradas Centrālā valsts vēstures archiva materiālos atrodamas ziņas par XIX gs. 60. gadu Latgales zemnieku nemieriem un par XX gs. Stolipina agrāro reformu Latgalē. PSRS Valsts Ļeņina bibliotēkas rokrakstu nodaļas materiāli: Kublicku fonda 1861. g. dokumenti, kas apgaismo Latgales mierstarpnieku attiecības ar zemniekiem. Prezmas Soltanu archiva 1872. un 1879. g. dokumenti ar ziņām par muižnieku maksāto atalgojumu laukstrādniekiem. Latgales pareizticīgo baznīcu archivi: Vecslobodas baznīcas 1906.—1907. un 1887.—1888. g. chronikas, un Brodaižu baznīcas 1908. g. chronika, kas dod vērtīgas ziņas par Latgales zemnieku izceļošanu.

IEVADS

Latvijas PSR apgabals, kas pazīstams ar nosaukumu Latgale, aptver republikas austrumdaļu. Tagadējā Latgales teritorija mazliet atšķiras no Latgales teritorijas XIX gadsimta otrajā pusē un XX gadsimta sākumā. Toreiz Latgale aizņēma 14 064,7 kv. km lielu platību. Tās rietumu robeža bija Aiviekstes upe, bet austrumos tās robežas sniedzās līdz Sebežas un Drisas apriņķiem un ziemeļos — līdz Pleskavas guberņai. Aplūkojamā laikmetā Latgale ietilpa Vitebskas guberņā, izveidojot administratīvā ziņā Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķi.

Iedzīvotāju Latgalē, pēc 1862. gada datiem, bija 261 323 cilvēki, no kuriem pilsētās dzīvoja apmēram 13% jeb 33 972 cilvēki. Iedzīvotāju galvenā masa bija laucinieki — apmēram 87% jeb 226 893 cilvēki.¹ Pēc 1869.—1870. g. datiem, nacionalā ziņā lauku iedzīvotāji sadalījās šādi: 174 930 latviešu, 30 428 krievi, 7 867 poļi, pārējie bija baltkrievi, igauņi, ebreji u. c. Latvieši ar dažiem izņēmumiem bija katoļticīgi. Luterticīgie latvieši dzīvoja Daugavpils apriņķa Krustpils un Ungurmuižas pagastā un pa daļai Rēzeknes apriņķa Barkavas, Varakļānu un Viļakas pagastā. Pareizticīgie latvieši bija sastopami Viļakas, Balvu un Michailovas pagastā Ludzas apriņķī. Apmēram 80% latviešu dzīvoja apvidos, kur nebija pārējo tautību iedzīvotāju, bet pārējie dzīvoja jaukti ar citu tautību iedzīvotājiem. Krievi dzīvoja pa daļai savrupās sādžās, piemēram, Izvaltas un Maļinovas pagastā Daugavpils apriņķī, Tiskādes, Makašēnu un citos pagastos Rēzeknes apriņķī, un pa daļai kopā ar pārējo tautību iedzīvotājiem. Krievi pa lielākai daļai bija vecticībnieki, kuri savu reliģisko aizspriedumu dēļ turējās atsevišķi no citiem. Visi poļi bija katoļticīgi. No tiem apmēram 45% dzīvoja atsevišķi no citām tautībām, bet pārējie kopā ar latviešiem, baltkrieviem un krieviem. Vairāk nekā puse no visiem Latgales poļiem dzīvoja Daugavpils apriņķī. Līdz poļu dumpim 1863. gadā gandrīz visa privatā zeme Latgalē, izņemot zemnieku zemi, piederēja poļu zemes īpašniekiem.

¹ Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год. СПб. 1865, 277., 279. лрр.

Aplūkojot lauku iedzīvotāju sastāvu, redzam, ka, pēc 1870. g. ziņām, Latgalē bez zemniekiem bija vēl 537 zemes īpašnieki, no kuriem 20 bija krievi, 417 poļi un 100 pārējo tautību piederīgie.¹ Zemnieku, par kuriem mums šajā darbā būs jārunā, 1861. gadā Latgalē bija 209 727 (abu dzimumu), to skaitā valsts zemnieku — 46 189, privatmuižu zemnieku — 160 931 un muižas saimes ļaužu — 2 607.² 1874. gada 1. janvārī Latgalē bija 108 966 vīriešu dzimuma zemnieku: 79 784 zemnieki — zemes īpašnieki — bijušie privatmuižu zemnieki un 29 182 agrākie valsts zemnieki.³

Redzam, ka XIX gadsmita otrajā pusē starp Latgales iedzīvotājiem pastāvēja ir šķiru, ir tautību, ir reliģiskas atšķirības. Viss tas kopā ietekmēja 1861. gada 19. februāra agrarās reformas gaitu.

Zemnieku saimnieciskās dzīves veids Latgalē bija citāds nekā pārējā Latvijā. Īpašais zemnieku dzīves veids Latgalē bija izveidojies vēsturisko apstākļu ietekmē.

1629. gadā Latgale tika atrauta no Vidzemes. Vidzeme nonāca zviedru varā, bet 1721. gadā tika pievienota Krievijai. Turpretim Latgale palika Polijas sastāvā līdz 1772. gadam, kad pēc Polijas pirmās dalīšanas to ieguva Krievija. Poļu valdīšanas laikā Latgales zemnieku agraro attiecību laukā notika pārmaiņas sakarā ar XVI gs. vidū Lietuvas lielkņazistē Sigismunda Augusta izdarīto agraro reformu; tomēr Latgalē saglabājās vēl dažas vietējas īpatnības. Pēc Latgales pievienošanas Krievijai to ietilpināja Baltkrievijas sastāvā. No tā laika Latgales zemniekiem agraro attiecību ziņā bija vienāds liktenis ar baltkrievu zemniekiem.

Viena no Latgales zemnieku dzīves veida īpatnībām bija tā, ka viņi dzīvoja ciemos, kamēr pārējo Latvijas daļu zemnieki pa lielākaī daļai dzīvoja viensētās.

Baltkrievija, Lietuva un Latgale pēc pievienošanas Krievijai izveidoja tā saucamo Ziemeļrietumu apgabalu. Tomēr šā apgabala saimnieciskā apvienošanās ar Krieviju notika pakāpeniski. Attiecībās ar zemniekiem muižnieki centās saglabāt to stāvokli, kāds bija pastāvējis poļu laikos. Viņi prasīja, lai zemnieki pildītu visu to, kas bija minēts muižnieku sastādītajos inventaros, kur bija uzrādīta zemes platība, kas atradās zemnieku lietošanā, atzīmēts zemnieka ģimenes sastāvs, viņa lopu skaits un pārējā manta, kā arī norādītas visas zemnieku kļaušas un nodevas muižai. Inventaru noteikumi zemniekiem bija obligāti. Dažas Latgales muižas inventari pastāvēja līdz 1835. gadam.

¹ Сборник в память Первого Русского Статистического съезда 1870 г. Составлен А. М. Семеновским, СПб. 1872.

² Памятная книга Витебской губернии на 1862 год. Витебск 1862. 1. tabula.

³ Список мировых участков и волостей по Витебской губернии к 1 января 1874 года.

Zemnieku saimniecību vispārējais līmenis bija zems. Pastāveja trislauku sistēma. Tirumus mēsloja nepietiekami, jo lopkopība vispār bija vāji attīstīta. Neražas un bada gadi bija parasta parādība. Zemniekiem nebija iespējams atrast ar zemkopību nesaistītu peļņas darbu, jo vietējā rūpniecība bija vāji attīstīta. No mājamatniecības veidiem bija izplatīti tikai visvienkāršākie: koka apstrādāšana, koka izstrādājumu ražošana utt.

Latgalē no trijām zemnieku kategorijām, kas pastāveja poļu laikos, līdz XIX gs. piecdesmitajiem gadiem bija saglabājušas tikai divas kategorijas: valsts zemnieki un muižnieku zemnieki. Baznīcas zemnieku kategorija tika likvidēta saskaņā ar 1843. gada 10. maija likumu, pamatojoties uz kuru visas baznīcas muižas kopā ar zemniekiem pārgāja valsts īpašumu ministrijas pārziņā. Sai ministrijai bija pakļauti valsts zemnieki, kuriem ministrija pielīdzināja arī baznīcas zemniekus.

Latgalē valsts zemnieku kopā ar bijušajiem baznīcas zemniekiem XIX gs. piecdesmito gadu beigās bija ap 22½% no visa Latgales zemnieku skaita. Šajā laikā viņi maksāja valstij obroku agrāko kļaušu vietā un tādējādi bija pielīdzināti valsts zemniekiem Iekšējās guberņas. Latgalē valsts zemnieki atkarībā no viņu lietošanā esošo zemes gabalu platības sadalījās pilnu gabalu vai pusgabalu zemes īpašniekos, mazmājniekos (огородники) un babuļos, kam zemes nemaz nebija. Tā, piemēram, 1856. gadā pašā lielākajā valsts zemnieku rajonā Latgalē — Makašēnu ciema novadā bija 206 zemnieki, kuriem bija pilni zemes gabali, 119 tādi, kuriem bija pusgabali, 17 mazmājnieki un 94 babuļi. Tas rāda, cik liels bija trūcīgo zemnieku procents šajā apvidū. Pilnu zemes gabalu lielums bija apmēram 18½ desetinās, un obroku par tiem maksāja caurmērā 10 rubļus 79 kapeikas gadā. Bez tam pilna zemes gabala īpašniekam bija vēl jāpilda kļaušas 6 dienas gadā ar zirgu ciema novada saimniecības darbos. Pusgabala īpašniekam bija jāiet kļaušas bez zirga. Mazmājniekiem un babuļiem bija jāmaksā obroks 1 rublis 50 kapeikas gadā par katru darba spējīgu ģimenes locekli, jo viņus uzskatīja par tādiem, kas maz saistīti ar zemi un kas pelna sev uzturu ar darbiem ārpus savas saimniecības. Bez tam visi valsts zemnieki maksāja vēl galvasnaudu — 1 rubli gadā.

Saskaņā ar 1839. gada 28. decembra likumu par valsts īpašumiem ziemeļrietumu Krievijā, zemnieki uz vietām tika apvienoti ciemu novados (сельское общество), kur tāpat kā pārējā Krievijā tika ieviestas zemnieku sapulces (сельский сход), nodibināta vietējā pašvaldība (сельское управление) un tiesa (сельская расправа). Šī tiesa bija koleģiāla iestāde, kura sastāveja no ciema vecākā kā priekšsēdētāja un diviem goda cilvēkiem (добросовестных). Pēdējos ievēlēja zemnieki savās sapulcēs. Tiesa iztiesāja sīkus zemnieku pārkāpumus un maznozīmīgus strīdus zemnieku starpā.

Latgales latviešu zemnieki XIX gs. 60. gados.
(G. Manteuffel. Inflanty Polskie. Poznań
1879, 50. lpp.)

1835. gada 1. janvāra Krievijas likumu krājums (Свод Законов Российской империи) atzina valsts zemniekus par brīvu lauku ļaužu kārtu (свободное сельское сословие). Šis likums piešķīra viņiem kā mantiskās, tā arī personiskās tiesības. Valsts zemnieki skatījās brīvi cilvēki, tomēr uz viņiem skatījās kā uz dzimtcilvēkiem, kas piederēja valstij, kura drīkstēja ar tiem rīkoties pēc saviem ieskatiem.

Latgales zemnieku galvenā masa bija muižnieku zemnieki (помещичьи крестьяне), kuri kopā ar muižas saimes ļaudīm (дворовые) sastādīja 77 $\frac{1}{2}$ % no visu zemnieku skaita. Pēc ziņām, kuras ievāca 1858. gadā Vitebskas guberņas zemnieku dzīves iekārtošanas komiteja, Latgalē katra muižnieku zemnieka lietošanā caurmērā atradās 3,1 desetina zemes, proti: Rēzeknes apriņķī — 3,5, Ludzas — 3,0 un Daugavpils — 2,8 desetinās. Tās pašas ziņas rāda, ka kalpi (батраки), kuriem savas saimniecības nebija, Daugavpils apriņķī bija ap 17% no visa zemnieku kopskaita. Rēzeknes apriņķī kalpu skaits bija apmēram 3 $\frac{3}{4}$ % un Ludzas apriņķī — apmēram $\frac{1}{4}$ %. Vislielākais bezzemnieku procents, kā redzams, bija Daugavpils apriņķī.

1858. gadā gandrīz visi Latgales muižnieku zemnieki vēl pildīja muižas klaušas (барщина). Muižas, kur zemnieki klaušu

vietā maksāja obroku, bija rets izņēmums. Rēzeknes apriņķī tādas bija divas muižas. Vienā tādu zemnieku, kas maksāja obroku, bija 70 un otrā — 50. Pirmajā zemnieki par vienu desetinu gadā maksāja obroku 1 rubli 50 kapeikas, bet otrajā — 2 rubļus.

Klaušu apmērs, to pildīšanas kārtība un veids bija ļoti dažāds ne tikai atsevišķos Latgales apriņķos, bet arī viena un tā paša apriņķa muižās. Daugavpils apriņķī kļuvas vispār tika pildītas pēc zemes gabaliem (участки). To apmērs trijās muižās katram zemniekam bija noteikts no 4 līdz 6 dienām nedēļā, kas gadā iznāca 21—30 dienas no desetinās. Visās pārējās apriņķa muižās kļuvas bija noteiktas nevis dienās, bet kā zināms daudzums dažāda veida darbu (издельная работа). Rēzeknes un Ludzas apriņķī kļuvas bija noteiktas atkarībā no zemes gabala lieluma; gadā iznāca 14—58 dienas no desetinās.

Kā redzams, XIX gs. 50. gados zemnieku kļuvas Latgalē bija ļoti smagas; bez tam zemniekiem bija jāmaksā vēl valsts un pagasta nodokļi. Ludzas apriņķī 1839. gadā tika maksāti nodokļi 6 rubļi 56 kapeikas gadā no cilvēka.

Latgales muižnieku zemnieki bija pilnīgi pakļauti sava muižnieka patvalai. Muižnieks viņus varēja iznomāt, atdot darbos uzņēmējam un, beidzot, pārdot vai uzdāvināt citam muižniekam. Muižniekam bija tiesības savus zemniekus sodīt par pārkāpumiem un noziegumiem. Izmantojot zemnieku beztiesīgo stāvokli, Latgales muižnieki viņus nežēlīgi ekspluatēja, pielietojot necilvēcīgus ekonomiskus spaidus. Sakarā ar to 1847.—1859. gados tika ierosinātas tiesā vairākas apsūdzības pret Latgales muižniekiem (muižnieku Baufalu, Veitko u. c.) par nežēlīgu izturēšanos pret saviem zemniekiem.

Latgales muižnieku zemnieki atradās šausmīgā stāvoklī. Baltkrievijas ģenerālgubernators Ignatjevs, 1853. gadā aprakstot Vitebskas guberņas zemnieku stāvokli, kurā tolaik ietilpa arī Latgale, ziņoja Nikolajam I, ka zemnieki gandrīz nemaz nepazīstot maizes, viņi ēdot sēnes un dažādas nevārītas vielas, no kā izceļoties slimības; zemnieku nabadzība esot šausmīga, bet muižnieki tajā pašā laikā dzīvojot greznībā.¹

1853.—1856. gada Krimas karš deva stipru triecienu dzimtbūšanas sistēmai Krievijā, ko jau sen bija iedragājusi iekšējā krīze.

«Krimas karš,» teica V. I. Leņins, «parādīja, cik sapuvusi un bezspēcīga ir dzimtbūtnieciskā Krievija.»²

Vecā dzimtbūtnieciskā iekārta pārdzīvoja asu ekonomisku un politisku krīzi. Šķiru cīņas asums sasniedza tādu pakāpi, ka valstī nobrieda apstākļi revolucionarai eksplozijai. Laikā no 1855. līdz 1861. gada sākumam Krievijā notika 476 zemnieku nemieri. Arī Latgales zemnieki šajā ziņā neatpalika. 1855. gadā

¹ B. Brežgo, Latgolas zemnieki krīvu dzyantbyušonas laikūs, Viļakā 1940.

² V. I. Leņins, Raksti, 17. sēj., 91. lpp.

sacēlās Ludzas apriņķī Marcinopoles muižas zemnieki, 1857. gadā — Rēzeknes valsts muižas zemnieki, 1860. gadā — Dlužņevas un arī citu muižu zemnieki.¹

Zemnieki cīnījās, lai iznīcinātu dzimtbūtnieciskās ražošanas attiecības, kas vairs neatbilda ražošanas spēku raksturam. Ekonomiskais likums par ražošanas attiecību obligātu atbilstību ražošanas spēku raksturam lauza sev ceļu, bet sastapa stipru muižnieku pretestību, kuri nebija ieinteresēti veco, dzimtbūtniecisko ražošanas attiecību iznīcināšanā.

Zaudētajā Krimas karā novājinātā un zemnieku «dumpju» iebiedētā cara valdība bija spiesta 1861. gadā atcelt dzimtbūšanu. 1861. gada 19. februāra likums, ar ko tika atcelta dzimtbūšana, deva arī Latgales zemniekiem personas brīvību.

Tā rezultātā Latgalē radās brīvs darbaspēks, kas komplektējās no zemniekiem, kuriem nebija zemes. Vēlāk šo skaitu papildināja zemnieki, kas bija spiesti atstāt savu zemi.

Sie zemnieki, kuriem nepiederēja ražošanas līdzekļi, bija spiesti meklēt algotu darbu, pārdojot savu darbaspēku kā precī. Tas deva iespēju strauji attīstīties kāpitalistiskajai ražošanai.

«Pēc dzimtbūšanas krišanas Krievijā arvien straujāk un straujāk attīstījās pilsētas, auga fabrikas un rūpnīcas, tika būvēti dzelzceļi. Kā maiņa dzimtbūtnieciskajai Krievijai nāca kāpitalistiskā Krievija.»² — rakstīja V. I. Leņins.

1862. gadā Latgales pilsētās bija 210 tirdzniecības un 24 rūpniecības uzņēmumi, bet apriņķos — 47 rūpniecības uzņēmumi. Pilsētās bija 1040 amatnieku, no kuriem meistaruru bija 627, zeļļu — 294 un mācekļu — 119.³ Turpretim 1902. gadā Latgales pilsētās tirdzniecības uzņēmumu skaits bija pieaudzis jau līdz 2133, bet apriņķos — līdz 1499. Šajā gadā pilsētās bija 79 rūpniecības uzņēmumi, kuros strādāja 2022 cilvēki, bet apriņķos — 297 rūpniecības uzņēmumi ar 1661 strādnieku. Pilsētās bija uzskaitīti arī 4678 amatnieki: 2305 meistari, 1713 zeļļi un 660 mācekļu. Bez tam 316 Latgales zemnieki no 228 lauku sētām nodarbojās savās sādžās ar mājamatniecību.⁴

1914. gadā tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu skaits Latgales pilsētās sasniedza 3252, bet apriņķos — 2508. Taču pārsvarā joprojām bija sīkie preču ražotāji. Amatnieku pilsētās bija apmēram 6762 cilvēki.⁵ Visi šie skaitļi liecina par kāpitalistiskās ražošanas augšanas samērā straujiem tempiem.

Līdz ar kāpitalisma attīstību Latgalē notika lielas pārgrozības arī zemnieku agrarajās attiecībās.

¹ П. И. Лященко, История народного хозяйства СССР, 1947, I. 467.—468., 478., 480., 483., 539.—540. — В. Брежго, Латгалас земнікі криву дзымтбуушонас лажкис. Вилакя 1940. 162.—166., 170.—192. лрр.

² В. I. Leņins, Raksti, 17. sēj., 63. лрр.

³ Памятная книжка Витебской губернии на 1864 год. СПб. 1864. 234.—236., 238.—239., 241.—242., 244.—245., 246.—248. лрр.

⁴ Обзор Витебской губернии за 1902 год. Витебск 1903. 10., 11., 13., 19. лрр. un tabulas 7., 8., 10. лрр.

⁵ Обзор Витебской губернии за 1914 год. Витебск 1915.

1861. GADA 19. FEBRUARA ZEMNIEKU REFORMAS NOTEIKUMI LATGALĒ

1861. gada 19. februara likums paredzēja, ka uz visiem laikiem tiek atcelta muižnieku vara pār zemniekiem un zemnieki pasludināti par personīgi brīviem lauku iedzīvotājiem (права состояния свободных сельских обывателей), bet muižnieki patur īpašuma tiesības uz visu zemnieku zemi, ko nodod zemniekiem pastāvīgā lietošanā. Zemniekiem par zemi jāpilda muižas labā kļaušas un jāmaksā nodevas. Zemniekiem tiek dotas tiesības par likumā noteiktu atlīdzību zemi izpirkt savā īpašumā.

Reformu bija paredzēts realizēt pakāpeniski.

1861. gada 19. februara likumā bija noteikts, ka zemnieki, kas dzīvo uz viena muižnieka zemes, vai zemnieki, kas dzīvo uz vairākiem muižniekiem piederošu kaimiņu muižu zemes, izveido ciema novadu (сельское общество). Ciema novadu pārvalda zemnieku sapulce (сельский сход) un sapulces ievēlēts vecākais (староста). Ciema novadā ir vēl nodokļu vācēji (сборщики податей) un citas amatpersonas, kādas zemnieki atzītu par vajadzīgām. Novada sapulcē piedalās ciema novada zemnieki-saimnieki (крестьяне-домохозяева) un visas novada vēlētas amatpersonas.

Viens vai vairāki ciema novadi izveido pagastu (волость). Pagastu pārvalda pagasta sapulce (волостной сход), pagasta vecākais (волостной старшина) ar pagasta valdi (волостное правление) un pagasta zemnieku tiesa (волостной крестьянский суд). Pagasta sapulcēs piedalās ciemu novadu un pagasta amatpersonas un ievēlētie zemnieki — pa vienam no katrām 10 sētām. No sādžām, kur mazāk par 10 sētu, var deleģēt uz pagasta sapulci pa vienam pārstāvim (выборный). Kalpi un babuļi deleģē uz pagasta sapulci pa vienam pārstāvim no katriem 20 pieaugušiem strādniekiem (vīriešiem).

Pagasta valdei ir policijas vara pār pagasta zemniekiem. Pagasta vecākais ir atbildīgs par vispārējās kārtības un miera uzturēšanu pagastā.

Pārpratumu, strīdu un sūdzību izmeklēšanai muižnieku un

7

zemnieku starpā, tāpat arī zemnieku lietu pārzināšanai, bija nodibināmi šādi amati un iestādes: mierstarpnieki (мировые посредники), ko iecēla no muižnieku vidus, aprīnķa mierstarpnieku sapulce, kas sastāvēja no visiem aprīnķa mierstarpniekiem un valdības pārstāvja — aprīnķa muižniecības priekšnieka (предводитель дворянства). Augstākais orgāns guberņā bija zemnieku lietu iestāde (губернское по крестьянским делам присутствие).

1861. gada 19. februāra likums noteica, ka pagasti, pagasta iestādes un tiesa jānodibina ne vēlāk kā deviņu mēnešu laikā, skaitot no dienas, kad guberņā tiek saņemts šis likums.

Latgalē zemnieku pašvaldības organizēšana tika iesākta tūlīt pēc 1861. gada 19. februāra manifesta pasludināšanas.

Bet līdz pagastu nodibināšanai zemnieki bija pakļauti muižnieka tiesai. Varas robežās, kādas bija noteiktas pagasta tiesām, muižnieks varēja iztiesāt savas muižas zemnieku strīdus un prasības, kā arī piedzīt no viņiem tiesā piespriesto un sodīt viņus ar miesas sodiem, tomēr ne citādi kā ar policijas ziņu. Muižniekiem bija jāraugās, lai zemnieki maksātu valsts nodokļus un pildītu klausas. Tomēr tagad muižniekiem vairs nebija jāatbild ar savu mantu par tiem zemnieku nodokļu parādiem valstij, kuri bija uzkrājušies pēc 1861. gada 19. februāra likuma izsludināšanas.

Muižniekiem bija atstātas muižas policijas tiesības (вотчинная полиция) un aizgādība par savas muižas zemniekiem tik ilgi, kamēr pastāv zemnieku pagaidu atkarība no muižniekiem. Ja muižnieks atzina kādu zemnieku par kaitīgu un bīstamu ciema novadam, viņam bija tiesības ieteikt sapulcei izslēgt šādu zemnieku no novada un nodot viņu valdības iestāžu rīcībā. Gadījumā, ja zemnieki būtu citādos ieskaļos, muižnieks varēja iesniegt par to sūdzību aprīnķa mierstarpnieku sapulcei. Muižniekam bija tiesības prasīt, lai viņam paziņo zemnieku sapulces lēmumus (мирские приговоры). Viņš varēja aizkavēt to lēmumu izpildīšanu, kurus viņš atzina par tādiem, kas neatbilst pastāvošiem likumiem vai kaitē novada zemnieku labklājībai, vai aizskar viņa, muižnieka, tiesības.

Līdz ar pagastu un pagastu valžu nodibināšanu zemnieku tiesības kļuva plašākas. Viņi ieguva tiesības piedalīties pagasta sapulcēs, lemt par pagasta lietām, ievēlēt pagasta vecāko un citas amatpersonas. Zemnieku tiesāšana un spriedumu izpildīšana viņu savstarpējos strīdos pārgāja pagasta tiesas pārzinā. Karaklausības pienākumus sadalīja un izpildīja pēc zemnieku sapulču lēmumiem un zemnieku vēlēto amatpersonu rīkojumiem. Ciemu novadu zemnieku pienākums bija rūpēties par mazgadīgiem bāreņiem, par trūcīgiem un slimiem, kas paši sevi nespēj apgādāt.

1861. gada 19. februara likums neatzina zemnieku brīvību pārcelties no sava novada uz citurieni: pirmo deviņu gadu laikā bija vajadzīga kā muižnieka, tā ciema novada zemnieku atļauja. Zemniekam, kas gribēja aiziet no pagasta, bija jāsamaksā muižniekam tik daudz, cik liels bija viņa obroks. Ciema novads varēja atļaut zemniekam aiziet tikai tad, ja šā novada zemnieki nebija parādā muižnieka un zemes nomu. Latgalē no ciema novada bez muižnieka un pārējo novada zemnieku atļaujas varēja aiziet tikai tādi bezzemnieki, kas spēja nopirkt vai iegādāties pastāvīgā lietošanā vismaz 10 desetinu lielu zemes gabalu vai kam bija pietiekams kapitāls, lai iestātos tirgotāju gildē.

Zemniekiem bija uzlikts par pienākumu kārtīgi maksāt visus valsts (казенные) un pašvaldības (мирские) nodokļus un pildīt kļaušas.

Latgalē, kur zemnieki agrāk bija pildījuši kļaušas (барщина) atkarībā no zemes platības, pēc 1861. gada 19. februara likuma publicēšanas bija noteikts, ka:

1) sieviešu kļaušas tiek samazinātas par vienu trešdaļu, salīdzinot ar agrākajām, ar noteikumu, ka no sētas vai saimniecības jādod muižai ne vairāk kā divas sieviešu dienas nedēļā;

2) vīriešu kļaušas līdz regulatīvās grāmatas apstiprināšanai tiek pildītas trīs dienas nedēļā: no katra pieauguša strādnieka, kam piešķirta zeme tūrumā, un no zemniekiem, kam piešķirta tikai sētas zeme, līdz regulatīvās grāmatas apstiprināšanai kļaušas tiek prasītas pēc vietējās parašas, bet ne vairāk par to, cik prasīts agrāk.

Visas kļaušas un nodevas (повинности), kas nebija atceltas ar 1861. gada 19. februara likumu, zemniekiem bija jāpilda muižnieka labā pilnā apmērā.

Ne vēlāk par 1863. gada 19. februāri visās muižās vajadzēja sastādīt un ieviest regulatīvās grāmatās (уставные грамоты). Regulatīvās grāmatās bija noteikts zemniekam iedalītā zemes gabala lielums, muižnieka labā pildāmo kļaušu un nodevu apmērs, nomas maksas termiņi utt.

Kļaušas muižnieka labā zemes nomas maksātājiem zemniekiem regulatīvā grāmatā bija noteiktas naudā, bet kļaušu zemniekiem, kam par pienākumu bija uzlikta noteikta zemes platības apstrādāšana muižniekam, — kā darba dienās, tā arī naudā tādā gadījumā, ja viņi kļaušu vietā vēlētos zemes nomu turpmāk maksāt naudā. Kļaušu un nodevu apmēri tika noteikti pēc muižnieka un zemnieku savstarpējas vienošanās, bet, ja tādu nevar panākt, tad saskaņā ar paredzētajiem noteikumiem.

Ar regulatīvās grāmatas apstiprināšanas dienu katrā Latgales muižā katra zemnieka pastāvīgā lietošanā uz viņa vārda tiek nostiprināts viņa pastāvīgā rīcībā esošais zemes gabals (надел). Šie zemes gabali paliek zemnieka ģimenes mūža lietošanā.

Lai noteiktu, kādā apmērā no katras desetinas maksājama zemes noma un pildāmas kļaušas muižnieka labā, visas muižas Latgalē tika sadalītas deviņās kategorijās.¹ Sadalot muižas kategorijās, tika ņemts vērā katras muižas zemes apdzīvotības biežums. Par katru muižu bija aprēķināts, cik pēc revīzijas datiem uz katrām četrdesmit desetinām zemnieku zemes ir vīriešu kārtas zemnieku, ieskaitot arī kalpus un viņu ģimenes locekļus. Muižas, kur uz 40 desetinām zemnieku zemes bija ne vairāk kā 7 cilvēki, ieskaitīja 1. kategorijā.

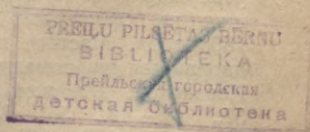
No 7 līdz 8 cilvēkiem			ieskaitīja 2. kategorijā		
"	8	" 9	"	3.	"
"	9	" 10	"	4.	"
"	10	" 11	"	5.	"
"	11	" 12	"	6.	"
"	12	" 13	"	7.	"
"	13	" 14	"	8.	"
vairāk	par 14	"	"	9.	"

Noma, ko zemnieki kļaušu vietā maksāja par zemi naudā, gadā bija noteikta šādā apmērā:

Muižas kategorija	No katras desetinas derīgās zemes	
	rubļi	kapeikas
1.	1	65
2.	1	80
3.	2	—
4.	2	20
5.	2	35
6.	2	55
7.	2	70
8.	2	90
9.	3	—

Latgales zemniekiem, kas pildīja kļaušas, apstrādājot muižniekam noteiktu zemes platību (издельная повинность), vajadzēja no katras desetinas kā sētas, tā arī tīrumu derīgās zemes atstrādāt gada laikā noteiktu vīriešu un sieviešu dienu skaitu.

Muižas kategorija	Darba dienu skaits no desetinas gadā
1.	12
2.	13 ¹ / ₂
3.	15
4.	16
5.	17 ¹ / ₂
6.	19
7.	20
8.	21 ¹ / ₂
9.	23

¹ П. А. Зайончковский, Отмена крепостного права в России. Москва 1954 г. 126. lpp.

Pirmo deviņu gadu laikā, skaitot no 1861. gada 19. februāra, katram zemniekam bija uzlikts pienākums paturēt paša lietošanā viņam iedalīto zemes gabalu, pildot muižnieka labā noteiktās kļaušas. No zemes gabala zemnieks varēja atteikties tikai tad, ja aizgāja no sava ciema novada.

Zemniekiem bija piešķirtas tiesības izpirkt un iegūt pilnīgā īpašumā savu sētas zemi pēc vērtējuma, kāds noteikts regulatīvā grāmatā. Tomēr muižnieks varēja atsacīties pārdot sētas zemi vien, liekot zemniekiem priekšā reizē ar sētu izpirkt arī tīrumos iedalīto zemi (надел). Ja zemnieki viņiem pastāvīgā lietošanā iedalīto zemi neizpērk, muižnieks patur uz to īpašuma tiesības.

Pēc tam kad regulatīvā grāmata bija stājusies spēkā, katrā muižā tika izdarīta sevišķa noteikto kļaušu pārbaude, lai tās pilnīgāk saskaņotu ar zemes platību, augsnes kvalitāti un zemes atrašanās vietu. Šādas pārbaudes veikšanai, kas tika uzticēta īpašam komisijām, tika dots astoņu gadu laiks, skaitot no 1861. gada 19. februāra. Regulatīvā grāmatā noteiktā zemes noma naudā pēc divdesmit gadiem, skaitot no tās pārbaudīšanas un apstiprināšanas pārbaudes komisijā, bija pārkārojama saskaņā ar valdības norādījumiem.

Kad pēc 1861. gada 19. februāra likuma izdošanas bija pagājuši divi gadi, zemnieki, kas pildīja darba kļaušas, ieguva tiesības pāriet uz regulatīvā grāmatā noteikto zemes obroku, neprasot muižnieka piekrišanu. Pēc deviņiem gadiem katrs zemnieks varēja atteikties no viņam iedalītā zemes gabala tālākas lietošanas, neprasot ne muižnieka, ne ciema novada zemnieku piekrišanu.

Visi minētie likumi par agrāko privatmuižu zemnieku saimniecību iekārtošanu bija spēkā līdz tam laikam, kamēr zemnieki nebija ieguvuši iedalīto zemes gabalu vai tā noteiktu daļu personīgā īpašumā. Tiklīdz zemnieks to bija ieguvis savā īpašumā, izbeidzās visas saistības zemes lietās starp muižnieku un zemniekiem. Šādi zemnieki pēc tam pārgāja zemnieku-īpašnieku kategorijā.¹

Tajās muižās, kur muižnieks bija atvēlējis zemniekiem kuriņāmo materiālu, tie varēja deviņu gadu laikā, skaitot no

¹ Особое приложение к тому IX Законов о состояниях. Высочайше утвержденные 19 февраля 1861 года положения о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, с дополнениями к оным по 31 Марта 1863 года. Местное положение о поземельном устройстве крестьян, водворенных на помещичьих землях в губерниях: Витебской, Гродненской, Ковенской, Минской и части Витебской. 7.—19., 21., 25.—26., 28.—30., 37., 42.—46., 55., 81.—82., 86.—88., 91., 94., 112.—113., 118., 129., 171.—173., 176.—178., 182.—183., 187., 194., 237., 411.—413., 416.—426., 428.—430., 433., 437.—438., 440.—442., 447., 453.—454., 461. Ипр. Крестьянская реформа в России 1861 года. Сборник законодательных актов. Москва 1954. 370. ип 371. Ипр.

1861. gada 19. februāra, saņemot malku, žaģarus vai arī citu kurināmo, piemēram, kūdru, bet ne citādi kā par sevišķu maksu vai kļaušām.

Dzimtbūšanas laikā Latgales zemnieki lietoja tā saucamos servitutus: zemniekiem bija tiesības ganīt lopus uz muižnieka laukiem pēc labības novākšanas vai līdz zemes uzaršanai, plaut mežā starp kokiem sienu, lasīt kritušus zarus, sēnes, ogas utt. Bez šiem servitutiem zemnieku saimniecības arī nebūtu varējušas eksistēt. Tomēr 1861. gada 19. februāra noteikumos servitutu tiesības nemaz nebija paredzētas. Tātad tās vairs nepastāvēja. Zemnieku saimniecībām tagad bija jānokļūst neiedomājami grūtā stāvoklī, vēl grūtākā nekā dzimtbūšanas laikā,¹ jo zemniekiem tagad bija jāzaudē lopu ganības un līdz ar to jāsamazina lopu skaits. Bet Latgales liesajai zemei ar nedaudz izņēmumiem bija nepieciešams bagātīgs mēslojums. Tādējādi zemnieku labklājība te bija atkarīga tieši no lopu daudzuma, kādu tie spēja izmitināt.²

Tātad ar 1861. gada 19. februāra likumu visa zemnieku zeme tika atzīta par muižnieku īpašumu. Zemniekus uzskatīja par šās zemes nomniekiem, kuriem par tās lietošanu pagaidām bija jāpilda kļaušas un jānodod nodevas.

Jau 1861. gada 19. februāra manifesta pasludināšanas laikā noskaidrojās, ka zemnieki Latgalē, tāpat kā pārējā Krievijā, bija gaidījuši no cara nevis tādu brīvību, kāda tiem tika piešķirta ar manifestu, bet gan sapratuši šo brīvību kā atsvabināšanu no visām kļaušām un nodevām, kas jāpilda muižnieku labā. Tāpēc viņi nevarēja saprast, kas tā par brīvību, ja pēc dzimtbūšanas atcelšanas vēl jāpilda kļaušas un jānodod nodevas muižniekam tāpat kā agrāk.³

«Lielā reforma» bija dzimtbūtnieciska reforma un citāda arī nevarēja būt, jo to realizēja dzimtkungi. «Dzimtbūtnieciski birokratiskā valsts nav spējīga atbrīvot zemniekus, t. i., gāzt dzimtkungus... viņa tikai spēj izdarīt «negēlību», nožēlojamu kompromisu..., kas piekrāpj zemniekus ar nodrošinājuma un brīvības māņiem, bet patiesībā izputina viņus un nodod pilnīgā muižnieku varā.»⁴

Agrarā reforma Latgalē laika ziņā un pēc sava rakstura atšķiras no agrarās reformas pārējās Latvijas daļās, kur tā saucamā «zemnieku brīvlaišana» bija notikusi jau agrāk. Tomēr 1861. gada 19. februāra reformai bija liela ietekme uz XIX gs. 60. gadu reformām pārējā Latvijā.

¹ У. Пичета, Сялянкскія рухі на Беларусі пасля аграрнай рэформы 1861 г. «Польмя». Менск. 1929, Жнівень—Верасень. 127. lpp.

² W: Крестьянское дело в Северо-Западном крае. «Русский вестник». Москва 1868. 77. сēj., 738. lpp.

³ Vitebskas guberņas priekšnieka 1861. g. (3. galda) akts Nr. 50: «Об обнаружении манифеста о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости».

⁴ V. I. Leņins, Raksti, 1. sēj., 250. lpp.

II

ZEMES IEDALIŠANA ZEMNIEKIEM. ZEMNIEKU IZTURĒŠANĀS PRET 1861. GADA AGRARO REFORMU UN CARA VALDĪBAS RĪCĪBA

No ziņām, ko 1860. gadā savākušas redakcijas komisijas, lai izstrādātu noteikumus brīvlaižamiem zemniekiem, ir redzams, ka Latgalē tajā laikā bija 13 541 saimniecība. Šīs saimniecības piederēja privatmuižu zemniekiem un tajās dzīvoja 73 408 zemnieki-vīrieši.¹ Tādējādi katrā saimniecībā caurmērā bija 5¹/₂ vīrieši, un proti:

Apriņķis	Kopējais zemnieku skaits	Zemnieku saimniecību skaits	Caurmēra vienā saimniecībā
Daugavpils	27 329	6 196	5
Rēzeknes	25 883	5 270	5
Ludzas	20 196	3 075	6 ¹ / ₂
Kopā	73 408	13 541	5 ¹ / ₂

Saskaņā ar 1861. gada 19. februāra likumu Latgales zemniekiem bija jāiedala tā pati zeme, ko viņi bija lietojuši agrāk — dzimtbūšanas laikā.

Sakarā ar to aramā un dārza zeme tika nodota pastāvīgā lietošanā 66 897 zemniekiem jeb 91% no visa zemnieku skaita.

Apriņķis	Zemnieku skaits	Procentuāli no kopējā zemnieku skaita
Daugavpils	22 280	81 ¹ / ₄
Rēzeknes	24 567	94 ³ / ₄
Ludzas	20 050	99 ¹ / ₄
Kopā	66 897	91

¹ Первое издание материалов Редакционных комиссий для составления положений о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. Третий период. Часть XVI, III. О числе крестьян наделенных и ненаделенных землею в Западных губерниях. СПб. 1860. 10. ил 11. lpp.

Zemnieku, kuriem bija tikai sēta ar dārzu un kurus dēvēja par mazmājniekiem, bija 884 jeb $1\frac{1}{4}\%$ no visa zemnieku kopskaita.

Apriņķis	Mazmājnieku skaits	Procentuāli no kopējā zemnieku skaita
Daugavpils	414	$1\frac{3}{4}$
Rēzeknes	364	$1\frac{1}{2}$
Ludzas	106	$\frac{1}{2}$
Kopā	884	$1\frac{1}{4}$

Latgalē bija vēl 5 627 jeb $7\frac{3}{4}\%$ privatmuižu zemnieku, kuri pēc 1861. gada likuma palika bez zemes un kurus dēvēja par babuļiem.

Apriņķis	Babuļu skaits	Procentuāli no kopējā zemnieku skaita
Daugavpils	4 635	17
Rēzeknes	952	$3\frac{3}{4}$
Ludzas	40	$\frac{1}{4}$
Kopā	5 627	$7\frac{3}{4}$

Minētie dati rāda, ka pēc 1861. gada 19. februara likuma 91% Latgales zemnieku lietošanā bija aramā un dārza zeme, $1\frac{1}{4}\%$ — tikai dārza zeme, bet $7\frac{3}{4}\%$ bija pilnīgi bez zemes.

1861. gada 19. februara reforma zemniekus nepavisam neapmierināja. Viņiem bija nepieņemami arī tie noteikumi, ka divu gadu laikā pēc manifesta pasludināšanas viņiem vajadzēja pildīt muižniekiem kļaušas tāpat kā agrāk. Par to, kā Latgales zemnieki reaģēja uz šo reformu, spilgti liecina nolikumi, kas tajā laikā norisinājās Latgalē.

Svitas ģenerālmajors Veimarns, kas bija komandēts no Pēterburgas uz Vitebskas guberņu, lai raudzītos par kārtību manifesta pasludināšanas laikā, sākumā savos ziņojumos mēģināja caru pārliecināt, ka Vitebskas guberņā, spriežot pēc gubernatora Klušina rīkojumiem un tautas noskaņojuma, kārtība netiks traucēta un ka no šās guberņas būs sagaidāmas vienīgi labvēlīgas ziņas. Tomēr viņa cerības nepiepildījās.

Drīz vien noskaidrojās, ka vairākās Ludzas un Rēzeknes apriņķa muižās zemnieki atsakās pildīt muižniekiem kļaušas.

Salnavas un Malnavas muižu zemnieki atteicās pildīt kļaušas saviem muižniekiem Šadurskiem. Salnavā ieradās ģenerālis Veimarns, bet zemnieki viņu neatzina par cara sūtni. Ģenerālis nolēma, ka jāpielieto sodi, lai uzturētu kārtību visā apgabalā. Viņš izsauca no Daugavpils karavīru rotu un tās klātbūtnē pieprasīja izdot musinātājus. Kad zemnieki to atteicās darīt, Veimarns pats uzbruka pirmajam zemniekam, kas gadījās tuvumā,

saķēra to un pavēlēja karavīriem sagatavot rīkstes. Sajā acūmirkļi citi zemnieki nikni metās ģeneralim virsū, bet pīsteīgušies karavīri tos ar šautēņu laidēm un durkļiem padzīna. Pēc tam sākās neželīga zemnieku pēršana.

Arī Ludzas apriņķī Zaļmūižā muižnieka Paulīna zemnieki atteicās pildīt klausas un maksāt nodevas. Ieradās ģeneralis Veimarns, lai piespiestu zemniekus paklausīt muižniekam. Zemnieki apgalvoja, ka pēc cara gribas viņiem jākalpojo muižniekiem pavisam tikai divas nedēļas, bet pēc tam zeme un meži pāriešot viņu īpašumā. Kad ģeneralis sāka viņiem lasīt zemnieku reformas noteikumus, zemnieku barā atskanēja saucieni: «Viņš jau nelasa cara rīkojumu, bet pats savu izgudrojumu.»¹ Ģenerāļa norādījumu, ka cars viņu atsūtījis, lai tiem izskaidrotu savu patieso gribu, zemnieki neievēroja. Satraukums pieauga, bija dzirdami saucieni: «Noraut viņam uzplečus!» utt. Tad ģeneralis Veimarns pavēlēja diviem rotas pusvadiem pēkšņi uzbrukt pūlim un to ielenkt. Pēc tam karavīri ar varu sagrāba dažus zemniekus un neželīgi nopēra. Zemnieki nokrita ceļos un lūdzās žēlastību, bet ģeneralis Veimarns pavēlēja nopērt vēl 20 cilvēkus. Pēc tam ģeneralis aizveda zemniekus uz baznīcu, kur baznīckungs viņiem pavēlēja altāra priekšā apsotīties, ka turpmāk viņi vienmēr paklausīs cara gribai.

Par savu rīcību Ludzas un Rēzeknes apriņķī ģeneralis Veimarns ziņoja caram, ka enerģiskie soļi, kādus viņš spēris Sādurska un Paulīna muižās, radījuši vēlamo iespaidu un muižu lielākajā daļā zemnieki atkal ķērušies pie darba.²

Ludzas apriņķī muižniekiem klausas pildīt liegušies vēl Ļauderu, Sibilīnas, Istras, Istalsnas, Baltīnavas, Šķaunes, Brodaižu, Gorjanu, Zarečjes, Krīnīcas, Jozefīnovas, Krasnopolis un Šķilbēnu muižu zemnieki. Rēzeknes apriņķī atteicās paklausīt muižniekiem Sarkanu, Ozolmuižas, Staraja Misl, Bukmuižas, Pilcinu, Kaunatas, Galēnu un Andzeļmuižas zemnieki.³

Arī Daugavpils apriņķī zemnieki pretojās 1861. gada reformas realizēšanai. Grafa Kazimīra Platēra Ludvīampoles muižas zemnieki atteicās pildīt klausas, ievēlēt vecākos un goda vīrus, teikdami, ka šādas amatpersonas tiem neesot vajadzīgas. Seīt ieradies, ģeneralis Veimarns pavēlēja saķert galveno runātāju un atņest rīkstes. Sajā acūmirkļi zemnieki, apbruņojušies

¹ А. Попельницкий, Как принято было положение 19 февраля 1861 года освобожденными крестьянами. «Современный мир». СПб. 1911. II, 225. lpp.

² А. Попельницкий, Первые шаги крестьянской реформы. 183. lpp. Крестьянское движение в 1861 году после отмены крепостного права. I—II, 26. un 27. lpp.

³ Центральный Государственный Исторический Архив Белорусской ССР (ЦГИА БССР), 1416. fonds, 1. podala, papildu saraksts, lieta 26265. 34., 38., 47.—48., 58.—59., 61., 68.—71., 74.—77., 101., 142.—147., 150., 158., 160.—163., 447.—448. lpp.

ar rungām, kas bija pasleptas zem svarkiņiem, uzbruka karavīru rotai, kuri stāvēja frontē pret zemniekiem. Zemnieku, kas uzbruka Veimarnam, tas ar zobenu ievainoja rokā un pavēlēja karavīriem rīkoties ar durkļiem, tēmējot sitienus pa uzbrucēju rokām. Šajā cīņā ievainoja 12 zemniekus. Pēc tam kad šie zemnieki bija bargi sodīti, kā to Veimarns ziņoja cāram, visi pārējie padevušies.¹

Ir uzglabājusies apakšpulkveža Arsenjeva vēstule, kurš kopš 1864. gada ieņēma Vitebskas guberņā apriņķu mierstarpnieku sapulces priekšsēdētāja amatu. 1861. gadā, izpildīdams valdības uzdevumus guberņā, viņš rakstīja uz Pēterburgu kādam iekšlietu ministrijas ierēdnim Michailam Achmatovam par Latgales notikumiem:

«Seit notikumu gaita ir tik nelabvēlīga, it kā tiešām ar nolūku šejienes labie mulķa latvieši tiktu mudināti uz sacelšanos. Inflantijas plantatori, ģeneraļi šausa cilvēkus līdz nāvei, novedot apgabalu it kā aplenkuma stāvoklī; vadā pa sādžām bataljonus, stāsta par kaut kādu nebijušu sacelšanos un vientiesīgi lielās ar savu drosmi un rīcību. Nabaga valdnieks! Nabaga Krievija! Kā ar jums rīkojas!»²

Kā redzam, Arsenjevs nosauc ģenerāli Veimarnu par Latgales plantatoru, kas per laudis līdz nāvei. Bet Arsenjevs tik atklāti un asi varēja izteikties par notikumiem Latgalē tikai tāpēc, ka vēstule bija privāta rakstura.

Latgales zemnieku nemieru ietekmē ģenerālis Veimarns savā ziņojumā cāram raksta, ka jāizsūta visiem Latgales muižniekiem iekšlietu ministra vai gubernatora apkārtraksts, kur jāpaskaidro, ka līdz šim laikam muižnieku prasībās attiecībā uz klausām sastopama pilnīga patvaļa, kādēļ precīzi noteikt zemnieku pienākumus pirms regulatīvo grāmatu ieviešanas ir ne vien grūti, bet pat pilnīgi neiespējami. Zemnieku stāvokļa jūtams atvieglojums šajā laikā, kā raksta Veimarns, ir tāpat atkarīgs vispirms no pašiem muižniekiem. Šā laika zemnieku noskaņojums un notikumi Paulina un Vikentija Sadurska muižās skaidri pierādot, ka muižniekiem pašiem savā labā vajag visiem līdzekļiem censties palīdzēt valdībai realizēt šo svarīgo reformu un pēc iespējas atvieglot zemnieku darbu līdz tam laikam, kad ar regulatīvām grāmatām skaidri un precīzi tiks noteiktas viņu savstarpējās attiecības.

Viens no iemesliem, kādēļ Latgales zemnieki negatīvi iztu-

¹ Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі. Пад рэдакцыяй Н. М. Никольскага і И. Ф. Лочмея, Мінск 1940 II, 412 лрр. Крестьянское движение в 1861 году после отмены крепостного права. I ил II, 31. ил 32. лрр. Отмена крепостного права. Издание Академии Наук СССР. 1950. 29. лрр.

² Семьдесят пять лет назад. «Красный Архив», Москва 1936. 74. сējums, 21. лрр.

rējās pret 1861. gada 19. februara reformu, bija tas, ka pastāvēja pretruna starp līdzšinējām parašām kļaušu pildīšanā un jaunā likuma noteikumiem.¹ Latgalē bija parasts muižas kļaušas pildīt pēc tā zemes gabala platības, kādu zemnieks pats lietoja. Turpretim pēc 1861. gada 19. februara noteikumiem kļaušas bija jāpilda pēc pieaugušo vīriešu skaita saimniecībā. Ģenerālis Veimarns norādīja cāram, ka nepieciešams likumu saskaņot ar parašām. Uz Veimarna ziņojumu šajā jautājumā Aleksandrs II atzīmēja: «Izskatīt galvenajā komisijā un lēmumu nekavējoties paziņot kā gubernatoram, tā arī ģenerālmajoram Veimarnam.» 1861. gada 7. maijā cārs izdeva rīkojumu, kas noteica kļaušu apmēru Latgalē līdz regulatīvo grāmatu apstiprināšanai. Ar šo rīkojumu kārtējās vīriešu kļaušas tika atvieglotas.² Kas attiecas uz sieviešu kļaušām, tad no katras sētas jeb saimniecības muižnieks varēja prasīt ne vairāk kā divas kārtējo kļaušu dienas nedēļā. Akordkļaušas, kas līdz regulatīvo grāmatu apstiprināšanai zemniekiem bija jāpilda, arī tika samazinātas par trešo daļu. No 1861. gada 19. februara likumā paredzētajām kārtējām vīriešu kļaušām, pēc jaunā rīkojuma, bija atskaitāmas akorda un papildu kļaušas.

8. maijā iekšlietu ministrija izsūtīja rīkojumu Vitebskas gubernatoram, kas to lika iespiest krievu un latviešu valodās.

Tajā pašā laikā Vitebskas gubernators Klušins izdeva apkārtrakstu, ar kuru viņš griezās pie Latgales zemniekiem, aicinādam viņus izturēties mierīgi un paklausīt saviem muižniekiem. Arī šis apkārtraksts iespiests krievu un latviešu valodās.

Paskaidrojumu par kļaušu apmēriem kopā ar gubernatora uzsaukumu zemniekiem izplatīja ar ģenerāļa Veimarna pavēli starp Latgales zemniekiem.³

Ģenerāļa Veimarna rīcība tomēr nevarēja nomierināt Latgales zemniekus. Aizbraucot no Vitebskas guberņas 1861. gada jūnija sākumā, viņš ziņoja cāram, ka, lai gan Latgales lielākajā daļā atjaunots miers, tomēr tur laiku pa laikam uzliesmo nemieri, kas var pieņemt bīstamus apmērus. Lai tos nākotnē varētu novērst, Veimarns atzīst par nepieciešamu Latgalē uz ilgāku laiku novietot kazakus, 8—10 cilvēku katrā mierstarpnieka rajonā. Cārs šim ierosinājumam piekrita, un tas tika paziņots kara ministrijai.⁴ Tādējādi pēc ģenerāļa Veimarna aizbraukšanas Latgalē tika noņemti karaspēki.

¹ Особое приложение к тому IX Законов о состояниях. 173. lpp.

² А. Попельницкий, Первые шаги крестьянской реформы. Крестьянское движение в 1861 году после отмены крепостного права. I и II, 27.—29. lpp.

³ В. Брежго, Латгolas земники крiву дзымтбуyшонас laikūs. 227.—234. lpp.

⁴ А. Попельницкий, cit. darbs, 184. lpp.

Neraugoties uz to, zemnieku nemieri Latgalē turpinājās. 1861. gada jūnijā izcēlās zemnieku nemieri Rēzeknes apriņķa Podoles muižā, kas piederēja muižniekam Baufalam. Zemnieku nomierināšanai uz muižu tika atsūtīta kareivju rota. Vitebskas gubernators bija pavēlējis nemieru lietā izdarīt izziņu un lietu par vainīgajiem zemnieku nemieros nodot tiesu izmeklētājam.¹

Kāds bija zemnieku noskaņojums Latgalē pēc Veimarna aizbraukšanas, liecina mierstarpnieka Buiņicka 1861. gada 2. oktobra rīkojums Lielindricas pagasta valdei. Buiņickis raksta, ka viņam kļuvis zināms, ka pagastu sapulcēs un pagastu valžu sēdēs dažreiz netiekot ievērota vajadzīgā pieklājība un kārtība. Amatpersonas radot nekārtības un ceļot nemierus. Mierstarpnieks pavēlēja pagastu vecākajiem sodīt pagastu valžu sēžu un sapulču dalībniekus par nepiedienīgām atbildēm un likumu noteikumu neievērošanu, tāpat par nemieru celšanu, kliegšanu, rupjiem izteicieniem, tabakas smēķēšanu, cepures nenoņemšanu utt. Kā sods bija paredzēts: pirmo reizi apcietinājums uz divām diennaktīm, otru reizi — naudas sods (triju sudraba rubļu apmērā) un, beidzot, trešo reizi — iznaidīšana no sapulces, ziņojot par to mierstarpniekam stingrāka soda uzlikšanai. Personām, kas nepiedalās sapulcē, nav atļauts atrasties sapulces telpās. Viņām jāturas sānis un tās nedrīkst iejaukties apspriedē.²

1861. gadā ģenerālis Veimarns savā ziņojumā cāram par stāvokli Latgalē rakstīja: lai nomierinātu prātus un nodibinātu kārtību, nepieciešams pēc iespējas drīzāk apstiprināt regulatīvās grāmatas.³

Regulatīvo grāmatu sastādīšana bija mierstarpnieku pienākums. Šā darba veikšanai Latgale bija sadalīta 12 mierstarpnieku iecirkņos. Katra iecirkņa priekšgalā tika iecelts mierstarpnieks no vietējiem muižniekiem.⁴ Izņemot baronu Nikolaju Korfu, kas bija vācietis, visi pārējie Latgales mierstarpnieki bija poļi. Ir uzglabājusies mierstarpnieka Vladislava Soltana 1861. gada 25. maijā poļu valodā sastādītā instrukcija par to, kā savas darbības sākumā jārikojas mierstarpniekam. Tajā norādīts, ka nevajag sasaukt zemnieku sapulces, jo tās neesot Latgalē parastas. Katra tāda sapulce pārdzīvojamā laikā varot būt opozicionāra rakstura un izraisīt kādu zemnieku akciju. Pēc tādas sapulces varot rasties vajadzība pēc eksekucijām un zemnieku

¹ Отмена крепостного права. Издание Академии наук СССР, 1950, 45. lpp.

² Больше-Индрицкого волостного управления № 16. Наряд бумагам, полученным от мирового посредника Краславского участка. С 20 сентября 1861 года. Glabājas Latvijas PSR Centralajā Valsts arhīvā (LCVA).

³ Документы и материалы по истории Беларуси. II, 419. lpp.

⁴ Памятная книга Витебской губернии на 1862 год. 77., 78., 80., 81., 82. lpp.

sodišanas, kas nepavisam nelabošot zemnieku slikto izturēšanos pret muižniekiem. Jāpieliekot visas pūles, norādīts instrukcijā, lai «iznīdētu to ļauno garu, kas zemniekus nostāda pret muižnieku kārtu». Bet reizē ar to instrukcijā atgādināts, ka līdz regulatīvo grāmatu apstiprināšanai jāpatur līdzšinējās zemnieku kļaušas.¹

Visi Latgales mierstarpnieki bija vietējie muižnieki un tādēļ, sastādot regulatīvās grāmatas, viņi ievēroja tikai muižniecības intereses. Uzglabājušās regulatīvās grāmatas² sniedz ziņas par zemes nomas jeb obroka apmēru, kādu šīs grāmatas noteica zemniekiem par zemes lietošanu. Šeit minētā tabula rāda, ka tā svārstījās no 3 līdz 1 rublim 77 kap. par desetinū gadā.

Muižas nosaukums	Iedalītās zemes platība		Zemes noma pēc regulatīvās grāmatas		Vidējais zemes nomas lielums par desetinū rubļos
	des.	asis	rbļ.	kap	
<i>Daugavpils apriņķī:</i>					
Berkhofa	9	45	24	35	2,70
Berliši	18 ¹ / ₂	—	43	47 ¹ / ₂	2,35
Birži	7	517	18	39 ¹ / ₂	2,55
Geronimova	15	—	35	25	2,35
Dubņagi	9	—	27	—	3,—
Kameņeca	25	1 776	65	63 ¹ / ₂	2,57
Ļaudanišķi	19	—	34	20	1,80
Jaunā Okra	9	45	24	35	2,70
Rušoni	25	540	55	49 ¹ / ₂	2,20
Terezhofa	20	—	36	—	1,80
Finfmuiža	20	822	47	80 ¹ / ₂	2,36
Eizbachovščina	15	—	35	25	2,35
<i>Rēzeknes apriņķī:</i>					
Brovnhofa	20	—	40	—	2,—
Varakļāni	20	—	35	33	1,77
Luboščica	20	—	35	33	1,77
Malta	20	—	44	—	2,20

Alberta Sokolovska Terezhofas muižas regulatīvā grāmata liecina, ka šās muižas zemnieki dzimtbūšanas laikā devuši jauktas nodevas: par čvartku (20 desetinām) tie maksājuši muižniekam 25 sudraba rubļus un gājuši kļaušās 14 dienas (vīrieši un sievietes), bet par pusčvartku (10 desetinām) maksājuši 12 rubļus 50 kap. un strādājuši 7 dienas (vīrieši un sievietes). Pārrēķinot to naudā, obroks par vienu gadu regulatīvā grāmatā bija

¹ Myšli codo dziaļan poczatkoch sedzion pokoju. 1861. Maja 25. dnia. V. I. Leņina Valsts bibliotēkas rokrakstu nodaļā, Kublicku fonda.

² Daugavpils apriņķa regulatīvo aktu grāmata: «По архивной описи 1905 года № 2135—2144. Уставные грамоты.» — Varakļānu pagasta valdes archīva grāmatā. № 22: «Уставные грамоты имений Елеонорофа, Малты и Бровнгофа.» — Tāpat archīva grāmata № 24: «Уставная грамота имения Вараклян.» LCVА.

Meža Ancānu sādza Daugavpils apriņķa Izvaltas pagastā XIX gs. otrā pusē.

apreķināts 36 sudraba rubļi par čvartku un 18 rubļi par pusčvartku.

Terezhofas zemnieki 1862. gada 9. oktobrī sūdzējās Vitebskas guberņas zemnieku lietu iestādei par regulatīvā grāmatā apreķinātām nodevām muižnieka labā. Zemnieki apgalvoja, ka vīrieši neesot pildījuši īpašas kļaušas, bet pēc muižnieka aicinājuma esot gājuši talkās un strādājuši arī par atlīdzību — griezuši kūdru. Bet par sieviešu dienām zemnieki apliecināja, ka viņu laikā tādas darba dienas sievietēm neesot bijušas.

Zemnieki ne vien liedzās maksāt jauno zemes nomu, bet uzstājās arī pret agrāko. Savu atteikšanos viņi motivēja ar to, ka āramzeme esot nederīga, bet pļavas sliktas. Zemnieki lūdza nodot sūdzību pārbaudes komisijai, lai zemi pārvērtētu un regulatīvā grāmatā noteikto obroku pazeminātu. Savu sūdzību zemnieki beidza ar aizrādījumu, ka viņi tikšot pilnīgi izputināti, ja valdība obroku nepazeminās.

Tā sūdzējās tādas muižas zemnieki, kur, salīdzinot ar citām muižām, obroks bija noteikts samērā zems — 1 rublis 80 kap. par desetinu. Bet arī šādu obroku viņi nespēja samaksāt.

Ir uzglabājušās arī Finfmuižas un Rušonu muižas zemnieku sūdzības par mierstarpnieku 1862. gada 2. oktobrī pārāk augsti noteikto obroku. Rušonas ciema novada zemnieki iesniedza tai pašai Vitebskas guberņas zemnieku lietu iestādei sūdzību, ka

regulatīvā grāmatā uzrādītais darba dienu skaits muižnieka labā esot pārāk liels un obroks ļoti augsts. Pēc zemnieku domām, dienu skaits un obroks neatbilstot iedalītās zemes kvalitātei, bet zemnieku dzīvojamās ēkas saimniecību lielākā daļā esot tik vecas, ka tajās pat dzīvot vairs neesot iespējams. Tāpat arī regulatīvā grāmatā atzīmētās akas esot pavisam iebrukušas un apdraudot nakts laikā braucējus un gājējus. Tādēļ zemnieki lūdza virzīt sūdzību uz pārbaudes komisiju, lai tiktu izdarīta zemes pārdalīšana un ēku novērtēšana. Ja obroks netikšot pazemināts, tad viņi nespēšot to nomaksāt un izpildīt par iedalīto zemi uzliktās kļaušas un nodevas. Tādā gadījumā zemniekiem vajadzēšot zaudēt ne vien lopus, bet arī pārējo mantu, tie kļūdišot ar ģimenēm pa pasauli, pārtiekot no ubagu dāvanām.

Līdzīga satura bija arī Finfmuižas zemnieku sūdzība.

Ziemeļrietumu apgabala zemnieki, atklāti izsakot nemieru ar savu stāvokli un 1861. gada 19. februāra likumu, atteicās sastādīt regulatīvās grāmatas, kas neatbilda viņu interesēm. Šī zemnieku atteikšanās sastādīt regulatīvās grāmatas pauž zemnieku pasīvo pretestību cara valdībai. Šāda pretošanās kustība bija pārņēmusi visu Lietuvu, Baltkrieviju¹ un atbalsojās arī Latgalē. Valdība domāja, ka šajā kustībā vainojami arī vietējie poļu muižnieki, kas gaidīja izdevīgu brīdi, lai pievienotos Polijas nemierniekiem.

Cara valdība vērigi uzmanīja, kas notiek Ziemeļrietumu apgabalā. Par to liecina valdības agentu ziņojumi Pēterburgā. Viļņas žandarmu štaba virsnieks Losevs 1862. gada 30. jūlijā iesniedza žandarmu šefam ziņojumu par stāvokli guberņā un par pastāvošajiem ieskatiem zemnieku jautājumā. Viņš rakstīja, ka agrarajai reformai tikai tad būtu vēlami panākumi, ja poļu muižnieki spētu atteikties ne vien no savas kārtas interesēm, bet arī no saviem nacionāliem sapņiem un nesavtīgi palīdzētu valsts darbā. Bet tā tas neesot. Līdz šim laikam starp muižniekiem un zemniekiem nepastāvot nekādas labprātīgas vienošanās un tāda neesot paredzama arī turpmāk. Muižnieki paši rūpējoties tikai par to, lai slepeni modinātu zemniekos domas, ka jaunie likumi viņiem esot domāti nevis dzīves uzlabošanai, bet gan pasliktināšanai. Un šajā ziņā muižniekiem esot panākumi. Pēc Loseva domām, poļu muižnieki cenšoties satricināt tautā uzticību valdībai. Losevs ziņo, ka zemnieki ar labu prātu negribot pieņemt regulatīvās grāmatas, jo tur noteiktās kļaušas un nodevas uzskatot par smagākām nekā agrākās, bet poļu muižnieki sakot, ka viņiem jāpadodoties valdības izdotajam likumam un viņi nekā nevarot palīdzēt. Losevs izsakās, ka šo domu atbalstot arī poļu tautības mierstarpnieki, lai gan likums viņiem noliedzis palielināt kļaušas un nodevas tajos gadījumos, kad tās agrāk

¹ *У. Пичета*, cit. darbs, 131. lpp.

Zemnieku istaba Aulejas pagasta Prusaku sādža Daugavpils apriņķī
XIX gs. 70. gados.

bijušas mazākas, bet muižniekiem dotas tiesības piešķirt zemniekiem visādus atvieglojumus. Losevs ziņo, ka zemnieku jautājums ne tikai Viļņas guberņā, bet visā Ziemeļrietumu apgabalā esot ļoti svarīgs, jo tam esot arī politiska nokrāsa. Losevs domāja, ka 1861. gada 19. februāra noteikumi par zemniekiem atbilst savam nolūkam, bet ka poļu intrigu likvidešanai un apgabala labklājības un miera labad tie no jauna jāpārbauda un jāpārstrādā tā, lai tiešām tiktu samazinātas zemnieku kļaušas un nodevas tādos apmēros, ka zemnieki tos atzītu par sev ļāvēlīgiem, kaut arī tas kaitētu poļu muižniekiem.¹

Zemnieku nemieri, kas 1862. gadā notika Baltkrievijā, piespieda cara valdību tā paša gada 21. novembrī izdot noteikumus par zemniekiem uzlikto kļaušu un naudas nodevu pārbaudi un pārbaudes komisiju nodibināšanu. Šos noteikumus attiecināja arī uz Viļņas, Grodņas, Kauņas un Minskas guberņu, uz Vitebskas guberņas Drisai apriņķi un Latgali.² Jaunie noteikumi neradīja sevišķas pārmaiņas zemnieku stāvoklī. Pārbaudes mērķis bija zemniekus nomierināt un pamudināt un drīzāku regulatīvo grāmatu parakstīšanu. Cara valdība nemaz nebija nodomājusi radīt radikālas pārmaiņas zemnieku un muižnieku attiecībās. Tā

¹ У. Пичера, cit. darbs, 128.—131. лрр.

² Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание второе XXXVII. № 38938.

negribēja atcelt obligatās zemnieku klaudas un nodevas naudā, jo tas būtu pasliktinājis muižnieku materialo stāvokli un grāvis tos pamatus, uz kuriem viņi izmantoja savu zemi. Baltkrievijā un Latgalē tas varēja pamudināt poļu muižniekus pievienoties sacelšanās kustībai, kas jau bija sākusies Polijā.

Arī pēc 1862. gada 21. novembra noteikumu izdošanas zemnieku nemieri Latgalē neizbeidzās. Zemnieki atteicās pildīt kļaudas un parakstīt regulatīvās grāmatas. Tā, piemēram, naktī uz 1863. gada 1. janvāri daži simti grafa Platera-Zibera zemnieku sapulcējās Līksnā un paziņoja muižas pārvaldniekam, ka nepildīsot muižniekiem vairs nekādas kļaudas. Zemniekiem pievienojās visi muižas strādnieki. Tajā pašā naktī tas pats notika arī citās Līksnas pagasta muižās. Saņēmis ziņu par nemieriem, mierstarpnieks devās zemniekus nomierināt. Mierstarpniekam neizdevās zemniekus pārliecināt, ka kļaudas jāpilda. Tad mierstarpnieks uzrakstīja aktu, ka zemnieki atsakās pildīt kļaudas. Viņš arī norādīja zemniekiem, kas viņus sagaida par izrādīto nepaklausību, bet arī tas palīka bez panākumiem. Beidzot bija jāatbrauc pašam gubernatoram. Gubernators lika apcietināt galvenos nemieru vadītājus, bet zemnieki tos ar varu atkal atbrīvoja. Gubernators deva rīkojumu, lai atsūta trīs karavīru rotas. Bet iebaidītie zemnieki jau pirms karaspēka ierašanās ķērās pie darba. Zemnieku vadoņi paslēpās tuvējā mežā. Drīz vien 8 no viņiem ieradās labprātīgi, bet 3 sagūstīja ar varu. Divpadsmito zemnieku tomēr neizdevās apcietināt. Daļu no viņiem sodīja administratīvā kārtā, daļu nodeva tiesai. Atvaļināto Mogiļevas pulka kareivi Adamu Ustinovu, kas arī bija pierunājis zemniekus neklausīt muižniekiem, nosūtīja Vitebskas garnizona komandierim attiecīgai sodīšanai. Līksnas muižas zemnieki bija spiesti pildīt kļaudas un maksāt nodevas tāpat kā agrāk.¹

Nemieri notika arī Rēzeknes apriņķī, kuros piedalījās Bērzgales un Viļānu muižu zemnieki, kā arī Ludzas apriņķī, kur sacēlās Pušmucovas zemnieki.²

1863. gada sākumā noskaidrojās, ka par zemnieku nemieru cēloni Ziemeļrietumu apgabalā bieži bija ne vien pašu muižnieku, bet arī mierstarpnieku rīcība. Tā, piemēram, Ludzas apriņķa pārbaudes komisija 1863. gada sākumā konstatēja, ka visas ceturtā iecirkņa mierstarpnieka regulatīvās grāmatas sastādītas tā, lai ārkārtīgi ierobežotu zemnieku saimnieciskās dzīves patstāvību un traucētu tās attīstību: nekur regulatīvās grāmatās nebija norādījuma par ganību vai mežu iedalīšanu zemniekiem; pat visi sīkie krūmiņi bija piegriezti muižnieku zemēm. Nederīgas zemes un vispār tādas, par kuru nebūtu jāmaksā obroks,

¹ У. Пичета, cit. darbs, «Полымя», 1929, Листопад — Сьнежень. 209., 217., 218. lpp.

² Центральный Государственный Исторический Архив в Ленинграде (ЦИА), 1181. ф. XV сējums, 1863. г., 181., 89.—91. lpp.

gandrīz nekur nebija iedalītas ne ass. Tas ļoti paaugstināja obroka kategorijas.¹

Nemieri Baltkrievijā skaidri rādīja, ka nomierināt zemnieku masu vienīgi ar pārbaudes komisijām, kuru darba rezultāti vēl nebija zināmi, nav iespējams.

Valdība bija spiesta ķerties pie krasākiem likumdošanas pasākumiem, kuriem sekotu redzamākas pārmaiņas zemnieku stāvoklī. Bet, pēc valdības domām, šie soļi bija sperami tā, lai muižnieku saimniecības neizjustu šīs pārmaiņas tūlīt.² Sakarā ar to 1863. gada 1. martā tika izdots ukazs par obligāto saistību izbeigšanu starp muižniekiem un zemniekiem Viļņas, Kauņas, Grodņas un Minskas guberņās, Vitebskas guberņas Drisas apriņķī un Latgalē, zemniekiem izpērkot iedalīto zemi. Saskaņā ar 1861. gada 19. februāra likumu zemniekiem zemes izpirkšana nebija obligāta, bet labprātīga, un tā notika ar muižnieka piekrišanu. Tagad šīs muižnieka piekrišanas vairs nevajadzēja, zemniekiem zemes izpirkšana bija obligāta.

¹ ЦГИА, 1181. т. XV сējums, 1863. г., 252.—254. лpp.

² У. Пичета, cit. darbs, 210. лpp.

III

ZEMNIEKIEM IEDALITĀS ZEMES OBLIGATĀ IZPIRKŠANA UN AGRARĀS REFORMAS TĀLĀKĀ NORISE

Ar 1863. gada 1. marta ukazu visas obligatās saistības starp Latgales zemniekiem un viņu muižniekiem tika izbeigtas tā paša gada 1. maijā, un Latgales zemnieki tika pieskaitīti zemes īpašnieku kategorijai. Šie zemnieki līdz tam laikam, kamēr pārbaudes komisijas izgatavoja izpirkšanas aktus un noteica izpirkšanas maksu, bija spiesti maksāt obroku par viņiem iedalīto zemi, iemaksājot naudu tieši aprinča valsts kasē, (казначейство), no kurienes to izmaksāja muižniekiem. Obroku aprēķināja naudā, samazinot katru rubli par 20 kap. no tās obroka sumas, kas bija noteikta regulatīvās grāmatās, ja zemnieki labprātīgas vienošanās ceļā pārgāja uz valakām (издельной работы) un naudas maksājumiem. Bet tur, kur zemnieki jau agrāk bija maksājuši obroku naudā, saistības palika regulatīvās grāmatās minētajos apmēros. Šajā laikā pārbaudes komisijām, pārbaudot visus zemnieku pienākumus, bija jāstāda katrai muižai īpašs akts (выкупной акт) par zemnieku lietošanā esošās zemes izpirkšanu. Šajos aktos bija galīgi jānosaka izpirkšanas maksa par zemniekiem iedalīto zemi. Pēc izpirkšanas aktu apstiprināšanas obroka maksu izsniegšana muižu īpašniekiem no valsts kases izbeidzās. To vietā viņiem nācās saņemt izpirkšanas naudu, kas bija noteikta izpirkšanas aktos. Guberņas zemnieku lietu iestāde iesniedza savu atsauksmi galvenajai zemes izpirkšanas pārvaldei, kas deva atļauju izsniegt izpirkšanas aizdevumu. Pie tam aizdevuma apmērs bija nosakāms, kapitalizējot ar 6% pārbaudes komisijas aprēķināto zemnieku gadskārtējo obroka sumu naudā.¹

Pēc 1863. gada 1. marta likuma, darba klaušas uzskatīja par atceltām tikai ar 1. maiju. Tādējādi līdz 1. maijam zemniekiem tāpat kā agrāk bija jāiet muižas darbos. Tas radīja zemniekos

¹ Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян-собственников в Северо-Западном крае. Вильна 1864. 2. шт 3. лрр.

sašutumu, jo viņi uzskatīja, ka ar šo likumu ir galīgi izbeigtas dzimtbūtnieciskās attiecības. Zemnieki nevarēja samierināties ar to, ka viņus vēl var piespiest līdz zināmam laikam pildīt klaušas pa vecam, kā arī maksāt obroku par zemi pēc vecām normām līdz izpirkšanas aktu sastādīšanai. Viņi redzēja, ka ir atkal piekrāpti. Tāpēc tūlīt pēc likuma publicēšanas jau marta mēnesī Latgalē sākās zemnieku nemieri. Pokuminas muižnieka Stavrovska zemnieki atteicās iet klaušās līdz 1. maijam. Zemnieku «nomierināšanai» izsūtīja Veļikije Luku rezerves bataljona rotu. Rotas komandieris kapteinis Belovodskis uzsāka sarunas ar zemniekiem un muižnieku. Abas puses beidzot vienojās, ka zemnieki klaūšu vietā maksās obroku.¹

Ludzas apriņķī atteicās iet klaušās Restmuižas, Felicjanovas, Braidaku, Eversmuižas, Marcinopoles, Pušmucovas, Ruskulovas un Malnavas muižu zemnieki. Rēzeknes apriņķī atteicās pildīt klaušas Dūkstigalas, Krievu, Stražvaldas, Ribieņu, Podoles, Pržemišļas un Adamovas muižu zemnieki.²

Saskaņā ar 1863. gada 1. marta likumu galvenā komiteja lauku iedzīvotāju dzīves iekārtošanai izstrādāja noteikumus par pārbaudes komisiju sastāvu un darba kārtību. Pēc šiem noteikumiem katrā apriņķī vajadzēja dibināt pa vienai pārbaudes komisijai. Komisijām darbus vajadzēja nobeigt divu gadu laikā, skaitot no dienas, kad komisija sākusi darboties. Pārbaudes komisijām vajadzēja pārbaudīt zemnieku klaušas un nodevas un noteikt izpirkšanas maksas apmērus visās muižās, kur bija ievestas regulatīvās grāmatas. Gadījumā, ja pārbaudes komisijas darbības rajonā būtu muižas, kurām regulatīvās grāmatas vēl nebūtu izstrādātas un nebūtu paredzams, ka tās tiks izstrādātas parastajā kārtībā līdz pārbaudes darbu pabeigšanai pārējās muižās, tad pārbaudes komisija pati tās sastāda un iaved. Pārbaudot zemnieku klaušas un nodevas, ņēma vērā viņu lietošanā esošo zemes gabalu kategoriju, zemes labumu un nomas maksas apmēru. Par augstākās kategorijas zemi noteica obroku, tāpat kā agrāk, 3 rubļi par desetinu, bet par zemākās — 1 rubļa 65 kap. vietā 1 rubli. Katrā muižā sastādīja izpirkšanas aktu, kuram pievienoja sarakstu, kur vajadzēja norādīt: cik zemes katrs saimnieks izpērk, cik liela viņa zemes noma, kas noteikta katrai sētai, un kāda ir katra zemes gabala vērtība, kapitalizējot šo nomu ar 6%.

1863. gada 1. maijā tika apstiprināts likums, kuru bija izstrādājusi galvenā komiteja lauku iedzīvotāju dzīves iekārtošanai un kurā bija noteikts, ka saskaņā ar 1863. gada 1. marta likumu jāpazemina par 20% noteiktais naudas obroks visiem zemnie-

¹ У. Пичета, cit. darbs, 216., 218. lpp.

² ЦГИА БССР, ф. 1416, nod., 1. p. s. 1. 26265., 19.—20., 175.—176., 182.—186., 207., 363.—372., 380.—387., 452., 456., 473.—474; ф. 1416, nod. 1. s. 1., 1. 12091. lpp. 1.—2.; 1436. s. 1., 1. 30963 1., 4. lpp.

kiem, kas agrāk savu nomu bija atstrādājuši, kaut arī viņi pēc regulatīvām grāmatām vai pēc sevišķiem labprātīgiem nolīgumiem ar muižniekiem bija pārgājuši uz naudas nomu jau pirms 1863. gada 1. maija.¹ Tajās muižās, kur zemnieki maksāja naudas nomu, obroks, ko zemnieki maksāja pēc regulatīvās grāmatas, bija samazināms par 20%.

Šī samazināšana tika izdarīta tāpēc, ka mierstarpnieki-muižnieki savās šķiriskās interesēs regulatīvajās grāmatās bija paredzējuši lielu naudas obroku. Likuma attiecināšana uz agrāko laiku loģiski izrietēja no politikas, kādu tajā laikā cara valdība realizēja Ziemeļrietumu apgabalā. Šas politikas nolūks bija vājināt poļu muižnieku ietekmi uz viņu bijušajiem zemniekiem un noskaņot zemniekus labvēlīgi valdībai.

Kad zemnieki sāka zemi izpirkt, valdībai izvirzījās vēl viens uzdevums — norobežot zemnieku zemi no muižnieku zemes. Tāpēc tika izstrādāti noteikumi par zemniekiem iedalītās zemes galīgu atdalīšanu no muižnieku zemes; šos noteikumus 1863. gada 1. maijā cars apstiprināja. Noteikumos bija paredzēts, ka šī atdalīšana izdarāma «labprātīgi», norobežojot privātu personu zemi.² Šis noteikums ar visu savu smagumu gūlās uz zemniekiem. Zemes norobežošanas rezultātā zemnieki zaudēja tiesības izmantot servitutus, kuriem, kā jau norādīts, bija liela nozīme zemnieku saimniecībās. Turpretim muižniekiem šāds stāvoklis bija izdevīgs, jo tagad muižas saimniecība tika galīgi izdalīta par atsevišķu saimniecisku vienību.³

Ar 1863. gada 1. marta likumu par zemniekiem iedalītās zemes obligātu izpirkšanu un par zemnieku un muižnieku obligato saistību izbeigšanu iekšlietu ministram kopā ar finansu ministru bija uzdots izstrādāt noteikumus par atlīdzību, kas izmaksājama muižniekiem, zemei pārejot zemnieku īpašumā. Sakarā ar to tika aptuveni aprēķināta aizdevuma suma, ko valstij Ziemeļrietumu apgabalā vajadzēja asignēt zemes izpirkšanai no muižniekiem. Tika pieņemts, ka izpērkamās zemes platība nepārsniegs 3 desetinās katrai viriešu kārtas revīzijas dvēselei un ka vidējais obroks par desetinu Latgalē nepārsniegs 2 rubļus. Tā tika aprēķināta obroka suma, kādu Latgales muižniekiem vajadzēja gadā saņemt. Pēc Vitebskas gubernas statistiskās komitejas ziņām, 1862. gadā Latgalē bija 78 547 zemnieku — zemes īpašnieku.⁴ Pieņemot, ka katram zemniekam bija 3 desetinās zemes, Latgalē vajadzēja izpirkt 235 641 desetinu zemes, kas, reķinot 2 rubļus par desetinu, deva 471 282 rubļus obroka gadā. Kapitalizējot šo sumu ar 6%, saskaņā ar 1863. gada

¹ Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян-собственников в Северо-Западном крае. 10., 12., 13., 24., 50. лрр.

² Полное Собрание Законов. Собрание второе, XXXVIII, Nr. 39570.

³ У. Пичета, cit. darbs, 210. un 211. лрр.

⁴ Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год. 276.—279. лрр.

9. aprīļa noteikumiem, iznāk, ka valstij vajadzēja asignēt 7 854 700 rubļu zemieku zemes izpirkšanai no muižniekiem.

Finansu ministrs un iekšlietu ministrs 1863. gada 11. maijā atzina, ka muižniekiem maksājamai atlīdzībai jātuvojas tai obroka sumai, ko viņi zaudēja, zemei pārejot zemnieku īpašumā, t. i., — 6%. No tiem 0,5% bija jāatrēķina gadijumiem, ja rastos iztrūkums pie izpirkšanas masājumiem, kā arī, lai segtu izdevumus sakarā ar izpirkšanas operāciju. Tādēļ ministri ieteica noteikt šajā apgabalā izpirkšanas aizdevumus, kas pienācās katram muižniekam, nevis ar 5% vērtspāriem, kā to darīja citos Krievijas apgabalos, bet ar 5,5% pastāvīgu ienākumu no izpirkšanas sumas. Tā paša gada 3. septembrī šim domām pievienojās arī senats, tomēr ar noteikumu, ka turpmāk — līdz nemieru galīgai izbeigšanai Ziemeļrietumu apgabalā jāizsniedz nevis vērtspāri pastāvīga ienākuma saņemšanai, bet šis ienākums jāsamaksa no vietējām apriņķu kasēm to muižu īpašniekiem, kurām paredzēti izpirkšanas aizdevumi.¹

Lai aprēķinātu izpirkšanas aizdevumu un izpirkšanas maksājumus, zemes izpirkšanas novērtējumu izdarīja šādi. Gada obroks par labu muižniekam par zemniekiem pastāvīgā lietošanā iedalīto zemi tika kapitalizēts ar 6%. No tādā veidā aprēķinātās kapitālsomas, ko dēvēja par izpirkšanas novērtējumu, muižniekiem izsniedza 80%, ja zemnieki saņēma visu regulatīvā grāmatā minēto zemes platību. Par izpirkšanas aizdevumu zemniekiem bija jāmaksā no aizdevuma izsniegšanas dienas 49 $\frac{1}{2}$ gadus katru gadu 6%. 0,5%, kā jau teikts, valdība paredzēja izdevumu segšanai sakarā ar izpirkšanas operāciju, bet pārējos 5,5% — procentu samaksai par muižniekiem izsniegtajiem vērtspāriem un izpirkšanas parāda dzēšanai.

Varam aprēķināt, cik Latgales zemniekam bija jāmaksā par vienu desetinu viņam piešķirtās zemes. Kā jau minēts, vidējā nomas maksa par vienu desetinu zemes Latgalē bija noteikta 2 rubļi gadā. Kapitalizējot to ar 6%, dabūsim desetinas izpirkšanas vērtību — 33 $\frac{1}{3}$ rubļi.² No šās sumas muižnieks saņēma 80%, tātad 26 $\frac{2}{3}$ rubļa. Bet 6%, ko zemnieks maksāja valdībai, sastāda 1 $\frac{3}{5}$ rubļa gadā vai 49 $\frac{1}{2}$ gadus 79 $\frac{1}{5}$ rubļa. Tā bija vidējā summa, ko Latgales zemnieki maksāja valstij par katru desetinu viņiem piešķirtās zemes. Bet zemes pirkšanas cena

¹ Документы и материалы по истории Беларуси, II, 450., 452., 453, lpp.

² Pēc galvenās zemes izpirkšanas iestādes ziņām, Ziemeļrietumu apgabala guberņās derīgas zemes desetinu pirka vidēji par 17 rubļiem 24 kapeikām, Pleskavas guberņā — par 22 rubļiem.

Н. Манасеин, Крестьянское дело в Лифляндской губернии. «Вестник Европы». СПб. 1906. 242. сēj., 691. lpp. 1862.—1866. г. Vidzemē derīgas zemes pirkšanas cena bija 68 rubļi. А. Э. Тобин, Аграрный строй материковой части Лифляндской губернии. Рига 1906.

bija daudz zemāka. Stipri vēlāk — 1886. gadā Zemnieku zemes banka to bija noteikusi Latgalē tikai no 15 līdz 20 rubļiem par desetīnu. «Sakarā ar «atbrīvošanu» zemniekus piespieda «izpirkt» viņu pašu zemi, pie kam noplēsa *divkārt* un *trīskārt* dārgāk par patieso zemes cenu,»¹ raksta V. I. Ļeņins.

* * *

1863. gada aprīlī Lietuvā un Baltkrievijā uzliesmoja poļu sacelšanās. Tā atbalsojās arī Latgalē.

13. aprīlī grafs Leons Platers no Krāslavas muižas kopā ar saviem kalpotājiem un kaimiņiem — poļu muižniekiem — uzbruka ieroču transportam, kas bija ceļā no Daugavpils cietokšņa uz Drīsas pilsētu. Plateram izdevās sagrābt ieročus, bet pēc tam viņu pašu Dubnas stacijā apcietināja vietējie vecticībnieki un nodeva valdības iestādēm.

Vēsts par Platera uzbrukumu kara transportam ātri izplatījās pa visu Latgali. Vietējie varas organi griezās pie zemniekiem, lai tie palīdzētu saņemt nemierniekus. Līdz ar to izplatījās baumas, ka muižnieki dumpojas, lai atkal pakļautu zemniekus savai varai. 15. aprīlī zemnieki — krievu vecticībnieki, baltkrievi un latvieši — izklīda pa ceļiem un mežiem, lai vajātu poļu dumpiniekus — muižniekus un šlachtičus. Zemniekos uzliesmoja vecais šķiras naidis pret muižniekiem. Viņi gūstīja sacēlušos muižniekus un šlachtičus, kas bija sapulcējušies Liksnas un Berezņas muižas mežos. Visus sagūstītos viņi aizveda un Daugavpils cietoksni. Pēc tam zemnieki nodedzināja Višķu, Dagdas, Dubnas, Ludviampoles un citas muižas. No Daugavpils apriņķa nemieri pārsviedās uz citiem Latgales apriņķiem. Zemnieki dēdzināja muižas, gūstīja muižniekus, saseja tos un nodeva valdības iestādēm. Tā dabūja izbaudīt ne tikai muižu īpašnieki poļi, bet arī vācieši. Latgalē tika nodedzinātas apmēram 30 muižas. Materialos, kas apgaismo šos notikumus Latgalē, nevar atrast nekā tāda, kas liecinātu par nacionalu vai reliģisku naidu pret muižniekiem. Materiali nepārprotami rāda, ka šajā zemnieku rīcībā izpaudās vienīgi viņu šķiriskais naidis pret muižniekiem.

Ziņas par notikumiem Ziemeļrietumu apgabālā pamudināja cara valdību sūtīt uz turieni ģenerāli Muravjevu, kuru 1863. gada 1. maijā iecēla par Viļņas ģenerālgubernatoru. Laikā no 1827. līdz 1834. gadam viņš bija bijis gan par vicegubernatoru, gan par gubernatoru Vitebskā, Mogiļevā, Grodņā un Minskā un tāpēc pazina Ziemeļrietumu apgabala apstākļus. Poļu sacelšanās laikā 1830.—1831. gadā viņš bija darbojies rezerves armijas štābā un piedalījies sacelšanās apspiešanā tieši Vitebskas, Minskas un Viļņas guberņās.²

¹ V. I. Ļeņins, Raksti, 17. sēj., 91. lpp.

² Д. Кропотков, Жизнь графа М. И. Муравьева, СПб. 1874. 246., 247., 277., 357. lpp.

Generalgubernators Muravjevs, braukdams no Pēterburgas uz Viļņu, ieradās Daugavpilī un apstājās cietoksnī. Te viņš griezās ar uzrunu pie muižnieku pārstāvjiem un deva piekrišanu apstiprināt spriedumu, ar kuru kara tiesa bija piespriedusi Leonam Plateram nāves sodu nošaujot.

Muravjevs bija dedzīgs muižniecības interešu aizstāvis, bet viņš bija tajos ieskatos, ka zemnieku jautājumam Ziemeļrietumu apgabalā ir liela politiska nozīme. Lai sekmīgāk apkarotu poļu nemierniekus, viņš demagoģiskos nolūkos mēģināja panākt, lai šā apgabala zemnieki — baltkrievi, leiši un latvieši — būtu noskaņoti valdībai labvēlīgi. Virspirms viņš stājās pie zemnieku pārvaldes organu reorganizācijas, lai no tiem padzītu poļu muižniekus. Vispār vietējā administrācija toreiz sastāvēja pa lielākai daļai no poļu muižniekiem. Arī mierstarpnieki bija galvenokārt poļi.

Šo mierstarpnieku rīcība bieži izraisīja zemnieku protestu. Turklāt 1863. gadā viņi atbalstīja poļu sacelšanās kustību, kaut arī ne vienmēr gluži atklāti.

Tādēļ ar ģenerālgubernatora Muravjeva rīkojumu 1863. gada maijā Latgalē tika atcelti no mierstarpnieku amata trīs vietējie poļu muižnieki. Viņu vietā tika iecelti virsnieki, kuriem no rezerves vajadzēja atgriezties atpakaļ armijā.¹

Latgalē, tāpat kā visā Ziemeļrietumu apgabalā, zemnieku vidū dzīvoja sīkā šlachta un viensētņieki (однодворцы). No tiem 1863. gadā komplektējās poļu sacelšanās dalībnieku galvenie kadri. Tiem, kas piedalījās nemieros, Muravjevs ar savu 1863. gada 11. jūnija apkartrakstu pavēlēja atņemt zemi. Šo zemi nodeva ciema novada zemnieku rīcībā, lai to piešķirtu lietošanā mazmājniekiem un babuļiem.²

Ar šādu rīcību Muravjevs centās sasniegt divus mērķus: padzīt no zemnieku vidus šlachtu, kuras ietekmē atradās zemnieki, un dot zemi mazmājniekiem un babuļiem, lai vājinātu lauku proletarisko elementu.

1863. gada 23. jūnijā Muravjevs izsūtīja gubernatoriem instrukciju, pēc kuras bija jārikojas pārbaudes komisijām, novērtējot zemnieku zemes gabalus. Pēc šās instrukcijas zemes gabali, kas ar apstiprinātajām un spēkā nākušajām regulatīvajām grāmatām bija nodoti zemnieku lietošanā, tika sadalīti deviņās kategorijās. Zemi sadalot kategorijās, ņēma vērā zemes labumu, auglību un aramzemes platību. Augstākajās kategorijās vērtības starpība starp vienu un otru kategoriju bija 30 kapei-

¹ Краткий очерк крестьянского дела со дня объявления положения 19 февраля 1861 года. «Памятная книжка Витебской губернии на 1886 год». Витебск 1886. 6. ил 7. лрр.

² Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян-собственников в Северо-Западном крае. 34. ил 35. лрр.

kas, bet trijās zemākajās kategorijās — 20 kapeikas. Lai sekmētu pārbaudes komisiju darbu, aprinķu kara priekšniekiem bija uzdots sniegt komisijām visāda veida atbalstu un vajadzības gadījumā gādāt arī par drošu komisijas locekļu pārvietošanos.¹

Saskaņā ar 1861. gada 19. februara noteikumiem tiem zemniekiem, kuriem bija iedalīta tikai sēta ar dārzu, bija jāmaksā obroks, kas līdzinājās 6 procentiem no sētas vērtības. Ar tādu novērtējumu izskaidrojama nesamērīgi augstā maksa par sētu, jo bija gadījumi, kad saimnieks, kuram bez sētas bija vēl 5—6 desetinas tīrumu, maksāja mazāk nekā viņa kaimiņš, kuram piederēja tikai sēta ar dārzu un kurš maksāja par zemi pēc likumā noteiktās kategorijas likmes.

Lai izbeigtu šādu stāvokli, 1863. gada 24. jūlijā iznāca ģenerālgubernatora apkārtraksts, kas piešķīra pārbaudes komisijām tiesības noteikt izpirkšanas maksu par vienu desetinu mazmājniekiem iedalītās zemes par vienu kategoriju zemāk, nekā bija maksa, ko komisija uzlika tā paša ciema zemniekiem-saimniekiem par desetinu tīrumu zemes. Izņēmums no šā noteikuma bija ceturtais kategorijas sētas, par kurām izpirkšanas naudu aprēķināja tāpat kā par zemniekiem iedalīto zemi.²

Ar minēto apkārtrakstu pārbaudes komisijām tika atļauts panākt vienošanos starp muižniekiem un zemniekiem par meža pļavu lietošanu, nokārtojot šo jautājumu tā, lai meža pļavu vietā muižnieki ierādītu zemniekiem pļavas citās vietās. Bet, ja vienošanos nevarēja panākt, un zemnieki nebija mierā ar pļāvām, ko viņiem ierādīja muižnieki, lietu izlēma pārbaudes komisija. Ja savukārt nebija mierā muižnieki, zemniekiem palika tiesības lietot agrākās meža pļavas. Bet muižnieks nedrīkstēja cirst kokus tādā laikā, kad no tā varēja rasties zaudējumi zemnieku lietojamām pļāvām, kas atradās tajās vietās mežā.³

Šis rikožums Latgales zemniekiem nedeva nekā jauna. Tas tikai atjaunoja agrāko kārtību.

Tajā pašā laikā ģenerālgubernators izdeva rikožumu aprinķu un guberņas zemnieku lietu iestādēm pieņemt no zemniekiem sūdzības sakarā ar zemi, kas līdz 1861. gada 19. februara noteikumu izdošanai bijusi zemnieku lietošanā un ko pēc tam atņēmuši muižnieki. Šādi gadījumi bija arī Latgalē. Tā, piemēram, pēc 1861. gada 19. februara likuma publicēšanas Varakļānu muižas administrācija, aizbildinoties ar zemes gabalu iztaisnošanu un pareizāku robežu novilkšanu, izdarīja zemes atgriezumus no Varakļānu pagasta sādžām, atgriežot galvenokārt pļavas. Daļu no šiem atgriežumiem tā pievienoja citām

¹ Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян-собственников в Северо-Западном крае, 40. un 41. lpp.

² Turpat, 42., 53. lpp.

³ Turpat, 63. un 64. lpp.

Aglonas vairsis muižas plāna daļa ar Putānu un Greižu sādām XIX gs. 50. gados.
Zemnieku aramzeme sadalīta šporēs un atsevišķi izdalītas kopējās sādžas ganības.

sādžām, bet lielāko daļu atstāja pie muižas, nosaucot to par rezerves zemi. Tā 1863. gadā no Vērša Zepu sādžas tika atgriezta 48 desetinas zemes, bet no Teicenieku sādžas — 23 desetinas. Lai gan pārbaudes komisija atzina, ka no Vērša Zepu sādžas atgrieztā zeme ir jāatdod zemniekiem atpakaļ, mierstarpnieks un Rēzeknes apriņķa mierstarpnieku sapulce tam nepiekrita. Zemnieki pārsūdzēja šo lēmumu Vitebskas guberņas zemnieku lietu iestādei, bet arī šeit neko nepanāca.¹

Muravjevs, būdams slīpēts demagogs, centās zemnieku sašutumu vērst tikai pret poļu muižniekiem. 1863. gada septembrī viņš atcēla no amatiem pārējos poļu tautības mierstarpniekus. Tie bija vai nu paši piedalījušies notikušajos nemieros, vai arī pārāk atbalstījuši poļu muižnieku intereses. Tajā pašā laikā Muravjevs deva rīkojumu iecelt viņu vietā valdībai uzticamus ierēdņus no krievu iedzīvotāju vidus. Mierstarpnieku skaits Latgales apriņķos tika samazināts par divi.

1863. gada 9. aprīļa instrukcija pārbaudes komisijām noteica maksas pazeminājumu par pēdējās kategorijas zemi. Bet tas skāra muižnieku intereses un radīja viņos nemieru. Tad 1863. gada 18. oktobrī Muravjevs ar apkārtrakstu noteica, ka tur, kur ir spēkā 1863. gada 1. marta ukazs par obligāto zemes izpirkšanu, zemes novērtējums jāpazemina nevis par 20 kapeikām, bet par 10% attiecībā uz katru zemāko kategoriju. Tādējādi Latgalē IX kategorijai obroks palika 1 rublis, VIII kategorijai — 1 rubļa 20 kapeiku vietā obroku noteica 1 rubli 10 kapeikas, bet VII kategorijai — 1 rubļa 40 kapeiku vietā — 1 rubli 22 kapeikas.

Daudzās vietās Ziemeļrietumu apgabalā zemnieki pēc brīvlaišanas vairs nesaņēma no muižniekiem kurināmo. Saskaņā ar 1861. gada 19. februāra noteikumiem tajās muižās, kur zemnieki dzimtbūšanas laikā bija saņēmuši kurināmo no muižniekiem, zemniekiem vēl 9 gadus pēc dzimtbūšanas atcelšanas bija tiesības saņemt to pret sevišķu samaksu. Bet regulatīvās grāmatas rādīja, ka starp zemniekiem un muižniekiem pa lielākai daļai nebija notikusi labprātīga vienošanās kurināmā dēļ.

No Latgales regulatīvām grāmatām² redzams, ka Terezhofas muižas īpašnieks Alberts Sokolovskis apgalvojis, ka zemniekiem nekāds kurināmais nepienākoties. Bet citās muižās zemniekiem izsniedzamā kurināmā maksu noteica mierstarpnieki, jo zemnieki un muižnieki par to savā starpā nebija varējuši vienoties. Varakļānu un Elenorshofas muižā maksa par kubikasi malkas bija noteikta 2 līdz 3 rubļi, bet par kubikasi žagaru un zaru — no 1 rubļa līdz 1 rublim 50 kapeikām. Samaksāt zemniekiem vajadzēja skaidrā naudā vai arī atstrādājot noteiktu skaitu dienu.

¹ LCVA, f., 659. s. 1874. g., 1 ly/l, 10. un 11. lpp., 28. un 29. lpp.

² Minētās regulatīvo aktu grāmatas.

Izcirst un izvest malku vajadzēja zemniekiem pašiem. Berkhofas, Ksaverinovas, Ļaudanišķu, Jaunās Okras un Rušonu muižās maksa par kubikasi celmu, zaru, žagaru vai kūdras bija noteikta 60 kapeikas.

Kameņecas muižas īpašnieks Michails Reuts par kurināmā piešķiršanu zemniekiem izvirzīja šādas prasības.

1. Katrs saimnieks, kas izcirtis un pievedis muižai vienu kubikasi malkas, saņem vienu kubikasi kurināmā, galvenokārt no zariem vai galotnēm, kā arī vienu kubikasi celmu.

2. Katrs saimnieks par nocirstu un izvestu balķi, vienalga, vai tas ir būvkoks vai derīgs zāģēšanai dēļos, saņem apgaismošanai vienu priedes celmu no sīkākām sausiem priežu kokiem.

3. Koku izciršana, celmu izlaušana un šo materiālu pievešana saimnieku lietošanai ietilpst viņu pienākumos.

4. Kurināmā un apgaismošanai noderīga materiāla piešķiršana un arī pašu materiālu sagatavošana jāizdara katru gadu laikā no 1. oktobra līdz 1. martam tajās vietās un laikā, kad to norāda muižas administrācija; kurināmā sagatavošanai jānotiek muižas ieceltu personu uzraudzībā. No 1. marta līdz 1. oktobrim zemniekiem ir stingri noliegts iebraukt mežā.

Šīs muižnieka prasības Krāslavas iecirkņa mierstarpnieks Buņickis apstiprināja.

Geroņimovas muižas zemnieki bija nolīguši, ka par saņemtajiem žagariem, zariem, celmiem un kūdras zemnieki piegādās no katras sētas muižai un tās foļvarkiem 2 kubikasis žagaru, sagatavojot kurināmo muižas administrācijas norādītajās vietās. Bet 1862. gada 28. februārī zemnieki atteicās parakstīt šo vienošanos, neatsakoties tomēr no kurināmā saņemšanas. Tādēļ Daugavpils 4. iecirkņa mierstarpnieks Bogomoļecs tā paša gada 7. decembrī nolēma apstiprināt maksu par katru kubikasi žagaru un zaru 60 sudraba kapeiku apmērā.

No minētajiem datiem jāsecina, ka Latgalē muižnieki par zemniekiem piešķiramo kurināmo prasīja augstu atlīdzību. Ziemeļrietumu apgabalā zemnieki kurināmā trūkuma dēļ sāka patvarīgi cirst muižu īpašnieku mežus. Lai pasargātu muižnieku mežus, un, no otras puses, lai nodrošinātu zemniekus ar kurināmo, 1864. gada 24. oktobrī ģenerālgubernators uzdeva mierstarpniekiem, lai viņi, apmeklējot pagastus, katrā izdevīgā gadījumā stingri pārbaudītu regulatīvās grāmatās minētos noteikumus par kurināmo. Ja izrādītos, ka zemnieki agrāk saņēmuši kurināmo, bet regulatīvās grāmatās nekas par to nav minēts, vai arī kurināmais tiek piešķirts nepietiekamā daudzumā, salīdzinot ar to, ko zemnieki saņēmuši agrāk, un turklāt samaksa nolikta pārāk augsta, tad kurināmā daudzums un maksa jānosaka pēc taksas, kādu maksā valsts muižu zemnieki, saņemot kurināmo no valsts mežiem. Turklāt mierstarpniekiem jāņem

vērā, cik dzimtbūšanas laikā katra muiža devusi kurināmo, tāpat, kāds ir muižnieka mežu stāvoklis.¹

Kā redzams, šis rīkojums bija domāts galvenokārt muižnieku mežu saglabāšanai. Zemnieku nodrošināšana ar kurināmo bija atkarīga no šā apstākļa. Piešķiramā kurināmā daudzumu noteica pēc normām, kādas bija pastāvējušas muižās dzimtbūšanas laikā. Šis rīkojums tikai ierobežoja kurināmā cenu, pielīdzinot to cenas ziņā kurināmam, ko izsniedza no valsts mežiem.

1864. gada 15. februārī Muravjevs apkārtrakstā norādīja, ka tajos gadījumos, kad zemnieki lietojuši ar muižnieku kopīgas ganības vai kad tās atradušas muižnieka mežā, pārbaudes komisijām jāatstāj zemniekiem tiesības uz šādām ganībām, kā arī tiesības lietot nepieciešamo lopu dzīšanas ceļu. Ganības un ceļu vajadzēja uz vietas norādīt un atzīmēt izpirkšanas aktos. Turpmāk zemnieki un muižnieki varēja vienoties par ganību atvietošanu ar attiecīgu zemes gabalu.²

Arī šis rīkojums, tāpat kā apkārtraksts, kurā bija atzītas zemnieku tiesības plaut sienu muižnieku mežos, nekā jauna zemniekiem nedeva.

Muravjevs bija novērojis, ka Latgalē zemnieki laikā nenomaksā aprīņu valsts kases noteiktos maksājumus muižnieku labā. Tādēļ viņš norādīja Vitebskas gubernatoram vērst mierstarpnieku uzmanību uz šiem apstākļiem un uzdeva gādāt, lai maksājumi tiktu nokārtoti laikā.

Ir uzglabājies Daugavpils 2. iecirkņa mierstarpnieka 1864. gada 7. februāra apkārtraksts Krāslavas, Skaistas un Dagdas pagastu valdēm. Mierstarpnieks grafs Tatiščevs tajā brīdina pagastu vecākos, ka par zemnieku obroka maksājumu nenokārtošanu laikā pagastu vecākos sodīs ar 5 sudraba rubļiem. Pēc tam pagasta vecākajam termiņš tika pagarināts uz vienu nedēļu, bet, ja arī šajā laikā maksājums netika nokārtots, tad viņam uzlika vēlreiz naudas sodu 5 rubļu apmērā, ierakstot par to sodu grāmatā. Bet, ja arī jaunajā termiņā visi maksājumi nebija nokārtoti, pagasta vecākajam kā nespējīgam pildīt savus pienākumus drāudēja tūlītēja atcelšana no amata.

Minētais rīkojums spilgti rāda, kādiem līdzekļiem cara ierēdņi izspieda no Latgales zemniekiem maksājumus muižnieku labā.

No zemes izpirkšanas akta iesniegšanas pārbaudes komisijai līdz tā galīgai apstiprināšanai un izsludināšanai pagāja gandrīz gads. Šajā laikā zemnieki nevarēja pārliecināties par viņu nodevu un klaūšu pārbaudīšanas praktiskām sekām. No otras puses, aizkavējās šo nodevu nomaksa muižniekiem. Tādēļ 1864. gada 26. martā Muravjevs pavēlēja: 1) turpmāk līdz izpirkšanas akta sastādīšanai zemnieku nodevas un klaūšas at-

¹ Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян-собственников в Северо-Западном крае. 84., 85., 86. lpp.

² Турпат, 104. lpp.

stāt tādas, kādas tās atzīmētas regulatīvajās grāmatās, un nodevas nomaksāt muižniekiem, pamatojoties uz noteiktiem priekšrakstiem; 2) ja kopš 1863. gada 1. maija maksājamais obroks pārsniegtu pārbaudes komisiju noteikto sumu, tad pārsniegumi pēc izpirkšanas akta apstiprināšanas visās muižās ieskaitāmi zemes izpirkšanas maksā.¹

Daudzās Ziemeļrietumu apgabala muižās muižniekiem bija atstātas agrākās zvejas tiesības gar upju krastiem zemnieku zemes robežās. Tāpat tas bija arī Latgalē. No Berkhofas, Biržu, Varakļānu, Geroņimovas, Kameņecas, Ļuboščinas, Jaunās Okras, Rušonu, Finfmuižas, Eizbachovščinas muižu regulatīvajām grāmatām redzam, ka zemniekiem nebija tiesības zvejot, vienalga, ar kādiem zvejas rīkiem.² Tas radīja pārpratumus starp zemniekiem un muižniekiem, un 1864. gada 17. maijā ģenerālgubernators bija spiests paskaidrot pārbaudes komisijām un mierstarpniekiem, ka muižniekiem nevar palikt agrākās zvejas tiesības gar upju krastiem zemnieku zemes robežās pēc šīs zemes izpirkšanas un ka zvejas tiesības saskaņā ar vispārējiem likumiem pieder upju krastu īpašniekiem, t. i., zemniekiem.³

Latgales zemnieki pretojās viņiem neizdevīgo regulatīvo grāmatu sastādīšanai. Pēc esošajām ziņām, līdz 1864. gada 1. janvarim Latgalē bija sastādītas tikai 285 regulatīvās grāmatas.

Apriņķis	Kopējais regulatīvo grāmatu skaits	Kopējais zemnieku skaits, uz kuriem attiecas grāmatas
Daugavpils	96	27 081
Rēzeknes	101	24 407
Ludzas	88	20 269
Kopā	285	71 757

No 285 grāmatām zemnieki parakstīja tikai 31. Pārējās grāmatās zemnieki neparakstīja. Bija tādi mierstarpnieku iecirkņi, kur neviena regulatīvā grāmata netika parakstīta.⁴

Regulatīvo grāmatu sastādīšana visā Ziemeļrietumu apgabalā gāja lēni uz priekšu. Turklāt ģenerālgubernators Muravjevs grāmatu sastādīšanu uzskatīja par tukšu formalitāti. Lai ar to izpildīšanu, kā viņš rakstīja, neradītu veltas bažas zemniekiem, kas jau tā uz regulatīvajām grāmatām skatās ar neuzticību, 1864. gada 17. jūnijā Muravjevs izdeva apkārtrakstu gubernatoriem, paziņojot, ka pēc tā jārikojas guberņas zemnieku lietu

¹ «Виленьский Вестник», Вильно 1864. № 39., 5. lpp.

² Minētās regulatīvo aktu grāmatas.

³ Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян-собственников в Северо-Западном крае. 132. lpp.

⁴ Памятная книжка Витебской губернии на 1864 год. 190. un 191. lpp.

Grafu Borchu Preiļu muižas pils XIX gs.

iestādēm un mierstarpniekiem. Ar apkārtrakstu bija uzdots muižās, kur vēl nebija regulatīvo grāmatu, izstrādāt uzreiz izpirkšanas aktus, nemaz nesastādot regulatīvās grāmatas. Pamatojoties uz šo rīkojumu, zemniekiem piešķirto zemes gabalu robežām šajās muižās bija jābūt tām pašām, kādas tās bija 1861. gada 19. februāra manifesta pasludināšanas laikā.¹

Agrarās reformas noteikumi paredzēja 49^{1/2} gadu ilgū laiku, kurā zemniekiem bija jāizpērk sava zeme. 1864. gada 11. decembrī tika noteikts, ka par šā perioda sākumu jāuzskata datums, kad ticis apstiprināts izpirkšanas akts guberņas zemnieku lietu pārvaldē.²

1861. gada 19. februāra noteikumi paredzēja, ka zemniekiem iedalīto zemi nedrīkst sadalīt gabalos, kas būtu mazāki par 10 desetinām.

1864. gada 2. februārī Viitebskas gubernators ģenerālmajors Verevkins izsūtīja Latgales mierstarpniekiem un pagastu valdēm rīkojumu, kurā bija teikts, ka viņam kļuvis zināms, ka daudzos pagastos pieļauta patvaļīga zemnieku zemes sadalīšana, pie kam sadalītie zemes gabali reizēm esot mazāki par 10 desetinām, ko saskaņā ar likumu Latgales apriņķos nevarot pieļaut. Gubernators domāja, ka šāda zemes sadalīšana ne vien samazina vienas zemnieku sētas zemes platību, bet arī stipri saskalda darbaspēku, kas nenovēršami rada grūtības kārtīgi izpildīt visus pienā-

¹ Сборник правительственных распоряжений по устройству быта крестьян-собственников в Северо-Западном крае. 133. лрр.

² «Русский Вестник», 1868. № 10, 347. лрр.

kumus. Tādēļ viņš ieteica mierstarpniekiem pilnīgi izbeigt tādu, saimniecību dalīšanu un atcelt to tur, kur tā jau būtu patvaļīgi izdarīta. Pagastu valdēm tika uzdots stingri raudzīties, lai tāda saimniecību dalīšana, kā to likums prasīja, notiktu ne citādi, kā ar ciema novada zemnieku atļauju un ievērojot attiecīgos priekšrakstus. Par to izpildīšanu pagasta vecākais bija personīgi atbildīgs.¹

Sakarā ar jautājumu par zemniekiem iedalītās zemes dalīšanu ģenerālgubernators savā 1864. gada 10. marta apkārtrakstā norādīja, ka ar 1861. gada 19. februāra nolikumu Ziemeļrietumu apgabālā zeme tiek iedalīta nevis vienam saimniekam kā atsevišķai personai, bet visai zemnieka ģimenei. Līdz ar to tika uzdots mierstarpniekiem sastādīt ģimeņu sarakstus, ņemot vērā to sastāvu, kāds bijis 1861. gada 19. februāra nolikuma publicēšanas laikā, lai atjaunotu ģimenes tiesības uz iedalītās zemes lietošanu un uzliktu tai atbildību par kārtīgu klaušu un nodevu pildīšanu.²

1863. gada beigās poļu nemiernieku darbība izvērsās galvenokārt Zemgalē un Kurzemē, kur nebija izsludināts kara stāvoklis. No turienes poļi gatavoja jaunu sacelšanās uzliesmojumu Ziemeļrietumu apgabālā, kur savos nolūkos cerēja izmantot plašo bezzemnieku masu.

Šo aprīņu priekšnieki ne vienu reizi vien ziņoja Muravjevam par tautas satraukto noskaņojumu un rūgšanu. Tādēļ apgabala priekšnieks 1864. gada janvārī iesūtīja galvenajai komitejai lauku iedzīvotāju dzīves iekārtošanai priekšlikumu par Latgales kalpu un babuļu stāvokļa nokārtošanu. Komiteja, izskatījusi lietu kopā ar Rietumu apgabala komiteju, 29. februārī nolēma spert šādus soļus: piešķirt Muravjevam tiesības uzaicināt norādīto aprīņu muižniekus uzņemt pie viņu muižām pierakstītos kalpus un babuļus savās muižās, piešķirot viņiem derīgu zemi līdz 1½ desetinām vienai ģimenei, pie kam par ģimeni uzskatīt vīru, sievu un neprecētos bērnus. Kā atlīdzību par šiem kalpiem īpašumā piešķirtajiem zemes gabaliem muižu īpašnieki saņemtu izpirkšanas naudu pēc novērtējuma, kādu uz vispārējo likumu pamata noteiktu pārbaudes komisija. Kalpu vajadzībām paredzēja dot kokmateriālus no valsts mežiem. Bez tam ģenerālgubernatoram piešķīra tiesības nometināt uz valsts zemēm tos kalpus, kuri netiktu iekārtoti uz muižnieku zemes. Tiem, kas nevēlējās izmantot šīs priekšrocības, bija atļauts pierakstīties pie citiem pagastiem saskaņā ar spēkā esošajiem noteikumiem.

Pēc Muravjeva priekšlikuma, visi Latgales aprīņu kalpi un babuļi tika atbrīvoti no visiem valsts nodokļiem un naudas maksājumiem, sākot ar 1864. gada 1. janvāri, bet viņi netika atbrī-

¹ Minētais Daugavpils aprīņa mierstarpnieku sapulces akts pēc 1864. gada saraksta Nr. 7.^a

² W: cit. darbs, 744., 745. un 746. lpp.

voti no rekrūšu došanas un zemes izpirkšanas naudas maksājumiem muižu īpašniekiem.¹

1865. gadā ar 10. un 11. marta apkārtrakstiem Muravjevs uzdeva mierstarpniekiem pierunāt zemniekus, lai tie iedalītu saviem kalpiem zemi sētas un sakņu dārza ierīkošanai, pie kam zemi dot ar izpirkšanas tiesībām.

Šis rīkojums nedeва nekādus praktiskus rezultātus visā Ziemeļrietumu apgabalā. Tādu nebija un nevarēja būt arī Latgalē. Te zemnieka māja piederēja nevis visai sādžai, bet atsevišķiem saimniekiem. Kalpiem varēja iedalīt tikai to zemi, kas bija atstāta sādžas koplietošanā. Tam bija vajadzīga labprātīga saimnieku piekrišana. Bet tie to nedeва.

Muravjeva politika, kuru viņš realizēja Ziemeļrietumu apgabalā, vērsās pret poļu muižniekiem, bet tie bija Krievijas muižniecības sastāvdaļa. Tāpēc Pēterburgā muižniecība šo politiku uztvēra kā Muravjeva uzstāšanos pret muižniecības interesēm vispār. Muižnieki savā preses organā «Вече» asi nosodīja Muravjeva darbību. Viņi panāca, ka 1865. gada 17. aprīlī cars atcēla Muravjevu no Viļņas, Kauņas, Grodņas un Minskas ģenerālgubernatora un Vitebskas un Mogiļevas guberņu galvenā priekšnieka jeb, kā toreiz teica, — Ziemeļrietumu apgabala galvenā priekšnieka amata.¹

¹ А. Мосолов, «Виленские очерки». СПб. 1898, 168. лрр.

IV

CARA VALDĪBAS TURPMĀKIE PASĀKUMI ZEMNIEKU JAUTĀJUMĀ

Muravjeva ieceltās pārbaudes komisijas turpināja savu darbu arī pēc tam, kad viņš jau vairs nebija ģenerālgubernatora amatā. Pārbaudes komisijas darbība Ludzas apriņķī izraisīja 1865. gadā zemnieku nemierus.

Pārbaudes komisijas Vitebskas guberņā izbeidza savu darbību 1865. gada beigās. Regulatīvās grāmatas pārvērtā par zemes izpirkšanas aktiem. Izpirkšanas maksu apņēma un izpirkšanas aktus sastādīja mierstarpnieki. Pirms regulatīvo grāmatu pārvēršanas par izpirkšanas aktiem mierstarpnieku sapulces pārbaudīja regulatīvo grāmatu sastādīšanas pareizību. Pēc tam mierstarpnieki nodeva izpirkšanas aktus valdības izraudzītiem mierstarpnieku sapulces locekļiem, kas tos apstiprināja un nodeva tālāk guberņas zemnieku lietu iestādei. Pēdējā virzīja tos līdz ar saviem lēmumiem uz galveno izpirkšanas iestādi. Izpirkšanas aktu pārbaudīšana un nodošana galvenai izpirkšanas iestādei turpinājās Vitebskas guberņā līdz 1867. gadam.

No Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķa regulatīvajām grāmatām redzams, ka noma par desetinu zemniekiem iedalītās zemes tika noteikta no 2 rubļiem 20 kapeikām līdz 3 rubļiem. Pēc regulatīvo grāmatu pārbaudes izpirkšanas maksa izpirkšanas aktos bija noteikta no 40 kap. līdz 1 rublim 36 kap. par desetinu gadā.¹

Ziņas par zemnieku zemes izpirkšanas gaitu Latgalē, kas te bija sastādītas apspriedes komisijā zemnieku lietās pie Viļņas ģenerālgubernatora pārvaldes un kas aptver datus līdz 1867. gada 1. decembrim, sniedz šādu ainu (sk. tabulu 48. lpp.).

Tabula rāda, ka Latgales zemniekiem visos apriņķos zeme bija iedalīta puslīdz vienādos apmēros. Rēzeknes apriņķī uz katru vīrieti iznāca 4,53 desetinas, Daugavpils apriņķī — 4,34 un Ludzas apriņķī — 4,02. Salīdzinot šos datus ar Kauņas

¹ Краткий очерк крестьянского дела со дня объявления положения 19 февраля 1861 года. 8., 10., 30. lpp.

Apriņķis	Derīgā zeme, zeme zem ēkām un pagalmi, aramā zeme un plavas uz viriēti	Gaiņības, krūmāji, koplietošanas zeme uz viriēti	Pavisam derīgas zemes uz katru viriēti	Nederīgas zemes uz katru viriēti	Derīgas zemes un nederīgas zemes uz katru viriēti	Zeme zem ēkām un pagalmiem	Vidējais viriēšu skaits vienā mājā
----------	--	--	--	----------------------------------	---	----------------------------	------------------------------------

D e s e t i n ā s

Daugavpils.	3,49	0,70	4,19	0,15	4,34	17,74	4,75
Rēzeknes	3,65	0,02	3,67	0,86	4,53	17,35	4,47
Ludzas	3,25	0,64	3,89	0,13	4,02	24,87	6,06
Caurmērā visā Latgalē . .	3,46	0,45	3,92	0,38	4,30	20,00	5,09

gubernas datiem, kur tāpat kā Latgalē tajā laikā pastāvēja atsevišķu sētu saimniecības, redzam, ka Latgalē zemnieki bija ar zemi sliktāk nodrošināti nekā Lietuvā.¹ Tomēr Latgalē no zemnieku zemes oficiāli netika izdarīti atgriezumi muižnieku labā, kā tas notika dažos Krievijas apgabalos sakarā ar 1861. gada 19. februāra reformu. Zemnieku lietu pazinējs D. Richters raksta, ka Latgales zemnieki 1861. gada reformas rezultātā dabūjuši zemi par 17% vairāk, nekā viņiem bijis dzimtbūšanas laikā.² Pēc 1861. gada 19. februāra likuma noteikumiem, Latgales zemniekiem bija jāpiešķir tie zemes gabali, kurus viņi bija lietojuši dzimtbūšanas laikā. Grūti iedomāties, ka muižu īpašnieki būtu bijuši ar mieru piegriezt zemniekiem zemi vairāk, nekā viņiem pēc likuma pienācās. Runa varbūt ir par zemi, kuru zemnieki saņēma, likvidējot servitutus, vai arī zemi piepērkot.

Trūkst ziņu par to, kādas zemes platības uz 1861. gada 19. februāra likuma pamata Latgales apriņķos pārgāja privatmuižu zemnieku rokās.³ No vispārīgām ziņām par Vitebskas gubernu, kas sakopotas 1877. gadā, redzam, ka zemnieku lietošanā bija 37% no visas zemes platības, turpretim muižu īpašniekiem palika 55% zemes. Pārējie 8% zemes piederēja valstij un dažādām iestādēm. Tādējādi var secināt, ka pēc 1861. gada 19. februāra likuma Latgales zemniekiem bija iedalīts 41% no visas privatmuižu zemes.

Līdz šim saglabājušies zemes izpirkšanas dokumenti, kas sastādīti laikā no 1862. līdz 1867. gadam; šie dokumenti rāda, ka, lai norobežotu zemniekiem iedalīto zemi no muižnieku zemes un likvidētu starpgabalus muižnieku zemē, dažiem zemniekiem zemi neiedalīja viņu ciemā, bet to ierādīja citur. Kaut

¹ W: cit. darbs, 714., 715., 761., 762., 766. lpp.

² «Вестник финансов», СПб. 1900 года, № 39.

³ Статистика поземельной собственности и населенных мест Европейской России в 1877 году. Выпуск V. СПб. 1882.

gan šie zemes gabali bija apbūvēti un, kā teikts izpirkšanas dokumentos, pēc lieluma un labuma atbilda agrākajiem, tomēr tāda zemnieku pārcelšana muižas īpašnieka labā smagi atsaucās uz zemnieka saimniecību. Zemnieku pārcelšana sakarā ar zemju norobežošanu notikusi šādās Daugavpils apriņķa muižās: Berkhofā, Geronimovā, Kameņecā, Okrā, Jaunajā Okrā, Rušonos, Terezhofā, Eizbachovščinā. Šajās muižās zemnieki tika pārcelti uz zemes gabaliem, kurus nomāja šlachta. Ļaudanišķu muižā trīs zemnieku saimniecības no Tartočņikas ciema tika pārceltas uz citu vietu, jo muižas īpašniece Marija Somerseta-Rosetera bija nodomājusi pie Tartočņikas upes celt kokzāģētavu, eļļas spiestuvi un vadmalas veltuvi.¹

1866. gada 18. janvārī zemnieku reformas principi tika attiecināti arī uz valsts zemniekiem. Tādējādi viņi līdz ar privatmuižu zemniekiem saplūda vienā kopīgā iedzīvotāju grupā, kas bija pakļauta vispārējām policijas un administrācijas iestādēm.²

Ukazu par valsts zemnieku dzīves iekārtošanu Rietumu guberņās, to skaitā arī Latgalē, tika izdots 1867. gada 16. maijā. Saskaņā ar šo ukazu viņiem tika nodoti par dzimtu zemes gabali, kur viņi dzīvoja, viņu obroks tika atvietots ar termiņos kārtojamiem izpirkšanas maksājumiem un viņus pašus ieskaitīja zemes īpašniekos.

Piešķirtās zemes robežas un ikgadējās izpirkšanas maksas sumu noteica guberņā ieceltā lustrācijas komisija.

Gadījumos, ja zemnieku saimniecību iekārtošanai bija jāgroza zemniekiem piešķirtās zemes robežas, tad tika atļauts piegriezt zemniekiem vēl zemi no rezerves un citām brīvām zemēm, tāpat apmainīt zemnieku zemi ar valsts zemi. Pie tam bija noteikts, ka zemniekiem piešķirtās zemes kopplatība katrā ciemā nedrīkst būt mazāka par agrāk iedalīto zemi.

Ikgadējās zemes izpirkšanas maksas aprēķināšanai valsts zemniekiem lustrācijas komisijas noteikto ikgadējo obroku palielināja par $\frac{1}{10}$, ar tādu aprēķinu, lai tas tiktu dzēsts līdz 1913. gada 1. janvārim. Pēc šā termiņa maksājumu piedzišana bija jāizbeidz. Pēc zemniekiem piešķirtās zemes robežu noteikšanas un ikgadējās izpirkšanas naudas aprēķināšanas komisijas sastādīja lustrācijas aktus. Latgalē šie akti bija jā sastāda un jāapstiprina Vitebskas guberņas zemnieku lietu iestādei sešu gadu laikā; pēc tam zemniekiem par viņiem piešķirto zemi tika izdoti dokumenti (данные). Lustrācijas darbi Latgalē tika iesākti 1871. gadā un pabeigti 1874. gadā.³

Jau 1865. gadā Vitebskas valsts īpašumu palatā tika izstrā-

¹ Daugavpils apriņķa regulatīvo aktu grāmata pēc 1905. gada archiva saraksta Nr. 2135—2144: «Уставные грамоты».

² Полное Собрание Законов. Собрание второе, № 42899.

³ Турпат, Nr. 44590. — Краткий очерк крестьянского дела со дня объявления положения 19 февраля 1861 года. 14.—15. lpp.

dāti priekšlikumi par zemes piešķiršanu valsts zemniekiem. No tiem redzams, ka valsts zemniekiem Latgalē tika piešķirtas 104 533 desetinās jeb 52,80% no visas valsts zemes platības Latgalē.¹

Apriņķis	Valsts zemes platība desetinās	No šās platības zemniekiem tika piešķirts		Zemnieku nomātā valsts zeme desetinās
		desetinās	% no visas platības	
Daugavpils	84 088,50	49 691,00	59,40	29,60
Rēzeknes	50 014,00	27 198,50	54,36	156,06
Ludzas	63 870,50	27 643,50	43,28	165,65
Pavisam	197 973	104 533	52,80	350,71

Ievietotā tabula rāda, ka valdība bija atvēlējusi 104 533 desetinās zemes sadalīšanai 22 326 valsts zemniekiem Latgalē.

Apriņķis	Viriešu skaits, kuriem bija tiesības uz zemi	Zemniekiem piešķirtā valsts zeme desetinās	Zeme desetinās uz katru virieti
Daugavpils	9 658	49 691	5,15
Rēzeknes	5 946	27 198	4,57
Ludzas	6 722	27 643	4,11
Kopā	22 326	104 533	4,68

No tabulas redzams, ka Daugavpils apriņķī valsts zemnieki bija mazliet labāk nodrošināti ar zemi nekā Rēzeknes un Ludzas apriņķos.

Ja mēs palūkosim, kā bija nodrošināti ar zemi privatmuižu zemnieki, tad redzēsim, ka Latgalē, it īpaši Daugavpils apriņķī, tāpat kā pārējos Krievijas apgabalos, valsts zemniekiem zemes bija nedaudz vairāk nekā privatmuižu zemniekiem.

Muravjeva vietā par Viļņas ģenerālgubernatoru tika iecelts ģenerālis Kaufmans. Bet, tā kā viņš turpināja savu priekšgājēja politiku, tad viņu no amata atcēla un par ģenerālgubernatoru nāca grafs Baranovs. 1867. gadā Baranovs iesniedza galvenajai lauku iedzīvotāju dzīves iekārtošanas komitejai projektu par zemnieku zemes norobežošanu no muižām un par servitutu likvidēšanu. Šajā projektā viņš kritizēja Muravjeva un Kaufmana darbību zemnieku jautājumā. Tomēr Baranova projektu galvenā komiteja nepieņēma. Tad Baranovs iesniedza jaunu projektu, kas tika nodots jaunajam apgabala priekšniekam Potapovam. Tas iesniedza to līdz ar saviem papildinājumiem galvenajā komitejā.

Galu galā 1869. gada 26. martā cars apstiprināja galvenās komitejas žurnālu, kurā bija teikts, ka visa tā zeme, kas faktiski ir zemnieku lietošanā, atstājama zemniekiem arī turpmāk, tāpat saglabājamas zemnieku tiesības ganīt lopus muižnieku mežos

¹ Памятная книжка Витебской губернии на 1865 год. 336.—347. лрр.

un uz viņu zemes.¹ Šā žurnala noteikumi attiecās arī uz Latgali; tie bija šādi.

1. Galvenās izpirkšanas iestādes apstiprināto izpirkšanas aktu realizēšanai jāizsniedz zemniekiem dokuments par zemes piešķiršanu viņu īpašumā un formāli jānokārto viņu ievēšana valdījumā. Pie tam nav jāprasa galīga zemniekiem piešķirtās zemes atdalīšana no muižnieku zemes. Pietiek, ja zemniekiem uz vietas ierāda viņiem piederošās zemes robežas un šīs robežas nosprauž dabā.

2. Ja pie zemnieku zemes robežu nospraušanas izceļas domstarpības vai strīdi par zemnieku faktiskajām īpašuma tiesībām uz zemes gabalu vai tā daļu, tad tādu pārpratumu un strīdu izšķiršanai jābalstās uz pastāvošo likumu noteikumiem. Turklāt nekādā gadījumā zemniekam nevar atņemt zemes gabalu, kas viņam bijis piešķirts pēc izpirkšanas akta, kaut arī tas nebūtu pirms tam atradies viņa lietošanā.

3. Izpirkšanas aktos noteiktos zemnieku maksājumus, tāpat izpirkšanas aizdevuma sumu nekādā ziņā nevar grozīt. Tas ir pieļaujams tikai izņēmuma gadījumos, ja izpirkšanas aktos var konstatēt, ka nav minēti kaut kādi zemnieku faktiskā īpašumā esošie zemes gabali, kas neietilpst viņiem iedalīto galveno zemes gabalu robežās. Šādos gadījumos mierstarpnieks, atstājot tādu zemi zemnieka īpašumā, iesniedz priekšlikumu par tās ierakstīšanu dokumentos. Bet muižas īpašniekam piešķiramas tiesības prasīt papildu izpirkšanas aizdevumu par izpirkšanas aktā neminēto zemi.

4. Zemnieku tiesības ganīt lopus uz muižnieka zemes un viņa mežos (servitutu) nevar atcelt citādi, kā vienīgi samaksājot zemniekiem atlīdzību. Turpmāk līdz sikāku noteikumu izdošanai ganīšanas tiesības var atcelt vienīgi pēc labprātīgas muižnieka un zemnieka vienošanās. Pie tam mierstarpniekiem jāraugās, lai netiktu aizskartas arī valsts intereses, jo valstij visas zemnieku lietošanā esošās zemes ir kīla tam, ka izpirkšanas aizdevums tiks kārtīgi dzēsts. Līdzīgā kārtā arī muižnieka tiesības ganīt lopus uz zemnieku zemes, kur tādas līdz šim pastāvējušas, nevar tikt atceltas citādi kā vienīgi ar labprātīgu vienošanos starp muižnieku un zemniekiem.

5. Mierstarpniekiem tiek uzdots, lai viņi gadījumā, ja tiek lūgts servitutu apmainīt, censtos panākt vienošanos starp abām pusēm un iesniegtu gubernas zemnieku lietu iestādei sīkas ziņas par servituta apmaiņu, pievienojot paskaidrojumus par apmaiņas iemesliem. Bet, ja vienošanās netiktu panākta, mierstarpniekiem jādod paskaidrojums par abu pušu ieteiktiem servitutu maiņas noteikumiem, tāpat par vienošanās veidiem, kādus ieteicis pats mierstarpnieks, un par iemesliem, kas traucējuši vieno-

¹ Полное Собрание Законов. Собрание второе. № 46901.

šanas. Pamatojoties uz šīm ziņām un citiem datiem, katrai guberņas zemnieku lietu iestādei jā sastāda savi priekšlikumi par tiem pasākumiem, kādi būtu realizējami, lai servitutus likvidētu un izmaksātu pienācīgu atlīdzību zemniekiem; šādi priekšlikumi jā iesniedz ģenerālgubernatoram. Pēc šo priekšlikumu saņemšanas ģenerālgubernators sastāda projektu par servitutu likvidēšanas un atlīdzināšanas veidiem. Šo projektu viņš iesniedz iekšlietu ministram, kam saziņā ar domeņu un finansu ministru šī lieta jā iesniedz galvenajai komitejai lauku iedzīvotāju dzīves iekārtošanai.

1869. gada 26. marta likums deva iespēju izlabot kļūdas pārbaudes komisiju darbībā, atjaunojot zemniekiem tiesības saņemt un nostiprināt uz viņu vārda tiem pienākošos zemes gabalus. Sakarā ar to uz zemnieku sūdzību pamata tika atdoti atpakaļ izlabošanai un papildināšanai mierstarpnieku sastādītie protokoli par zemnieku zemes atdalīšanu no 29 muižām Rēzeknes apriņķī un no 17 muižām Ludzas apriņķī.

Visumā tomēr 1869. gada 26. marta noteikumi nerādīja zemnieku stāvokli nekādas pārmaiņas.¹ Tie tikai noteiktāk atkārtoja jau agrāk aplūkotos rīkojumus par zemnieku zemes gabaliem, kas nebija minēti izpirkšanas aktos, kā arī par zemnieku zemes norobežošanu no muižnieka zemes un, beidzot, par servitutiem. Kas attiecas uz servitutiem, tad šim svarīgajam jautājumam valdība ne vien Latgalē, bet arī visā Ziemeļrietumu apgabalā piegriezta sevišķu vērību. Valdība vāca datus, kurus varētu izmantot likuma izstrādāšanai par servitutu likvidēšanu. Un nav ko brīnīties, ka šis jautājums nedeva valdībai mieru. Kā tālāk redzēsīm, tas visu laiku Latgalē radīja pārpratumus starp zemniekiem un muižniekiem. Šie pārpratumi ļoti bieži tika nokārtoti ar policijas palīdzību.

1861. gada likums par zemnieku zemes izpirkšanu noliedza bez atļaujas zemnieku zemi dalīt. Latgalē tomēr zemnieku zemi dalīja. To liecina pagastu valžu grāmatas par līgumiem un darījumiem laikā no 1862. līdz 1870. gadam,² kā arī citi dokumenti³. No kopējās saimniecības izdalījās vai nu brālīš vai cits ģimenes loceklis, vai arī daļa zemes tika atdota pavisam citas sādžas zemniekam. Šādos gadījumos līdz ar sakņu dārza, aramzemes un pļavas daļu tika atdota arī daļa ēku. Jaunais saimnieks apņēmas par atdalīto gabalu kārtot visas naudas un naturalās nodevas.

Vitebskas guberņas zemnieku lietu iestāde 1869. gada 24. maijā raksta, ka daudzi mierstarpnieki Latgales apriņķos

¹ А. В. Апанов, cit. darbs, 42. lpp.

² 1862.—1866. g. Prezmas pagasta valdes grāmata «Книга сделок и договоров». 1870.

³ «Книга на записку сделок и договоров крестьян Розентовской волости». LCVA.

Krustpils pagasta Midzānu sādža pirms un pēc sadalīšanas viensētās.
1909. g. plāns.

iesniedzot apstiprināšanai ciemu novadu sapulču lēmumus par zemnieku zemes dališanu un atļauj par to spriest pagasta sapulcēs. Pēc guberņas zemnieku lietu iestādes domām, tāda veida zemes dališana nesaskan ar likumu par zemnieku zemes izpirkšanu, kas nosaka, ka līdz izpirkšanas aizdevuma dzēšanai atsevišķu saimnieku iegūtās sētas nevar tikt sadrumstalotas mantošanas, pārdošanas vai kaut kādā citā veidā un ka saskaņā ar šo noteikumu tikai pēc īpašnieku sevišķa lūguma guberņas izpirkšanas iestāde var atļaut lielāku zemes gabalu dališanu un arī tikai tad, ja tādējādi nemazinās drošība par kārtīgu izpirkšanas naudas nomaksu valdībai.

Pamatojoties uz to, gubernas lietu iestāde uzdeva Latgales apriņķu mierstarpniekiem:

1) Izskaidrot pagastu tiesām, ciemu novadu un sādžu zemnieku sapulcēm, ka 1861. gada 19. februara likums nemaz nedod tām tiesības spriest par zemes dališanu.

2) Izskaidrot zemniekiem, ka viņi katrā atsevišķā gadījumā var lūgt gubernas zemnieku lietu iestādei atļauju sadalīt zemi.¹

1870. gada 25. februārī Vitebskas gubernas zemnieku lietu iestāde rakstīja, ka Latgales apriņķos zemes izpirkšanas aktos jāatzīmē zemnieku-saimnieku vārdi. Kopš tā laika, kad šie akti tika sastādīti un apstiprināti galvenajā izpirkšanas iestādē, bija notikušas ievērojamas pārmaiņas to personu sastāvā, kas šos zemes gabalus bija ieguvušas mantošanas, maiņas, likumīgas dališanas vai pārdošanas un dāvināšanas ceļā.

Lai novērstu pārpratumus, kas dažreiz radās, izlemjot to personu sūdzības zemes piešķiršanas lietās, kuras nebija minētas izpirkšanas aktam pievienotajā personu sarakstā, bet kurām bija tiesības uz zināmu zemes gabalu, gubernas zemnieku lietu iestāde uzdeva Latgales apriņķu mierstarpniekiem sastādīt līdz 1870. gada 1. janvārim saimnieku sarakstu un personīgi pārbaudīt uz vietas, vai zemes gabala pāriešana no vienām rokām otrās bijusi pareiza un likumīga. Šīs ziņas bija jāiesūta zemnieku lietu iestādei līdz 1. jūlijam, bet turpmāk tās bija jāiesniedz par katru iepriekšējo gadu ne vēlāk kā līdz tekošā gada 1. februārim.²

Tomēr, kaut arī bija izdoti šie rikojumi, zemniekiem piešķirtās zemes dališana Latgalē turpinājās arī vēlāk bez gubernas priekšniecības atļaujas. Ir uzglabājusies viena daļa no Varakļānu pagasta valdes līgumu grāmatas par laiku no 1894. līdz 1904. gadam, kur ierakstīti zemes dališanas līgumi, kas noslēgti 1898.—1903. gadā.³

Latgalē, tāpat kā citos Krievijas apgabalos, zemnieku sētu dališana notika ļoti plaši. Vispārīgi Krievijā laikā no 1861. līdz 1884. gadam šādu gadījumu bija ļoti daudz un tie ar katru gadu vēl vairāk pieauga.⁴ Tādā pašā tempā cariskās Krievijas sādžās pieauga arī lauku trūcīgo iedzīvotāju skaits.

Centoties ātrāk izpildīt to 1869. gada 26. marta likuma daļu, kas attiecās uz muižnieku zemes norobežošanu no zemnieku zemes, Daugavpils apriņķa 2. iecirkņa mierstarpnieks Priježzevs

¹ Izabelinās pagasta valdes akts, pēc 1869. g. saraksta Nr. 6: «Бумагам единовременных исполнений мирового посредника 2-го участка Динабургского уезда». LCVA.

² Прибавление к № II «Витебских Губернских Ведомостей» 1870 года.

³ Varakļānu pagasta valdes grāmata, pēc archīva saraksta Nr. 21: «Договоры о разделе земли между совладельцами по Вараклянской волости. С 1894—1904».

⁴ В. Тимофеев, Крестьянские семейные разделы. 1902.

1870. gada 5. maijā griezās pie sava iecirkņa muižu īpašniekiem ar vēstuli, kurā viņš rakstīja, ka viņam neesot iespējams pēc zemnieku zemes norobežošanas no muižnieku zemes ievest valdījumā abas puses, jo viņa rīcībā neesot pietiekama mērnieku skaita. Tādēļ viņš uzaicināja muižu īpašniekus ziedot 10 kapeikas par katru desetīnu zemniekiem piešķirtās zemes, kas nebija izkaisīta starp muižnieka zemi, un 25 kapeikas par katru desetīnu zemes, kas atradās starp muižas zemi. Par šo naudu bija paredzēts 1870. gadā vai arī 1871. gadā nosūtīt uz muižām mērniekus galīgai zemniekiem iedalītās zemes izmērīšanai.

Muižnieki atsaucās šim Prijezževa aicinājumam, un jau 1870. gada 27. maijā muižas īpašnieks Jāzeps Makovskis iemaksāja Skaistas pagasta valde naudu par 234 desetīnām, ko Juchniku sādžas zemnieki bija saņēmuši kā iedalītu zemi.

1870. gada 6. maijā mierstarpnieks savas vēstules norakstu nosūtīja Skaistas pagasta valdei. Pie tam viņš rakstīja, lai tā uzaicina zemniekus no savas puses iemaksāt naudu mērnieku pieņemšanai. Bet no lietas, kurā ir šie dokumenti, nav redzams, ka zemnieki būtu izrādījuši šādu vēlēšanos.¹

Kā Latgalē norisinājās zemnieku zemes atdalīšana no muižnieku zemes, liecina šāds fakts. Varakļānu pagasta Lielo Vējiņu sādžas zemnieki dzimtbūšanas laikā lietoja ganības apmēram 3 desetīnu platībā, kas ietilpa sādžas zemnieku aramzemē. Šīs ganības viņi lietoja līdz 1873. gadam. Pēc zemes atdalīšanas Varakļānu muižas īpašnieks šīs ganības iznomāja svešai personai, tādējādi atņemot zemniekiem ganības. 1874. gada 22. maijā zemnieki griezās pie Vitebskas guberņas zemnieku lietu iestādes ar sūdzību, kurā lūdza Vitebskas guberņas zemnieku lietu iestādi «pavēlēt Varakļānu muižas īpašniekam neatsavināt svešai personai ganības, bet pārdot vai iznomāt tās viņiem, vai apmainīt tās pret tikpat daudz viņiem piešķirtās zemes, vai atļaut tiem ganīt uz tām lopus pa vecam». Bet Vitebskas guberņas zemnieku lietu iestāde, kā arī vietējais mierstarpnieks un apriņķa mierstarpnieku sapulce atstāja zemnieku lūgumu «bez ievēribas».²

Septiņdesmito gadu sākumā muižnieku saimniecība pārdzīvoja smagu krīzi. Plašie dzelzceļu būvdarbi, kur zemnieki gāja peļņā, atrāva tos no zemkopības. Sakarā ar to stipri cēlās darba algas. Ņemot vērā muižnieku saimniecības krīzi, valdība 1872. gadā sasauca komisiju lauksaimniecības stāvokļa noskaidrošanai Krievijā; par komisijas priekšsēdētāju iecēla valsts īpašumu ministru Valujevu. Komisijai tika iesniegts ļoti daudz sūdzību par muižnieku saimniecības pasliktināšanos, galvenokārt sakarā ar strādnieku darba algu pieaugšanu. Meklējot izeju no

¹ Izabelinas pagasta valdes 1870. g. akts Nr. 8: «О наделении крестьян землею и о передаче участков во владение крестьянам».

² LPSR CVA, f. 659. s. l. 1874. g. l. 1/1, la 1.—4.

šā stāvokļa, Valujevs nolēma reorganizēt zemnieku pārvaldi uz vietām.¹ Viņš vispirms samazināja mierstarpnieku skaitu.

Samazinājums skāra arī Latgali. 1874. gada 1. janvārī 12 mierstarpnieku vietā te bija vairs tikai 8, kuri pārzināja 108 966 zemniekus.²

Apriņķis	Mierstarpnieku skaits	Zemnieku (viriešu) skaits
Daugavpils	3	40 877
Rēzeknes	3	35 969
Ludzas	2	32 120
Kopā	8	108 966

Ar 1874. gada 27. jūnija likumu krievu un ukraiņu guberņās mierstarpnieki un apriņķa mierstarpnieku sapulces tika atvietotas ar apriņķa zemnieku lietu iestādēm. Saskaņā ar šo likumu par priekšsedētājiem šajās iestādēs bija apriņķa muižniecības priekšnieks (предводитель дворянства). Galvenais lietu kārtotājs tajās bija pastāvīgais loceklis (непременный член), ko iecēla iekšlietu ministrija un kas tai bija pilnīgi pakļauts. Arī apriņķa policijas priekšnieks (исправник), kam bija piešķirta disciplināra vara pār zemnieku pašvaldībās ievēlētām personām, bija šās iestādes loceklis.³ Latgalē apriņķa zemnieku lietu iestādes nodibināja tikai 1878. gadā. Latgales apriņķu zemnieku iestāžu vadošos amatos bija iecelti 11 muižnieki, to skaitā: 6 demobilizēti virsnieki un 3 apriņķu policijas priekšnieki. Tādējādi no 1878. gada Latgales zemnieku pašvaldības iestādes tika nodotas cara virsnieku un policijas rokās. Latgalē tajā laikā bija 52 pagasti, kuros skaitījās 125 751 zemnieks (virieši — «revīzijas dvēseles».)⁴

Apriņķis	Pagasti	Cienu novadi	Zemnieku (viriešu) skaits
Daugavpils	16	97	46 742
Rēzeknes	19	73	41 766
Ludzas	17	64	37 243
Kopā	52	234	125 751

¹ Доклад Комиссии для исследования нынешнего положения сельского хозяйства и сельской производительности в России. СПб. 173. 5. тп 6. лрр.

² Список мировых участков и волостей по Витебской губернии к 1 января 1874 года.

³ А. Корнилов, Крестьянская реформа. 203.—206.—А. Корнилов, Деятельность мировых посредников, «Великая Реформа». Москва 1911, V. 252. лрр.

⁴ А. В. Арапов, cit. darbs, 39., 40., 46. лрр.

1869. gada 26. marta likuma realizācijas rezultātā Latgales apriņķos, kā 1885. gadā rakstīja Vitebskas guberņas zemnieku lietu iestāde, «zemnieku zemes īpašumi paplašinājušies un stipri celusies zemnieku labklājība»¹. Arī servitutu sadalīšana paplašināja zemniekiem piešķirto zemi. Tā, piemēram, dažu sādžu zemnieki Viļakas pagastā, sadalot servitutus, saņēma no muižniekiem līdz 5 desetinām zemes. Ņemot vērā, ka vidējā piešķirtās zemes platība šajā pagastā bija apmēram 37,8 desetinas, varam secināt, ka zemes platība tādējādi palielinājās par 13,2%. Tajā pašā laikā Barkavas pagastā sādžu lielākajā daļā pie servitutu sadalīšanas katra zemnieku sēta saņēma no grafa Ziberģa-Platera pa 3 desetinām zemes. Tā kā vidējais zemnieku sētas lielums šajā pagastā bija 21,9 desetinas, tad šeit piešķirtās zemes platība palielinājās par 13,7%. Citos Ludzas apriņķa pagastos, likvidējot servitutus, arī pieturējās pie minētās normas.² Protams, zemnieku zemes paplašināšana par 13% nevarēja kaut cik ievērojami pacelt zemnieku labklājību.

Servitutu likvidēšana un zemnieku zemes norobežošana no muižnieku zemes astoņdesmitajos un deviņdesmitajos gados Latgalē ne vienmēr noritēja mierīgi. Bieži vien tās bija par cēloni zemnieku nemieriem.

Tā, piemēram, 1881. gadā Ludzas apriņķī šiem pasākumiem pretojās Malnavas pagasta zemnieki, 1883. gadā — Koņecpoles pagasta zemnieki, 1884. gadā — bijušie Zaļmuižas zemnieki. Zaļmuižas zemnieki nepiekrīta muižas īpašnieka Rozenšilda-Paulina servitutu apmaiņas priekšlikumam. Nelīdzēja ne vietējā baznīckunga pierunāšana, ne policijas draudi. Kad muižnieks ar policijas palīdzību spieda zemniekus cirst nospraustās jaunās robežas, zemnieki uzbruka policistiem ar mietiem, tos piekāva un padzina. 1886. gadā Daugavpils apriņķī zemes norobežošanai pretojās Grenhofas un Višķu pagasta zemnieki, bet 1896. gadā — Višķu pagasta Udu sādžas zemnieki.³

Vitebskas gubernators savā pārskatā par 1895. gadu rakstīja, ka šajā guberņā notikuši daži pārpratumi, kas izcelušies, norobežojot zemniekiem piešķirto zemi. Te, kā viņš rakstīja, sevišķi atzīmējamas nekārtības Višķu pagasta Udu sādžā, kuras notikušas, izpildot senata ukazu par zemnieku zemes norobežošanu no muižnieka Moļa zemes. Kad ieradušies valsts ierēdņi sākuši novietot robežzīmes, uz robežas sapulcējušies zemnieki un sākuši kliegt, ka viņi nepieļausot tās novietot. Pēc pirmā

¹ Краткий очерк крестьянского дела со дня объявления положения 19 февраля 1861 года. 18. ил 19. лрр.

² А. А. Кофод, Крестьянские хутора на надельной земле. СПб. 1905. I, 156., 158., 169. лрр.

³ Крестьянское движение в конце XIX в. (1881—1894 гг.). «Красный Архив». Москва 1938. Выпуск 4—5 (89—90), 223., 225., 231., 236. лрр.

staba uzstādīšanas viss bars kliegdams meties tam klāt, izrāvis to un aizdzinis strādniekus. Tomēr policijai izdevies zemniekus pārliecināt, un, kad uztraukums norimis, robežzīmes tikušas nospraustas. Bet otrā dienā nemieri atkārtājušies. Zemnieki sapulcējušies lielā skaitā un izrāvuši ieraktos stabus. Kad ieradies apriņķa policijas priekšnieks, zemnieki sagaidījuši viņu ar draudiem un uzbrukuši policijas uzraugiem, pie kam no pūļa raidīti uz viņiem šāvienu. Pēc tam, atspiežot uzraugus tuvējā mežā, zemnieki uzbrukuši apriņķa priekšniekam, iecirkņa pristavam un pagasta vecākajam un situši tiem ar mietiem. Viņi atņēmuši apriņķa priekšniekam zobenu, bet pristavam saplēsuši svārkus un norāvuši uzplecus. Tomēr apriņķa priekšnieks, kā teikts ziņojumā, nav, briesmām draudot, atkāpies, bet «ar saprātīgu rīcību pratis aizkavēt tālākas nekārtības». Pēc gubernatora ierašanās nodibināta agrākā kārtība, zemes norobežošana pabeigta, bet nemieru cēļi apcietināti un nodoti tiesai.¹

Tomēr robežu aizskaršanas gadījumi atkārtojās. Tādēļ Vitebskas gubernas priekšnieks 1894. gada 10. jūnijā izdeva apriņķa zemnieku lietu iestādēm gubernā apkārtrakstu, kurā uzdeva pagastu vecākiem un sādžu stārstiem pastāvīgi raudzīties, lai netiktu aizskartas robežas un robežzīmes, uzliekot viņiem par to stingru personīgu atbildību. Sajā apkārtrakstā tika prasīts, lai zemnieki katru gadu iztīrītu meža stigas un robežgrāvjus un gādātu, ka robežstabi tiek saglabāti. Gadījumā, ja robežzīmes tiktu iznīcinātas, pagastu vecākajiem un sādžu stārstiem bija nekavējoties par to jāziņo vietējai policijai, darot arī no savas puses visu, lai noķertu vainīgo un sauktu to pie kriminalatbildības.²

Vitebskas gubernators 1895. gada pārskatā ziņoja, ka viens no viņa uzdevumiem bijis servitutu likvidēšana Latgales apriņķos. Servitutu tiesības, rakstīja gubernators, ir bijušas par cēloni daudzām sadursmēm starp zemniekiem un muižniekiem. Zemnieki mežos, kas viņiem bija ierādīti ganībām, parasti neaprobežojās ar ganīšanu vien, jo uzskatīja sevi par šo mežu pilnīgiem saimniekiem. Lielāki vai mazāki cirtumi, mizas noplēšana no kokiem, koku laušana un bojāšana ar iecirtumiem utt. ir tādos mežos parasta parādība, un nekāda uzraudzība no muižas īpašnieka puses nevar būt sekmīga, jo zemnieki tādā mežā ar pilnām tiesībām paliek veselām dienām un pie tam viņi ir vienmēr vairāk nekā apsargātāji. Pareiza mežsaimniecība tādos mežos, pēc gubernatora domām, nav domājama, neiespējama arī mežu pārdošana nociršanai, jo zemnieki nepiekrīt šādā gadījumā nepieciešamai ganību apmaiņai; nav iespējams arī nosargāt jaunaudzi no noganīšanas. Tādējādi servituts, būdams par

¹ Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі. II, 802 лрр.

² Rozentovas pagasta valdes 1894. g. akts Nr. 2: «Наряд бумагам и циркулярам, принятым к сведению и руководству». LCVA.

cēloni daudzām sadursmēm ar zemniekiem, nozīmē muižas īpašniekam gandrīz pilnīgu tā īpašuma daļas zaudēšanu, kas atrodas zemnieku rīcībā; līdz ar to rodas tāds nenormāls stāvoklis, ka īpašnieks nevar izlietot savu īpašumu. Izeja no šāda stāvokļa ir viena — labprātīga vienošanās ar zemniekiem. Bet parasti par atteikšanos no servitūta tiesībām zemnieki prasa no muižnieka tik lielu atlīdzību vai arī tik daudz zemes, ka muižnieks nespēj to dot, un lieta gribot negribot paliek agrākā stāvoklī, pie kam muižnieks cenšas visādi atriebties zemniekiem par savām nepatikšanām. Tam jādara gals un jālikvidē servitūti, tos obligāti izpērkot, kur tie noteiktā laikā nebūtu likvidēti labprātīgi. Tas nepieciešams vēl vairāk tādēļ, turpināja gubernators, ka servitūti ir pietiekami lieli šķēršļi apgabala pārkrievošanai, jo neviens solīds ieguvējs nevēlas pirkt muižu, kas apgrūtināta servitūtiem. Tādas muižas parasti paliek savu agrāko īpašnieku — poļu rokās vai arī nokļūst aferistu rokās, kuri nāk galvenokārt no Baltijas provincēm. Tie pērk šādas muižas, lai izpārdotu tās pa daļām latviešiem vai sīkiem uzpircējiem no vietējiem zemniekiem.¹

Pārpratumi un nesaskaņas agrarās lietās Vitebskas guberņā norisinājās arī deviņpadsmito gadu beigās. Vitebskas gubernators savā ziņojumā par 1897. gadu rakstīja, ka agrarie jautājumi sevišķi bieži bijuši par cēloni dažādiem pārpratumiem un nekārtībām, tāpat atsevišķu zemnieku vai arī veselu masu nepaklausībai, patvarībai un varas darbiem. Patvaļīga robežzīmju postīšana, muižnieku zemes sagrābšana un patvarīga tās izmantošana atkārtojas tik bieži dažādos guberņas apriņķos, ka tiešām kļūst par hronisku slimību. Bieži izceļas nopietnas nesaskaņas arī servitūtu tiesību dēļ. Visos šādos gadījumos gala rezultāts gandrīz visur viens: kad muižas īpašnieks pēc viņa tiesību atjaunošanas tiesas ceļā pieprasa atdot atpakaļ piesavināto zemi un izbeigt viņa tiesību aizskaršanu, tad zemnieki parasti atsakās labprātīgi padoties tiesas spriedumam. Lai šos spriedumus izpildītu, jāņem palīgā policija. Tādos gadījumos zemnieki izrāda atklātu pretošanos, pie kam viņi bieži sapulcina savai aizsardzībai veselus barus radnieku un pazīstamo.²

Par šīm nesaskaņām kāds zemnieks no Galēniem 1906. gada 18. maijā laikrakstā «Gaisma» rakstīja par muižnieku Engelhartu: «Ar ganībām muiža mūs nežēlīgi moka. Mums ir tiesības ganīt savus lopus muižas mežos, bet ganības nav norobežotas. Muiža veikli pret zemniekiem šo tiesību atņemt. Tā nocērt kokus uz paša ganu ceļa, lai zemnieki lopus tur nelaistu. Lopus no šīm vietām ir grūti nosargāt un tādēļ iznāk ar muižniekiem bieža tiesāšanās un sodu maksāšana. Tāda dzīve ir nepanesama, mēs dzīvojam vienā nemierā, vienā ienaidā.»

¹ Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі. II, 809. іл. 810. Ірр.

² Тамpat, 817. іл. 818. Ірр.

XIX gs. beigās un XX gs. sākumā Latgales zemnieki nesteidzās ar servitutu likvidešanu, jo tas viņiem bija neizdevīgi un varēja ļauni atsaukties uz viņu saimniecību.¹

Servitutu likvidešanai 1909. gadā iekšlietu ministrijā tika sasaukta apspriede. Šīs apspriedes rezultātus lika pamatā 1910. gadā Valsts Domei ienegtajam likumprojektam. Projekta izstrādātāji paskaidrojamos pie tā aizrādīja, ka servitutu likvidešana veicinās zemnieku izešanu viensētās un vipār radikāli uzlabos lauku iedzīvotāju dzīvi, kāpēc tai esot svarīga valstiska nozīme. Pastāvīgie strīdi un pārpratumi servitutu dēļ starp zemniekiem un muižu īpašniekiem esot «valsts ļaunums, kas aizkavē Rietumapgabala vispārējo ekonomisko attīstību». Apspriede atzina, ka novērst ganību trūkumu zemniekiem pašlaik un arī nākotnē iespējams vienīgi ar zemes piegriezumiem zemniekiem piešķirtajai zemei. Likumprojektā bija paredzēts atteikšanās no servituta atlīdzināt ar zemi. Tomēr atlīdzība ar zemi nedrīkstēja pārsniegt ar servitutu apgrūtinātās platības vienu trešdaļu. Izņēmuma gadījumos likumprojekts pieļāva par servitutu atlīdzināt arī nauda, bet tikai tad, kad zemes piegriešanu nevarēja izdarīt bez «radikalām un nelabojamām» pārgrozībām attiecīgas muižas saimniecībā. Naudas atlīdzību vajadzēja noteikt pēc labprātīgas vienošanās starp abām pusēm, bet, ja tādu nebija iespējams panākt, to noteica sevišķas iestādes. Zemes ierīcības komisijām, kuru pienākums bija izlemt lietas par starpgabalu un kopīpašumu sadalīšanu, bija jākārt arī ganību un mežu servitutu sadalīšana.²

Zemes piegriešanu, likvidējot servitutus, kā redzam likumprojektā, vajadzēja realizēt bez «radikalām un nelabojamām» pārgrozībām muižas saimniecībā. Tas liecina, ka apskatītā likumprojekta izstrādātāji atbalstīja muižnieku intereses. Viņi to arī neslēpj: paskaidrojumos ir atzīmēts, ka ar servitutu likvidešanu muižas vērtība pieaugs.

Servitutu jautājums tā arī palika nenokārtots. Latgalē servitutu pastāvēja līdz pat Oktobra socialistiskajai revolūcijai.

XX gs. sākumā Krievijā sākās rūpniecības krīze, kuras rezultātā pasliktinājās strādnieku stāvoklis un pieauga bezdarbs. Krievijas lielākajās pilsētās notika streiki un demonstrācijas. Strādnieku šķira cēlās revolucionārai cīņai pret cara varu. 1900. gada janvāra sākumā arī Daugavpilī streikoja vairāk nekā 150 strādnieku. No šejienes strādnieku kustība pārgāja uz Krāslavu un Ludzu.³ Latgalē tajā laikā kapitalisms bija iespiedies arī muižnieku un zemnieku saimniecībās. Laukos notika zemniecības diferencēšanās; auga lauku proletariats, auga arī

¹ А. А. Кофод, cit. darbs, 1., 156., 169., 174., 182. lpp.

² М. И. Дуганов, cit. darbs, 215.—216., 229.—234., 236. lpp.

³ ЦГИА БССР. ф. 1430, с. 2., 1. 270., 3. lpp., p.s. 4, d.28, 1.—4. lpp.

Babuļa dzīvojamā māja XIX gs. otrā pusē. Dricēnu pagasta
Saukaviešu sādža Rēzeknes apriņķī.

tā pretestība ekspluatatoriem. Jau norādītajā Vitebskas gubernatora 1897. gada ziņojumā minēts par zemnieku nepaklausību varas orgāniem un par nemieriem. Cara valdība atrada, ka Vitebskas, Mogiļevas un Minskas guberņās nepieciešama «stingra vara, kas turētu zemniekus aizgādībā, rūpētos par sabiedrisko kārtību un drošību, kā arī aizstāvētu privāto personu tiesības uz laukiem». Ar pēdējiem bija jāsaprot vietējie zemes īpašnieki. Tādēļ Valsts Padome nolēma ar 1901. gada 1. oktobri nodibināt Vitebskas guberņā zemnieku priekšnieku institutu. Apriņķu zemnieku lietu iestādes tādējādi tika likvidētas. To vietu ieņēma zemnieku priekšnieki (земские начальники) un to apriņķu sapulces ar apriņķu muižniecības priekšnieku priekšgalā. Viņu rokās bija koncentrēta administratīvā un tiesas vara pār zemniekiem. No Latgalē ieceltajiem 16 zemnieku priekšniekiem seši bija demobilizēti virsnieki, bet pārējie desmit — ierēdņi. Zemnieku priekšnieki iegāja arī pēc 1906. gada 9. novembra organizētās apriņķu zemes ierīcības komisijās Latgalē.¹

XIX gadsimta beigās un XX gadsimta sākumā Krievijā bija vairāki neražas gadi. No «Vitebskas guberņas pārskatiem» redzam, ka Latgalē neraža bijusi 1895., 1900., 1901., 1902. un 1907. gadā. Zemnieki nespēja nomaksāt valstij gadskārtējās zemes izpiršanas maksas. Tādēļ zemnieku saimniecībām uz-

¹ A. B. Апанов, cit. darbs, 48., 51., 56. lpp.

krājās parādi. Tā kā nebija iespējams tos no zemniekiem piedzīt, valdība sākumā pagarināja parādu nomaksas termiņus. 1903. gada 12. martā tika atcelta zemnieku savstarpējā atbildība (круговая порука) valsts un pagasta nodokļu piedzišanā. Cara valdība ar to atbrīvoja turīgākos zemniekus no atbildības par maksātnespējīgo nabadzīgo Latgales zemnieku parādiem. Vēlāk jau revolūcijas ietekmē ar 1905. gada 3. novembra manifestu zemes izpirkšanas maksājumus, sākot ar 1906. gada 1. janvāri, samazināja uz pusi, bet arī pēc tam vēl maksājumi zemnieku saimniecībām bija ļoti smagi. Ja saskaita kopā zemes izpirkšanas maksājumus un pagasta nodokļus, tad Latgales zemnieks no vienas desetinas maksāja apmēram 2 rubļus gadā. Zemnieks nespēja nomaksāt nodokļu parādus vien un tam pastāvīgi bija jādreb administrācijas priekšā, kura viņam piedraudēja ar ūtrupī un cietumu. 1906. gadā revolūcijas ietekmē cara valdība bija spiesta izpirkšanas maksājumu iekasēšanu ar 1907. gada 1. janvāri pārtraukt.¹ Izpirkšanas maksājumu parādi pilnīgi tika dzēsti 1913. gada 21. februārī.²

Tā beidzās cara valdības 1863. gadā uzsāktā akcija par zemniekiem iedalītās zemes obligato izpirkšanu.

¹ Сборник узаконений и распоряжений правительства СПб. 1905, № 207.

² Н. Лазаревский, Законодательные акты переходного времени. 1904—1906 гг. СПб. 1907. 172.—175. lpp.

V

ZEMES NOMĀŠANA UN PIRKŠANA

No visa 73 408 lielā privattmuižu zemnieku skaita Latgalē ar 1861. gada 19. februāra likumu 91% dabūja aramzemi un zemi zem ēkām un pagalma, 1¹/₄% dabūja tikai zemi zem ēkām un dārzu, bet 7³/₄% nemaz nedabūja zemi.¹ Uz vienu zemnieka sētu zemes iznāca vidēji: Daugavpils apriņķī 17,74 desetinas, Rēzeknes apriņķī 17,35 desetinas un Ludzas apriņķī 24,87 desetinas. Sajā platībā ietilpa zeme zem ēkām un pagalma, aramzeme, ganības, krūmāji, koplietošanā esošā zeme, atmatas un nederīga zeme.² Kā redzams, 9% Latgales zemnieku nebija nodrošināti ar zemi. Kas attiecas uz pārējiem, tad viņiem piešķirtā zeme, iedzīvotāju skaitam pieaugot, tika sadrumstalota. Zemnieku zemes gabali kļuva aizvien mazāki; bija jūtams liels zemes trūkums.

Jau pašā sākumā pēc 1861. gada reformas zemniekiem, kam zemes nebija pietiekamā daudzumā, vajadzēja griezties pie sava agrākā muižnieka, lai dabūtu nomā kādu zemes gabalu. Tā kā zemniekam nebija ar ko maksāt zemes nomu, tad viņš apņēmas muižniekam par to atstrādāt. Tā bija tā sauktā atstrādāšana (отработка). Par nomāto zemes gabalu zemnieks apstrādāja muižniekam ar savu inventāru nolīgtu zemes platību. Nav uzglabājušās ziņas par to, cik vajadzēja strādāt pirmajā laikā pēc zemnieku brīvlaišanas un par cik lielu zemes gabalu, jo Latgalē tādi līgumi tika slēgti mutiski. Mums ir ziņas tikai, sākot ar 1872. gadu, kad noma par zemi un atbildība par darbaspēku jau tika aprēķināta naudā. Rēzeknes apriņķa Suchorževas pusmuižas ieņēmumu un izdevumu grāmatā par 1872. un 1873. gadu redzams, ka muižnieks maksāja zemniekiem par vienas valakas (19¹/₂ desetinas) rudzu zemes apstrādāšanu un ražas novākšanu 20 rubļus, bet bez ražas novākšanas — 17 rubļus.³

¹ Первое издание материалов Редакционных комиссий для составления положения о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. 10. un 11. lpp.

² W: cit. darbs, 714. un 715. lpp.

³ «Regestr Suchoržewski od 23 Apryla 1872. roku». No Prezmas muižnieku Soltanu archiva.

No Krievijas ģeografiskās biedrības Ziemeļrietumu nodaļas 1872. gadā savāktajām ziņām redzams, ka Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas pagasta zemnieki par desetinu labas aramzemes gadā maksāja ne mazāk par 10 rubļiem, bet Viļakas pagastā par desetinu aramzemes vai zālāju — 3 rubļi. Par zemi, kuru zemnieki nomāja linu sēšanai, cenas turējās ievērojami augstākas: Balvu pagastā, kaimiņos Viļakas pagastam, — no 15 līdz 25 rubļiem, bet Eversmuižas pagastā — 20 rubļi. Ozolmuižas pagastā, kur turīgākie zemnieki nomāja veselus zemes gabalus 12—15 desetinu platībā, muižnieki cenu nolaida. Bet vispār, kad Latgales muižnieki izdeva nomā visu muižu, nomas maksa par zemi 1872. gadā bija ievērojami zemāka, nekā par desetinu nācās maksāt zemniekiem, kas nomāja nelielus zemes gabalus.¹

Ir uzglabājušies 1879. gadā sakopotie dati par zemes īpašumiem Rēzeknes apriņķī,² kas rāda nomas maksu par vienu desetinu derīgas zemes šā apriņķa muižās un arī strādnieku dienas algu.

Rubļos	Muižu skaits, kurās bija šāda noma
No 200 līdz 250	32
„ 265 „ 300	82
„ 320 „ 350	25
„ 375 „ 400	53
„ 425 „ 450	17
„ 470 „ 500	16
— „ 600	4

Kā redzams no šīm ziņām, Rēzeknes apriņķa muižu lielākajā daļā par vienu desetinu derīgas zemes nomas maksa bija no 2 līdz 4 rubļiem. Jāņem vērā, ka ziņas par nomas apmēru snieguši muižu īpašnieki paši. Viņu interesēs nebija uzrādīt patieso nomu, tāpēc viņi skaitļus samazināja. Par to liecina arī tas, ka Ilzenes pagasta Petrovskas pusmuižas īpašnieks Benedikts Osipovs uzrādīja nomas maksu 7 rubļi, Juzeļpoles un Janiku pusmuižu īpašnieki Justīns Savickis un Filips Adlers — 8 rubļi, bet Maļkeviča mantinieki, Taranovas pusmuižas īpašnieki — no 8 līdz 10 rubļiem par desetinu. Tomēr kopsavilkumā šie dati ir izsvītroti. Acīm redzot muižu īpašnieki ziņas par nomas apmēriem minētajos folvarkos atzinuši par tādām, kas nāk par ļaunu viņu interesēm.

¹ Сведения о состоянии сельского хозяйства и промышленности по Вильякской, Балвской, Эвересмуйжской, Розенмуйжской и Узультмуйжской волостям. Архив Северо-Западного отдела Русского географического общества. Том 61, №№ 1096—10963, 10984, 10985. Рукописное отделение Вильнюсского Государственного Университета.

² Свод ведомостей о землевладении по Режицкому уезду 1879.

Tas pats ziņu kopsavilkums par 1879. gadu rāda, ka Rēzeknes apriņķī vasarā strādniekam, kas strādāja ar zirgu, dienā maksāja:

Rubļos		Muižu skaits, kurās maksāja šādu dienas algu
No 0,75 līdz 1,00		37
„ 1,10 „ 1,25		114
— „ 1,50		34
— „ 1,70		1

Tabula rāda, ka Rēzeknes apriņķa muižu lielākā daļā 1879. gada vasarā strādniekam, kas strādāja ar zirgu, par darba dienu maksāja no 75 kapeikām līdz 1 rublim 25 kapeikām. Kautas pagastā un pa daļai arī Andrupenes un Silajāņu pagastā, kur daļa iedzīvotāju aizgāja peļņā, laukstrādniekam, kas strādāja ar zirgu, kā to rāda kopsavilkums, maksāja 1 rubli 50 kapeikas dienā. To pašu maksāja Bikavas pagastā un pa daļai arī kaimiņu — Dricēnu pagastā. Adamovas muižā, Rēzeknes pilsētas tuvumā, muižnieks maksāja strādniekam, kas strādāja ar zirgu, 1 rubli 70 kapeikas dienā.

Ja ņemsim pamatā 1879. gada kopsavilkuma datus, tad pārlicienāsimies, ka par katru nomāto desetinu derīgas zemes zemniekam naudas trūkuma dēļ bija jāatstrādā muižniekam ar savu zirgu un inventaru apmēram 3 dienas. Bet patiesībā zemniekam vajadzēja atstrādāt daudz vairāk, jo nomu par zemi, kā jau aizrādijām, muižnieki uzdod krietni zemāku, nekā tā faktiski pastāvēja. Tāpat nevar galvot, vai arī darba alga strādniekiem uzrādīta pareizi.

Kā redzam, Latgalē muižu saimniecībās pastāvēja divas sistēmas: atstrādāšanas sistēma, kad muižas zemi apstrādāja apkārtējie zemnieki ar savu inventaru, un kapitalistiskā sistēma, kad muižnieks zemi apstrādāja ar algotiem strādniekiem un muižas inventaru.

V. I. Leņins, pamatojoties uz 1883.—1887. gadu statistiskajām ziņām, Vitebskas guberņu, kurā ietilpa arī Latgale, piešķaita pie guberņām, kurās muižnieku saimniecībās bija pārsvarā jaukta saimniecības sistēma, kas sevī apvienoja kā klaušu, tā arī kapitalistiskās sistēmas pazīmes.¹

Atstrādāšana par nomāto zemi tajās vietās, kur zemnieki negāja peļņā, bija sastopama Latgalē gandrīz līdz pašai Oktobra socialistiskajai revolūcijai.

Cik augsta noma XX gs. sākumā zemniekiem bija jāmaksā muižniekam par zemi un kādi darbi jāpilda, redzams no tā, ka 1905. gada 27. novembrī Kūdupes muižas zemes nomnieki savā sapulcē bija nolēmuši:

1. Uzaicināt muižas īpašnieku Franci Petrišekū atlaist saviem nomniekiem visus vecos, līdz šim sakrājušos nomas

¹ Sk. V. I. Leņins, Raksti, 3. sēj., 161. un 162. lpp.

parādus un uz priekšu atlaist 50%, t. i., pusi no nomas naudas, ko maksāja līdz šim.

2. Atcelt «visas verdzības atliekas — kļaušas, t. i., pūrvieta apstrādāšanu ar zirgu un kājnieku apkalpošanu u. tml.».

Tomēr muižas īpašnieks nerēķinājās ar šīm zemnieku-nomnieku prasībām.

1909. gadā Preiļu un Sondoru muižas bija ieguvis Gipiuss kuram gandrīz nemaz nebija inventara un darba lopu zemes apsaimniekošanai. Tāpēc viņš muižas zemi izdeva apkārtējiem zemniekiem pret atstrādāšanu. Kāds zemnieks bija iznomājis vienu desētina zemes linu iesēšanai. Par šo desētina zemnieks apņēmās nokopt (noplaut, izžāvēt un aizvest uz muižu) 6 desētina āboliņa. Pie šā darba zemnieka ģimene, kurā ietilpa 7 cilvēki, nostrādāja apmēram 3 nedēļas. Cits gadījums. 1910. gadā kāds zemnieks nomāja no Varkavas pagasta Znotiņu muižas īpašnieka Buša 1 $\frac{1}{2}$ desētina plavas. Par to viņš apņēmās novākt (noplaut un nogādāt uz muižu) 6 desētina rudzu. Pie šā darba divi saimnieki ar savām ģimenēm, apmēram 10 cilvēku, nostrādāja divas nedēļas.

1907. gada vasarā V. I. Leņins rakstīja: «Atstrādāšana turas nevis likuma dēļ — pēc likuma zemniekam «brīv» mirt badā! — tā turas zemnieku *ekonomiskās atkarības* dēļ. Ne ar kādiem likumiem, ne ar kādiem aizliegumiem, ne ar kādu «uzraudzību» un «aizbildniecību» nevar itin neko izdarīt pret atstrādāšanu un vergošanu. Ir tikai viens līdzeklis, kā iznīcināt šo augoni uz krievu tautas miesas: *iznīcināt muižnieku zemes īpašumu*, jo tas gadījumu lielumu lielajā vairumā vēl līdz šim laikam ir *dzimtbūtniecisks* īpašums, *dzimtbūtnieciskas* ekspluatācijas avots un balsts.»¹

Atstrādāšanas nomai tuvojās zemes noma, atlīdzinot ar daļu no ražas. Šādi nomnieki bija zemnieki, kuriem agrarreformas laikā nebija iedalīta zeme, bet kuriem bija savs primitīvs lauksaimniecības inventars — spļarkls un ecešas, — un darbaspēks. Šie zemnieki, kas bija pazīstami ar nosaukumu «pusgraudnieki», «pušelnieki», ņēma no muižnieka vai turīga zemnieka zemes gabalu, apstrādāja to kopā ar savu ģimeni un par to ieguva zināmu daļu no tā ražas. Līgumā bija sīki uzrādīts, cik īsti var paturēt pusgraudnieks no zemes ienākumiem. Pirmajā laikā pēc 1861. gada reformas nebija daudz, kas pēc tā tikoja, tāpēc zemes īpašniekiem gribot negribot nācās piekāpties: atdot pusi no ražas, bet dažreiz arī vēl gabalu no sakņu dārza vai plavu pusgraudnieka pilnīgā un bezkontroles lietošanā jeb, kā teica, «bondā». Bet ar laiku zemnieki kļuva par sīkzemniekiem un pēdējie palielināja pusgraudnieku skaitu. Sakarā ar to pusgraudnieks bija spiests ierobežot savu tradicio-

¹ V. I. Leņins, Raksti, 12. sēj., 227. un 228. lpp.

nalo pusi: vajadzēja izdalīt saimniekam dažas liekas daļas no ražas, vajadzēja apstrādāt saimnieka labā bez atlīdzības vienu otru zemes gabalu un izpildīt viņam dažādus sīkus pakalpojumus. Tādējādi pasliktinājās pusgraudnieku apstākļi. Siem zemes pabērniem mūžīgi nācās strādāt citu labā, mūžīgi nācās braukāt no vienas vietas uz otru. Tā kā nākotne bija nenoteikta, tad viņi necentās savu saimniecību uzlabot. Pēc dažiem šādu ceļojumu gadiem pusgraudnieki nereti galīgi izputēja.¹

Pēc Krievijas ģeografiskās biedrības Ziemeļrietumu nodaļas 1872. gadā savāktajām ziņām, pusgraudnieki Latgalē ieradās arī no blakus esošās Zemgales, kur zemes noma tajā laikā sasniedza pat 10 sudraba rubļus par pūrvienu. Šādi zemnieki Latgalē bija pazīstami ar nosaukumu «pūrnieki». Pūrnieki bija nabadzīgie zemnieki, kas ņēma «uz pusēm» sīkus zemes gabalus. Muižnieki noslēdza ar tiem līgumus Jura dienā (23. aprīlī) uz dažādiem termiņiem — no trīs līdz sešiem gadiem. Pēc līguma viņi drīkstēja turēt zināmu skaitu liellopu un sīklopu. Bet viņiem bija stingri noliegts pārdot sienu un salmus, lai netrūktu mēslojuma un zeme nekļūtu neauglīga.²

Latgales zemnieki vēreja nodrošināt sevi ar zemi arī tā, ka nopirka to no muižnieka. Apskatīsim, kādas te bija iespējas.

Cara valdība Ziemeļrietumu apgabalā pēc 1863. gada poļu sacelšanās centās nostiprināt krievu muižnieku un ierēdņu pozīcijas. Sakarā ar to tur tika ierobežotas vietējo poļu un ebreju tiesības nomāt un pirkt zemi.

Pirmo reizi ierobežojumus turēt nekustamus īpašumus Rietumapgabalā sastopam valsts īpašumu ministra Zeļenoja apkartrakstā, kas izsūtīts domeņu valžu priekšniekiem 1864. gada februārī. Šis apkartraksts nosaka, ka neiznomātajās valsts fermās nav nodibināma saimnieciskā pārvalde, bet tās piešķiramās lietošanā uz vienu gadu pareizticīgajiem garīdzniekiem, vecticībniekiem vai pilnīgi uzticamiem vietējiem zemniekiem, bet nekādā ziņā tās nav izdodamas poļu tautības personām. 1864. gada 5. martā tika izdoti noteikumi par atvieglojumiem un naudas aizdevumiem valsts un privatmuižu pircējiem Rietumapgabalā. Noteikumi aizliedza Rietumapgabalā poļiem un ebrejiem piedalīties muižu pirkšanā un izsolēs.

1864. gada 29. novembrī Aleksandrs II izdeva pavēli par atvieglojumu piešķiršanu krievu tautības zemniekiem, kurus nometināja Ziemeļrietumu apgabalā: viņus uz 3 gadiem atbrīvoja no nomas maksas par zemi un no visām naudas nodevām un klaušām.³

¹ П. М. Запашники и половинники. «Витебские губернские ведомости». 1905, № 49.

² Архив Северо-Западного отдела Русского географического общества. Том 61, № 10935.

³ В. Студницкий, Польша в политическом отношении от разделов до наших дней. Спб. 1907. 111.—112., 116.—117. стр.

1865. gada 10. decembrī sekoja cara pavēle: līdz zemnieku jautājuma galīgai nokārtošanai Rietumapgabalā palielināt tur krievu zemes īpašnieku skaitu, aizliegt poļu tautības personām no jauna iegūt muižas; no šās pavēles izsludināšanas brīža uzskatīt par spēkā neesošiem visus pēc tam noslēgtos līgumus par minēto muižu pāriešanu poļu tautības personu rokās jebkurā ceļā, izņemot mantošanu pēc likuma.¹

Zemniekiem, pērkot zemi, nācās sastapties ar visādām grūtībām, ko viņiem sagādāja vietējā vara, ja vien zemes pircējs bija katoļticīgs. Par katru zemnieku, kas gribēja pirkt zemi, ievāca ziņas, vai tikai viņam nav poliskas tradīcijas.² 1885. gadā Viļņas ģenerālgubernators Kochanovs aizliedza katoļticīgajiem zemniekiem iegūt zemi vairāk par 60 desetinām. Izsniedzot zemniekam zemes pirkšanas atļauju, administrācijai vajadzēja griezt vērību uz viņa politisko uzticamību un uz to, vai viņš nav poliski noskaņots.³

Administratīvajā praksē ieviesās paradums uzskatīt Latgales katoļticīgos latviešus par «poļu tautības piederīgiem». Lai dabūtu no Vitebskas gubernatora atļauju zemes pirkšanai, zemniekiem bija jāpierāda, ka viņi nav poļu tautības (не польского происхождения).

Kā redzējam, Latgalē latviešu zemniekiem zemes pirkšana bija stipri apgrūtināta. Viņi cerēja, ka šajā ziņā viņiem pavērsies lielākas izredzes pēc Zemnieku bankas nodibināšanas.

1882. gada 18. maijā tika izsludināts likums par Zemnieku zemes bankas dibināšanu. 1886. gada 20. jūnijā Vitebskā tika atvērta bankas nodaļa. Bankas uzdevums, kā to lasām bankas statutos, bija palīdzēt zemniekiem iegūt īpašumā pārdošanai piedāvāto zemi. Bankai bija tiesības izsniegt zemniekiem aizdevumus, saņemot kā nodrošinājumu zemi, ko zemnieki pirka, labprātīgi vienojoties par pirkumu ar agrāko zemes īpašnieku, kā arī izsniegt aizdevumus pret zemi, ko zemnieki bija jau nopirkuši bez bankas palīdzības, lai dzēstu parādus, ar ko šī zeme bija apgrūtināta. Aizdevumus zemes pirkšanai izsniedza ciemu novadiem, atsevišķām sādžām, zemnieku sabiedrībām un atsevišķiem zemniekiem.

Bankai bija tiesības uz sava vārda pirkt muižas. Tā rūpējās par pirktu muižu sadalīšanu gabalos, kas atbilda vietējam vajadzībām un pircēju prasībām. Vajadzības gadījumā banka sagatavoja šos zemes gabalus ciematu ierīkošanai un lauksaimniecībai noderīgas zemes paplašināšanai. Nopirkto zemi banka pārdeva pēc iespējas zemniekiem. Tās muižas daļas, kuras zemnieki

¹ Сборник правительственных распоряжений по водворению русско-го землевладения в Северо-Западном крае. Вильна. 44.—50. lpp.

² В. Студницкий, cit. darbs, 113. lpp.

³ Турпат, 114. lpp.

tieši nevarēja izmantot, banka varēja pārdot citām personām un iestādēm.¹

Banka izsniedza aizdevumus, kas nepārsniedza 60% no pērkamās zemes normalā un 90% no šās zemes specialā novērtējuma. Zemes cenu noteica pēc specialā vai normalā novērtējuma, ja nebija šaubu, ka pērkamās zemes vērtība nav zemāka par normalo novērtējumu.

Par vērtēšanas pamatu noderēja zemes gabala dabiskās īpašības un vietējie ekonomiskie apstākļi, kas pastāvīgi ietekmēja zemes ienesīgumu. Pie vērtēšanas vēl ņēma vērā līdzīga zemes gabala vidējo pārdošanas cenu attiecīgajā apriņķī un vidējo novērtējamā zemes gabala ienesīgumu par vairākiem gadiem.

Jau pirms zemnieku zemes bankas nodaļas atvēršanas Vitebskā tika ievāktas ziņas par zemes cenām Vitebskas guberņā.

Izmantojot šīs ziņas, tika sastādīts normalais zemes cenu saraksts, ko 1886. gada 15. maijā apstiprināja finansu ministrs.

No normalo zemes cenu saraksta redzam, ka Latgalē tās svārstījās no 15 līdz 50 rubliem par desetinu atkarībā no apvidus.

Apriņķos zemes cena bija aprēķināta par desetinu:

Daugavpils apriņķī . . .	no 80 līdz 40 rbļ.
Rēzeknes " . . .	30 " 50 "
Ludzas " . . .	15 " 40 "
Caurmērā	
Latgalē	no 15 līdz 50 rbļ.

Zemnieku bankas Vitebskas nodaļas pirmajos divos pastāvēšanas gados Latgales zemnieki bankai iesnieguši 32 pieprasījumus pēc aizdevumiem zemes pirkšanai, un proti:

no Daugavpils apriņķa . . .	15
" Rēzeknes " . . .	16
" Ludzas " . . .	1
Kopā . . .	32

14 gadījumos aizdevumi tika piešķirti, pie kam visi Daugavpils apriņķī; Rēzeknes apriņķī 10 gadījumos aizdevumu lietas izjuka, 8 gadījumos bankas padome aizdevumu noraidīja.

Daugavpils apriņķī noraidīja	1	pieprasījumu
Rēzeknes " " "	6	"
Ludzas " " "	1	"

Rēzeknes apriņķī aizdevumus neizsniedza tādēļ, ka uz pārdodamās zemes 5 sādžu zemniekiem un vienai atsevišķai zemnieka sētai, kas piedalījās pirkšanā, un vienai sādžai, kas nepie-

¹ Полное Собрание Законов. Собрание второе. № 12195.

dalijās pirkšanā, bija atstātas servituta tiesības uz ganībām, no kurām pircēji gan bija nolēmuši atteikties. Bankas padomes uzskats bija šāds: ja zemnieki pērk šo zemi, kas viņu labā apgrūtināta ar servitutu, tad abām pusēm jāvienojas nevis par zemnieku atteikšanos no šīm tiesībām, bet par servituta tiesību apmaiņu pret noteiktu zemes platību, kas, papildinot iedalītās zemes platību, noderētu kā pietiekama atlīdzība par ganību tiesību zaudēšanu uz muižnieka zemes.

Kā jau teikts, Vitebskas bankas nodaļas pastāvēšanas pirmajos divos gados bija 14 gadījumi, kad banka atļāva izsniegt aizdevumus zemes pirkšanai Daugavpils apriņķī. No tiem 4 gadījumos aizdevumus izsniedza zemniekiem, un proti: zemnieku sabiedrībām 1 gadījumā un atsevišķiem zemniekiem 3 gadījumos. Minēto aizdevumu saņēmēju vidū bija 24 vietējie saimnieki ar ģimenēm, pavisam kopā 79 cilvēki. Viņi ieguva:

derīgas zemes	133 desetinas	2381 asi
nederīgas	14	842 asis
Kopā	148 desetinas	823 asis

Tādi ir dati par zemes pirkšanas gaitu ar Zemnieku zemes bankas aizdevumu palīdzību laikā no 1886. līdz 1888. gadam.¹

Zemniekiem zemi pērkot no muižu īpašniekiem, muižnieku zemes platība samazinājās. Līdz 1902. gadam muižnieku zemes platība Vitebskas guberņā jau bija samazinājusies par 31,8%.² Diemžēl, mums trūkst atsevišķu datu, par cik zemnieku zemes platība bija palielinājusies Latgales apriņķos, kas tajā laikā ietilpa Vitebskas guberņā. Mums ir tikai fragmentaras ziņas, ko sakrājis Kofods Sevišķās padomes uzdevumā, iepazīstoties ar viensētu rajoniem Latgalē. 1905. gadā viņš rakstīja, ka tādas zemes, ko būtu pirkusi vietējie iedzīvotāji no Baltinavas, Balvu, Domopoles un Viļakas pagasta, ir maz, bet ka gandrīz visa pirtā zeme atrodas vidzemnieku rokās, kas šo zemi ieguvuši no vietējiem muižu īpašniekiem. Tālāk Kofods aizrāda, ka šie ienācēji nopirkuši Balvu pagastā 779 desetinas zemes.³

Gadi	Kopējais pieaugums tūkst. deset.	Tajā skaitā ar Zemnieku zemes bankas palīdzību
1883—1895	174,4	51,9
1896—1900	53,8	44,0
1901—1905	60,6	49,0
Pavisam 23 gados	288,8	144,9

¹ Два года существования Витебского отделения Крестьянского поземельного банка. «Памятная книжка Витебской губернии на 1889 год». Витебск 1889. IV—VIII, XIII—XVI, XXII—XXVII, XXXVIII—X.

² Д. А. Дудкоу, Аб разьвіцці капіталізму у Беларусі. 31. lpp.

³ А. А. Кэфод, cit. darbs, II, 155., 158., 385. lpp.

Zemnieku zemes platības pieaugumu Vitebskas guberņā laikā no 1883. gada līdz 1905. g. rāda iepriekšējā tabula.¹

Aplūkosim Zemnieku zemes bankas Vitebskas nodaļas datus par laiku no 1886. līdz 1896. gadam, par to, cik lielā mērā šie pircēji bija nodrošināti ar zemi:²

Pircēju grupas	Pircēju skaits	% no visa pircēju skaita
I. Bezzemnieki	165	4,8
II. Tādi, kam bija līdz 1½ desetinās uz revīzijas dvēseli	366	10,7
III. Tādi, kam bija no 1½ līdz 3 desetinās uz revīzijas dvēseli	2 098	61,4
IV. Tādi, kam bija no 3 līdz 6 desetinām uz revīzijas dvēseli	750	22,0
V. Tādi, kam bija vairāk par 6 desetinām uz revīzijas dvēseli	37	1,1
Kopā	3 416	100 0/0

Sie dati rāda, ka ar Zemnieku zemes bankas palīdzību ļoti mazs skaits bezzemnieku tika pie zemes. Nav pārāk liels arī zemes ieguvēju skaits no šīkzemniekiem. Zemes ieguvēju vairākums bija vidējie zemnieki — 61,4 procenti. Samērā liels skaits zemes pircēju nāk no tādiem slāņiem, kuriem pašiem jau bija diezgan daudz zemes (IV un V grupa).

1906. gada 4. martā valdība izdeva likumu par agrarā jautājuma nokārtošanu Krievijā. Šis likums nodibinātajām zemes ierīcības komisijām uzlika par pienākumu vispirms palīdzēt Zemnieku bankai atvieglot zemniekiem zemes pirkšanu. 1906. gada 15. novembrī tika izdots ukazs, kas piešķīra zemniekiem, kuri pirka zemi, tiesības iekļāt Zemnieku zemes bankā ne vien viņiem pašiem piešķirto zemi, bet arī to, ko viņi bija ieguvuši no izceļotājiem.³ Zemnieku zemes bankas Vitebskas nodaļas rīcībā esošais zemes fonds sastāvēja galvenokārt no zemes, kas bija atpirkta no muižniekiem. Šā fonda ievērojama daļa komplektējās no bankas iepirktās zemes Latgalē. No 70 014 desetinām, ko zemes banka bija nopirkusi 1906. gadā, 61 679 desetinās bija pirktas Ludzas apriņķa Balvu-Aleksandropoles muižā. Šo muižu tās īpašnieks Traboci pārdeva bankai par 3 022 271 rubli, rēķinot par desetinu 49 rubļus.

No 1907. gadā bankas iepirktajām 48 548 desetinām 38 205 desetinās pirktas Daugavpils apriņķa Krustpils muižā, ko bārons

¹ 25-летне деятельности Витебского отделения Крестьянского поземельного банка. 51. лрр.

² Турпат.

³ А. Кофод, Русское землеустройство, СПб. 1914. 27., 45. лрр.

Zemnieku pagalmis Briģu pagasta Rancānu sādžā Ludzas apriņķī
XIX gs. 80. gados.

Korfs pārdeva par 1 986 600 rubļiem. Šī muiža tika sadalīta nelielos gabalos un tā pārdota.

Uz 1908. gada 27. jūnija likuma pamata zemniekiem, kas pirka zemi atsevišķos zemes gabalos, Zemnieku banka deva aizdevumu līdz 95% no novērtējuma, bet, izejot viensētās, — līdz 100% no novērtējuma. Agrākais ierobežotais aizdevuma apmērs tika paaugstināts, lai veicinātu zemnieku iziešanu viensētās.¹

Zemnieku zemes bankas Vitebskas nodaļas darbība rāda, ka bankai no 1907. gada 1. janvāra līdz 1912. gada 1. janvārim bija rezervē 154 855 desetinas zemes. Šajā laikā bankas nodaļa bija pārdevusi savas guberņas zemniekiem 40 301 desetinu jeb 26% no visa zemes fonda.²

Sās zemes ievērojama daļa bija pārdota Latgales zemniekiem, jo Latgalē banka likvideja Balvu-Aleksandropoles, kā arī Krustpils latifundiju, pavisam kopā 110 227 desetinas.

Zemnieki pirka ne vien muižas zemi, ko bija ieguvusi banka, bet viņi pirka zemi arī tieši no muižniekiem, izmantodami pie tam bankas starpniecību. Tādējādi Vitebskas guberņas zemnieki no 1896. līdz 1912. gadam bija nopirkuši 116 940 desetinas zemes, un proti:³

¹ А. Н. Зак, Крестьянский поземельный банк. 1883—1910. Москва 1911, 488. un 489. lpp.

² 25-летие деятельности Витебского отделения Крестьянского поземельного банка. 72., 81.—84. lpp.

³ Turpat, 97. lpp.

Kalpu māja grafu Borchu Stirnienes muižā XIX gs.

Zeme desetinās, ko nopirka:

Gadi	Cienu novadi	Sabiedrības	Atsevišķas personas	Kopā
1896—1900	2 407	34 888	1 580	38 875
1901—1905	965	36 945	3 718	41 628
1906—1912	44	25 236	11 157	36 437
Kopā	2 416	97 069	16 455	116 940

Sie skaitļi rāda, ka pirmajā vietā pēc nopirktais zemes platības ir sabiedrības, bet pēc 1905. gada to zemes daudzums sāk stipri samazināties. Arī cienu novadu iegūtās zemes daudzums samazinās. Toties aizvien vairāk paplašinās zeme, ko pērk atsevišķas saimniecības.

Ir ziņas, ka laikā no 1906. līdz 1910. gadam Zemnieku zemes bankas Vitebskas nodaļa bija pārdevusi 1 091 pircējam 25 302 desetinas zemes kā viensētas jeb atsevišķus zemes gabalus. Tādējādi uz vienu pircēju iznāk 23 desetinas. Tā kā desetina zemes tika pārdota par 84 rubļiem, tad atsevišķa saimniecība jeb atsevišķs zemes gabals maksāja 1 932 rubļus.¹

Šī cena nebija pa spēkam trūcīgajiem un vidējiem zemniekiem. Tie nonāca uz daudziem gadiem parādu jūgā. Trūcīgie zemnieki nespēja nopirkt no bankas zemi arī tādēļ, ka darījuma laikā par to bija jāizdara iemaksa jeb tā sauktā piemaksa. Šī

¹ Обзор деятельности Крестьянского поземельного банка за 1906—1910 г., 70. ил 71. лрр.

piemaksa 1906.—1912. gadā sasniedza 11,1% no zemes vērtības, ja bankas iegūto muižas zemi pirka kāda sabiedrība, un 8—4%, ja to pirka atsevišķs zemnieks. Vitebskas guberņas zemnieku lielākā daļa, tajā skaitā arī Latgales zemnieki, sajuta asu zemes trūkumu. Bankai zemes pircēju bija daudz, bet šie pircēji nebija maksātspējīgi.¹

Augstās cenas dēļ par zemi, kas tika pirktā no Zemnieku zemes bankas un ar šās bankas palīdzību, tāpat augstās piemaksas dēļ, zemi varēja iegūt tikai neliela lauku buržuazijas daļa.

Sakarā ar to ieilga arī Latgales muižnieku tās zemes realizācija, kuru bija nopirkusi Zemnieku zemes banka. Zemnieku bankas Vitebskas nodaļai uz 1915. gada 1. janvāri skaitījās Latgalē tādas nerealizētas zemes 27 358 desetinas. Bez tam nebija vēl likvidētas Balvu-Aleksandropoles un Krustpils latifundijas. To likvidācija bija jāizdara Zemnieku bankas Pleskavas nodaļai.²

Kaut arī Zemnieku zemes bankai bija ievērojama nozīme muižnieku zemes pārdošanā zemniekiem, tomēr jāsaprot, ka lauku trūcīgākās aprindas arī ar bankas starpniecību nevarēja atrast izeju no grūtā stāvokļa, kādā zemnieki bija nonākuši zemes trūkuma dēļ.

¹ Д. А. Дудкоу, Стальпинская реформа у Вицебской губернии. Минск 1931. 78. un 79. lpp.

² Обзор Витебской губернии за 1914 год. Витебск 1915.

VI

ZEMNIEKU IZIESANA VIENSĒTĀS

Jau XIX gadsimta septiņdesmitajos gados Vidzemes zemnieki atrod par izdevīgāku pirkt zemi nevis savā apgabalā, kur zemes cenas bija augstas, bet Latgalē¹, kur tās bija daudz zemākas. Pēc zemes nopirkšanas Vidzemes zemnieki ierīkoja Latgalē viensētas, kādas bija parastas pārējā Latvijā.

Ir ziņas, ka 10 gados, no 1877. līdz 1887. gadam, Rēzeknes un Ludzas apriņķī no citiem Latvijas novadiem ienākušas 984 ģimenes,² pie tam Rēzeknes apriņķī 381 un Ludzas apriņķī 603 ģimenes.

Pēc ienācēju parauga arī daži zemnieki no vietējiem latviešiem atteicās dzīvot sādžās un apmetās atsevišķi uz saviem zemes gabaliem.

Bija vajadzīgi attiecīgi ekonomiski apstākļi, lai rastos jauni saimniecības veidi. Un šādi apstākļi bija. Rēzeknes, tāpat arī Ludzas apriņķī agrāk nekā pārējos Vitebskas guberņas apriņķos lauksaimniecībā sāka attīstīties kapitalistiskās attiecības. Te obščina gandrīz pilnīgi bija iznīkusī. Vienīgi Daugavpils apriņķī tā vēl bija sastopama, bet jau galīgas iziršanas stadijā. Pārsvārā te bija viensētu saimniecības.³ Tie, kas izgāja viensētās, uzdeva par izdalīšanās iemesliem vēlēšanos atbrīvoties no starpgabaliem,⁴ uzlabot savu saimniecību, ieviešot daudzlauku sistemu un sējot zālājus.

XIX gadsimta astoņdesmitajos un deviņdesmitajos gados sākās zemnieku iziešana viensētās Balvu, Domopoles, Viļakas un Baltinavas pagastā Ludzas apriņķī un Barkavas, Varakļānu,

¹ 1882.—1886. g. Vidzemē zemes cena svārstījās no 85 līdz 93 rubļiem desetinā (*A. Э. Тобин*, cit. darbs, 11. lpp.). Latgalē Rēzeknes un Ludzas apriņķī, uz kuriem pārcēlās arī Vidzemes latvieši, zemes pirkuma cenu, kā jau minēts, 1886. g. Zemnieku zemes banka noteica no 15 līdz 50 rubļiem par desetinu.

² Витебская губерния. Под редакцией В. М. Долгорукова. Витебск 1890, 1, 330., 331., 333. lpp.

³ Д. А. Дудкоу, cit. darbs, 37. lpp.

⁴ Varakļānu pagasta valdes archīva grāmāta Nr. 85. «Договоры о передаче земли на отдельные хутора по Вараклянской волости. С 1895 г.» LCVA.

Galēnu un Stirnienes pagastā Rēzeknes apriņķī, tādējādi izveidojot divus viensētu saimniecību rajonus.

Viensētu rajons Rēzeknes apriņķa ziemeļrietumu daļā robežo ar Vidzemi un ir samērā bagāts ar zemi. Lubānas ezers un purvi atdalīja to no Ludzas viensētu rajona.

Vietējie iedzīvotāji bija latvieši, kuru vidū visos pagastos varēja sastapt krievu vecticībniekus un baltkrievus.¹

Latgalē pirmie viensētās izgāja Balvu pagasta Strūgu sādžas zemnieki, izdaloties jau 1884. gadā. Tajā pašā gadā no Barkavas pagasta Osagolu sādžas četri saimnieki izgāja viensētās.

1903. gadā viensētās izgāja Nautrēnu pagasta sādža Ruskije Mivreniki.

1904. gada vasarā Latgalē jau bija 2 900 viensētas, un proti:²

Pagasti	Sādžu skaits, no kurām zem- nieki izgāja viensētās	Nodibināto viensētu skaits	Cik desetīnu zemes viensētās	
			pavisam	viņā saimniecībā
<i>Rēzeknes apr.:</i>				
Barkavas	33	638	5 637	8,8
Galēnu	2	28	175	6,3
Nautrēnu	1	5	115	23,0
Stirnienes	1	11	110	10,0
Varakļānu	39	521	5 227	10,0
Pavisam apriņķī	76	1 203	11 264	9,4
<i>Ludzas apr.:</i>				
Baltīnavas	33	466	4 633	9,9
Balvu	45	502	7 614	15,2
Domopoles	19	269	2 610	9,7
Viļakas	28	460	4 143	9,0
Pavisam apriņķī	125	1 697	19 000	11,2
Visā Latgalē	201	2 900	30 264	10,4

Ja mēs ņemsim to zemnieku saimniecību skaitu, kuri izgāja viensētās, un šo saimniecību zemes platību salīdzināsim ar kopējo saimniecību skaitu un šo saimniecību zemes platību viensētu rajonos,³ tad redzēsim, ka līdz 1904. gada vasarai Latgalē viensētās bija izgājušas: Rēzeknes apriņķī 30,8% saimniecību ar 30,7% zemes un Ludzas apriņķī 41,2% saimniecību ar 44,5% zemes. To rāda šādi skaitļi:

¹ A. A. Кофод, cit. darbs, I, 168 lpp.

² Turpat, I, 156., 170., II, 391., 424., 684. lpp.

³ Turpat, II, 391., 424., 684. lpp.

Apriņķis	Zemnieku sētu skaits	To zemnieku sētu skaits, kuri izgāja viensētās	0/0	Iedalītās zemes kopplatība	Iedalītās zemes kopplatība zemniekiem, kas izgāja viensētās	0/0
Rēzeknes	3 908	1 203	30,8	36 678	11 264	30,7
Ludzas	4 118	1 697	41,2	42 714	19 000	44,5
Kopā	8 026	2 900	36,1	79 392	30 264	38,1

Tātad laikā no 1884. līdz 1904. gadam Latgalē bija vērojama zemnieku izešana viensētās.

Palūkosim, kādas zemnieku grupas piedalījās šajā kustībā un cik lielas bija šīs grupas.

Nemsim datus par Balvu pagastu, kur laikā no 1884. gada līdz 1904. gadam visvairāk zemnieku izgāja viensētās. Tur nodibinātās viensētas sadalījās šādās grupās.¹

Grupas	Viensētu skaits	Katrai grupai viensētu %, saudzīnot ar vispārējo viensētu skaitu	Viensētu zemes platība desetinās	% pret viensētu kopējo zemes platību	Vidēja zemes platība desetinās katrā viensētā
I. No 5 līdz 8 des.	33	6,6	216	2,8	6,5
II. " 8 " 10 "	61	12,2	542	7,1	8,9
III. " 10 " 15 "	179	35,6	2 206	29,0	12,3
IV. " 15 " 30 "	216	43,0	4 050	53,2	18,7
V. " 30 un vairāk	13	2,6	600	7,9	46,0
Kopā	502	100,0	7 614	100,0	15,1

Šajā tabulā pirmā un otrā grupa ar zemi līdz 10 desetinām aptver 18,8% viensētu un 9,9% šādu saimniecību zemes. Abas pēdējās grupas aptver 45,6% viensētu un 61,1% zemes. Ievērojamu grupu sastāda saimniecības ar zemi no 10 līdz 15 desetinām. Šo sētu saimnieki tikoja pēc lielākas turības. Tātad, ja mēs saskaitīsim pēdējās trīs grupas, tad dabūsim 81,2% no kopējā viensētu skaita un 91,1% iedalītās zemes. Tā arī būs «spēcīgo» zemnieku grupa.

Tās bija ziņas par vienu pagastu. Par pārējiem Ludzas apriņķa pagastiem mums ir šādi dati: Domopoles pagastā grupā ar zemi no 15 līdz 20 desetinām un vairāk ietilpa 8,6% viensētu ar 16,2% šādu saimniecību zemes; grupā ar zemi no 10 līdz 15 desetinām ir 20,4% viensētu ar 28,6% zemes. Šeit tādu saimniecību nozīme, kam ir lielāka zemes platība, mazāka, bet tomēr ievērojama. Baltinavas pagastā grupā ar zemi no 15 līdz 30 de-

¹ A. A. Кофод, cit. darbs, 39. lpp.

setinām ir 2,6% viensētu ar 4,4% zemes, grupā no 10 līdz 15 desetinām 42% ar 53% saimniecību zemes.¹

Rēzeknes apriņķa pagastos mēs sastopam viensētņiekiem uz iedalītās zemes apmēram tādas pašas attiecības starp atsevišķām grupām, kā iepriekš minētajos Ludzas apriņķa pagastos. Dažos pagastos pārsvarā ir grupa ar zemi no 10 līdz 15 desetinām, piemēram, Varakļānu pagastā. Grupa ar zemi no 5 līdz 10 desetinām ir pārsvarā tikai Barkavas pagastā.

Minētie dati liecina, ka lielāko tiesu viensētās izgāja «spēcīgie» zemnieki. Kulaki prata izmantot apstākļus, lai sagrābtu labāko zemi, bet taisni viņi ieņēma pirmo vietu starp viensētu saimniekiem kā pēc sētu skaita, tā arī pēc zemes platības.²

Ludzas apriņķi viensētās pirmie izgāja to pagastu zemnieki, kuriem bija vairāk zemes. Sīkie zemnieki šajā kustībā nepiedalījās, tie palika nomaļus.³ Izejot viensētās, kulaki centās iekārtoties tā, lai nebūtu jāpārceļ ēkas un lai uz izdevīgiem noteikumiem iegūtu sev visu zemi ap mājām.

Pazīstamais viensētu sistēmas piekritējs Kofods, kas 1904. gadā apbraukāja viensētu rajonus Latgalē, starp citu, atzīmē: «Iziešana viensētās Ludzas rajonā, kā jau visur, izdevīgāka tiem, kam daudz zemes... Visos rajonos vērojams, ka no izešanas viensētās vismazāk labuma gūst trūcīgie, sevišķi tas redzams Rēzeknes rajonā. Tur bagātnieki daudzās sādžās pratuši izvairīties no ēku pārcelšanas un zemi ieguvuši ap savām mājām.»⁴

Gar Vidzemes robežu, sevišķi Balvu pagastā, viensētās bija vērojama pāreja uz daudzlauku sistemu. Bet tālāk no Vidzemes, Viļakas un Domopoles pagastu austrumu daļā un Baltinavas pagastā, izešana viensētās tikai reti bija saistīta ar saimniecības pārkārtošanu.⁵

Dažas pārmaiņas zemes apsaimniekošanā varēja notikt, bet ne visur. Vājākās saimniecībās viss turpinājās pa vecam. To bieži atzīmē arī Kofods. Nevarēja būt runas par tādas saimniecības uzlabošanu vienīgi ar pārkārtojumiem, kas bija iestigusī parādos. Kofods raksta, ka ap 1904. gadu Rēzeknes apriņķī izbeigušies strīdi par zemes lietošanu, bet to vietu ieņēmušas prāvas par parādu piedzišanu no zemniekiem.⁶

Iziešanu viensētās ne vienmēr pienācīgi noformēja. Dažos gadījumos sādžu zemnieki izstrādāja lēmumus, kurus iesniedza pagastu valdēm; citos — noslēdza mājās līgumus, kas vēlāk tika ierakstīti pagasta noteikumu un līgumu grāmatā. Tomēr

¹ A. A. Кoфoд, cit. darbs, 387. lpp.

² Д. А. Дyдкoй, cit. darbs, 39., 41. lpp.

³ A. A. Кoфoд, cit. darbs, I 167. lpp.

⁴ Турпат, 173., 175., 271.—273. lpp.

⁵ Турпат, 165., 181. lpp.

⁶ Турпат, 167. lpp.

⁷ Турпат, 182. lpp.

Viensētu dibināšanas gaita no 1884—1904. g.

Viensētu dibināšanas gads	Ludzas apriņķi sādžu skaits sādus pagastos				Viensētu skaits	Rēzeknes apriņķi sādžu skaits sādus pagastos						Zemniekiem iedalīta iegūtā zeme un pret servitūtiem iegūtā zeme desētinas	Viensētu skaits	Sādžu skaits, no kurām zemnieki izgāja			Viensētu skaits
	Balvu	Domopoles	Vījakas	Baltņavas		Pavīsam	Barkavas	Varakļānu	Galēnu	Stirņenes	Naurēnu			Pavīsam	Viensētas	Viensētu zeme desētinas	
1884.	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	185	19	
1886.	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	117	11	
1888.	1	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	3	686	69	
1889.	—	1	1	—	2	—	—	—	—	3	—	—	—	5	483	71	
1890.	2	1	2	—	5	—	—	—	—	3	—	—	—	8	1 145	122	
1892.	2	—	1	—	3	—	—	—	—	1	—	—	—	4	483	55	
1893.	5	—	2	—	7	—	—	—	—	1	—	—	—	8	1 603	143	
1894.	1	—	2	3	6	—	—	—	—	7	—	—	—	13	1 953	210	
1895.	4	—	—	1	5	—	—	—	—	3	—	—	—	11	1 854	183	
1896.	2	1	3	1	7	—	—	—	—	5	—	—	—	15	2 097	204	
1897.	—	2	—	4	6	—	—	—	—	1	—	—	—	15	1 642	162	
1898.	5	1	—	3	9	—	—	—	—	4	—	—	—	17	2 624	264	
1899.	5	2	1	8	16	—	—	—	—	2	—	—	—	20	3 473	301	
1900.	1	2	1	1	5	—	—	—	—	3	—	—	—	9	819	89	
1901.	2	3	3	4	12	—	—	—	—	1	—	—	—	16	2 330	221	
1902.	2	3	1	2	8	—	—	—	—	—	—	—	—	8	1 414	123	
1903.	4	1	—	5	11	—	—	—	—	1	—	—	—	13	2 522	224	
1904.	4	1	1	—	6	—	—	—	—	4	—	—	—	10	1 152	111	
1904.	4	—	10	—	14	—	—	—	—	10	—	—	—	24	3 482	318	
Nezināms																	
Pavisam	45	19	28	33	125	19 000	1 697	33	39	2	1	1	76	1 203	30 264	2 900	

šos noteikumus un ligumus neviens neapstiprināja. Izņēmuma gadījumos ligumus izskatīja pagasta tiesa. Zemnieku iziešana viensētās, piemēram, Rēzeknes apriņķī, pa lielākai daļai bija prievata rakstura pasākums.¹

XIX gadsimta beigās cara valdības veiktie pasākumi, lai nokārtotu agraro jautājumu, izrādījās visai nepilnīgi. Ar katru gadu zemnieku stāvoklis kļuva grūtāks, neražas uznāca biežāk, skardamas aizvien plašākus Krievijas apgabalus, nodokļu parādi pieauga, dienvidu guberņās izcēlās pat nopietni zemnieku nemieri.² Nemieru ietekmē 1902. gada 14. janvārī Nikolajs II pavēlēja pārbaudīt zemnieku likumus. Tomēr viņš prasīja, lai šī pārbaude «notiktu, pamatojoties uz 1861. gada 19. februara likumu». Lai šo pavēli izpildītu, 1902. gada 22. janvārī tika nodibināta Sevišķa padome lauksaimnieciskās rūpniecības vajadzībām. Guberņās, to skaitā arī Vitebskas guberņā, nodibināja komitejas lauksaimnieciskās rūpniecības vajadzībām. Tādas pašas komitejas apriņķa mērogā nodibināja arī Daugavpili, Rēzeknē un Ludzā. 1904. gadā jauno zemnieku likumu izstrādāšanas redakcijas komisija izteicās par viensētu dibināšanu zemniekiem.

Tajā pašā gadā Vitebskas gubernators izsūtīja zemnieku priekšniekiem apkārtrakstu, kurā noteica, ka «viensētu ieviešanai jābūt par visu to personu galveno uzdevumu, kas noliktas zemnieku pārvaldes priekšgalā». Līdz ar to gubernators pieprasīja sniegt ziņas par viensētu kustību un tās traucējumiem līdz ar ieteikumiem, kā šos traucējumus novērst.

Kā un kādā tempā norisinājās Latgalē viensētu dibināšana, rāda tabula 79. lappusē.

Tabula rāda, ka iziešana viensētās, kas bija iesākusies 1884. gadā Ludzas apriņķī, 1888. gadā vērojama arī Rēzeknes apriņķī, un ka šī kustība gāja plašumā.

Šo kustību ietekmēja vēlākās Stolipina reakcionarās agrarās reformas realizēšana. Stolipina reforma Latgalē, tāpat kā citos cariskās Krievijas apgabalos, nebija nekāda nejaušība: tai te bija jau sava pagātne.

¹ А. А. Кофод, cit. darbs, 163.—164., 180. lpp. II, 215., 413. lpp.

² А. А. Кофод, Русское землеустройство. 22., 23. lpp.

VII

1905. GADA REVOLUCIJA LATGALE

Vitebskas gubernā, tāpat kā citās cariskās Krievijas gubernās, ap 1905. gadu bija vērojama liela nevienlīdzība zemes īpašumu sadalījumā. Šajā laikā muižu īpašniekiem un lauku buržuazijai piederēja 54% no visas zemes platības gubernā, bet vidējiem un trūcīgajiem zemniekiem tikai 27%.¹

Ap 1905. gadu Latgales zemniekiem piederēja 510 334 desetinas iedalītās zemes, kuru apsaimniekoja 39 958 saimnieki.²

Sī zeme sadalījās zemnieku starpā šādi (sk. tab. 82. lpp.).

Tabula rāda, ka Latgales zemnieki sadalījās divās pamatkategorijās: bijušajos privatmuižu zemniekos un bijušajos valsts zemniekos. Bet tabulā, kas sastādīta, pamatojoties uz Vitebskas gubernas statistiskās komitejas datiem, jāizdara labojums. Jau 1861. gadā, piešķirot Latgalē zemi privatmuižu zemniekiem, tur obščinas nebija sastopamas. Tādēļ tās nevarēja būt arī 1905. gadā. Obščinu pazina tikai valsts zemnieki, tādēļ ka viņu organizācija sekmēja šāda zemes īpašuma veida saglabāšanos. Tāpēc agrāko privatmuižu zemnieku lietošanā esošā zeme un sētas, kas tabulā parādītas kā obščinas lietošanā esoša zeme un sētas, pieskaitāmas zemnieku sētu zemes īpašumiem.

Izdarijuši šo labojumu, varam konstatēt, ka attiecības starp obščinas zemi un zemnieku sētu zemi Latgalē bija šādas (sk. tab. 83. lpp.).

Latgalē sētu saimniecības bija vairākumā. Tās bija 87,4% no visa zemnieku sētu skaita un 90,4% no zemes kopplatības. 12,6% no sētu kopskaita un 96,6% zemes bija obščinas lietošanā. Pie tam Daugavpils apriņķī vien šādu saimniecību bija 28,5% no visu sētu kopskaita un 20,8% no obščinas zemes platības. Ludzas un Rēzeknes apriņķī obščina bija gandrīz pilnīgi izzudusi. Ludzas apriņķī tās saimniecības sastādīja 1% un zeme 4,1%, bet Rēzeknes apriņķī zemnieku sētas bija 1,1%

¹ Д. А. Дудкоу, Сталынінская рэформа у Віцебскай губерні. 161. лрр.

² Землевладение и землевладельцы Витебской губернии в 1905 году. Под редакцией А. П. Сапунова. Витебск 1907. 1.—13. лрр.

Zemes sadalījums starp zemniekiem ap 1905. g.

Apriņķis	Bijušiem privatmūižu zemniekiem				Bijušiem valsts zemniekiem				K o p ā			
	ciemu novadi	sētu skaits	zemes daudzums desetīnās	ciemu novadi	sētu skaits	zemes daudzums desetīnās	ciemu novadi	sētu skaits	zemes daudzums desetīnās	ciemu novadi	sētu skaits	zemes daudzums desetīnās
Daugavpils	obščinas . . .	2	911	9 325	17	4 679	40 313	19	5 590	49 638		
	sētu saimniecību	68	9 665	117 042	8	1 159	26 839	76	10 824	143 881		
	Kopā . . .	70	10 576	126 367	25	5 838	67 152	95	16 414	193 519		
Rēzeknes . . .	obščinas . . .	3	437	5 062	1	257	2 556	4	694	7 618		
	sētu saimniecību	65	9 559	115 913	5	3 469	38 136	70	13 028	154 049		
	Kopā . . .	68	9 996	120 975	6	3 726	40 692	74	13 722	161 667		
Ludzas . . .	obščinas . . .	1	85	5 421	1	100	6 349	2	185	11 770		
	sētu saimniecību	53	5 621	92 907	16	4 016	50 471	69	9 637	143 378		
	Kopā . . .	54	5 706	98 328	17	4 116	56 820	71	9 822	155 148		
Visā Latgalē	obščinas . . .	6	1 433	19 808	19	5 036	49 218	25	6 469	69 026		
	sētu saimniecību	186	24 845	325 862	29	8 644	115 446	215	33 489	441 308		
	Pavisam	192	26 278	345 670	48	13 680	164 664	240	39 958	510 334		

un zeme — 1,6%. Vitebskas guberņā obščina saira XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā.¹ Tas pats notika arī Latgalē, kur drīz vien parādījās kapitalisma radītā lauku buržuazija. Tā sa-

Obščinas un zemnieku sētu zeme ap 1905. g.

Apriņķis	Sētu skaits				Zemes platība			
	obščinas zeme des.	procentos no kopejā sētu skaita apriņķī	sētu zeme des.	procentos no kopejā sētu skaita apriņķī	obščinas zeme des.	procentos no visas iedalītās zemes	sētu zeme des.	procentos no visas iedalītās zemes
Daugavpils . . .	4 679	28,5	11 735	71,5	40 913	20,8	153 206	79,2
Rēzeknes . . .	257	1,1	13 465	98,9	2 556	1,6	159 111	98,4
Ludzas . . .	100	1,0	9 722	99,0	6 349	4,1	148 799	95,9
Kopā	5 036	12,6	34 922	87,4	49 218	9,6	461 116	90,4

tricināja vecās kļaušu sistēmas satrunējušos pamatus lauksaimniecībā. 1905. gadā obščina Latgalē jau bija mirstošs faktors, tālās dzimtbūtnieciskās pagātnes paliekas. Tā saglabājās galvenokārt Daugavpils apriņķī,² kur laikā no 1828. līdz 1856. gadam atradās kara apmetnes, bet pēc tam karavīru-arāju apgabals. Pārējā Latgales teritorijā sādžas obščinas sairšana bija aizgājusi tik tālu, ka pat vietējai administrācijai bija grūti novilkt robežu starp obščinas un sētu zemes īpašuma veidiem,³ kādi pastāvēja Latgalē.

Latgalē saujiņa muižnieku turēja savās rokās vairāk nekā pusi no visas zemes. Pēc 1905. gada ziņām, viņiem piederēja 53,75%, bet zemnieku masai — 40,16% zemes.

Ap 1905. gadu Latgales sādžā jau norisinājās zemnieku noslāņošanās. Kulaki ar Zemnieku zemes bankas palīdzību paplašināja savus īpašumus, piepērkot zemi no muižniekiem un parniecīgu maksu iegūstot izputējušo nabadzīgo zemnieku zemi. Tā 1905. gadā kulaku saimniecībās bija 23,5% no visu zemnieku saimniecību skaita un viņiem piederēja 45,2% no visas zemnieku zemes. Trūcīgo zemnieku saimniecības bija 22,4%, un tām piederēja tikai 10,7% no visas zemnieku zemes.⁴

Trūcīgais Latgales zemnieks bija spiests nomāt uz smagiem noteikumiem zemi no muižnieka, pildot par to dažādas kļaušas, vai arī doties meklēt darbu ārpus Latgales — iet tā sauktajos «burlakos», strādājot lielāko tiesu pie dzelzceļu būves, dažreiz ļoti tālos Krievijas novados. Ar savu peļņu tādi aizgājēji centās atbalstīt savas ģimenes, kas dzīvoja pusbadā, turpinot saimniec-

¹ Д. А. Дудкоу, Аб развизиці капіталізму у Беларусі 44 лрр.

² Дело II-го Делопроизводства Земского Отдела Министерства внутренних дел за 1910 г., № 52.

³ То же, № 53.

⁴ Статистика землевладения. 1905 год. Витебская губерния.

kot mantotā zemē. Latgalē darba alga bija ļoti zema. 1902. gadā, piemēram, strādnieks saņēma mēnesī no darba devēja 4,25 līdz 7,50 rubļi naudā un uzturu.¹

Katru gadu no Latgales devās meklēt darbu vairāk nekā 10 000 cilvēku.

Latgales bezzemnieki un sīkzemnieki devās uz Krievijas rūpniecības centriem, kur iestājās fabrikās un rūpniecās, tādējādi ieplūstot pilsētas proletariātā.

Latgales zemnieku ekonomiskajām grūtībām pievienojās vēl cara valdības nacionālie spaidi. Latgales latviešiem, kas bija galvenā zemnieku masa, bija ierobežotas tiesības iepirkt zemi, ieņemt amatus valsts dienestā, un beidzot viņiem bija ņemta iespēja lietot latgaliešu izloksnē latīņu burtiem iespiestās grāmatas un avīzes. Tāda grāmatu iespiešana bija noliegta. Viņi bija spiesti lietot par dārgu naudu no ārzemēm kontrabandas ceļā ievestās grāmatas. Šos ierobežojumus sevišķi smagi izjuta Latgales latvieši pirms 1905. gada, kad spēji modās viņu nacionālā pašapziņa.

Rūpniecības krīzes laikā 1900.—1903. gadā par savām interesēm kopā ar visu Krievijas proletariātu uzstājās arī Latgales pilsētu un mazpilsētu proletariāts, kas XIX gs. 90. gadu rūpniecības uzplaukuma periodā skaita ziņā bija stipri audzis. Latgales strādnieki cīnījās pret sava stāvokļa pasliktināšanu.

Nemieri Latgales pilsētu strādnieku vidū pieauga.

Vitebskas gubernators Cepeļevskis savā 1903. gada pārskatā par gubernu raksta, ka politiskie nemieri gubernā ne vien neesot mazinājušies, bet gan pieauguši vēl vairāk. «Aģitatori neaprobežojas ar lielajām pilsētām vien, bet viņi sāk darboties arī mazpilsētās un piepilsētu sādžās,» rakstīja gubernators. «To liecina atsevišķi, kaut arī samērā reti atrastie nelegālie izdevumi, kuru nolūks ir radīt nemierus zemnieku vidū, kas līdz pēdējam laikam pretvalstiskajā kustībā ir izturējušies vienaldzīgi.»

No Vitebskas gubernatora 1903. gada pārskata redzams, ka revolucionārā propaganda no pilsētām sāka izplatīties arī sādžās. Latgales laukos tā atrada auglīgu zemi, it īpaši trūcīgo zemnieku vidū, kuru stāvoklis sevišķi pasliktinājās 1904. gada kara dēļ. No mazās zemītes maizes viņiem pietika tikai līdz februāra mēnesim. Rudzu raža 1905. gada revolūcijas priekšvakarā bija ļoti zema, bet rudzu maize bija iedzīvotāju galvenais uzturs. Zemnieku ekonomiskais stāvoklis kļuva vēl smagāks tādēļ, ka kara apstākļu dēļ izbeidzās iešana darbos ārpus Latgales. No otras puses, sakarā ar rūpniecības krīzi no pilsētām plūda atpakaļ uz laukiem daudzi bez darba palikušie strādnieki. Atgriezušies sādžās, šie strādnieki dzīvi piedalījās revolucionarajā kustībā kā tās vadītāji. Zemnieku nemieri kā plašs vilnis vēlās pār Latgali. Tie izpaudās lielāko tiesu patvarīgā

¹ Обзор Витебской губернии за 1902 год. Ведомость № 6.

muižnieku mežu ciršanā. 1861. gada agrarās reformas rezultātā Latgales zemnieki bija gan dabūjuši zināmas mežu platības, bet jau pēc dažiem gadiem tie tika nocirsti un zeme pārvērsta tīrumos. Jau 60. gados zemniekiem trūka būvmateriālu un kurināmā. Minētajos gados Ludzas apriņķa muižnieki pastāvīgi sūdzējās, ka zemnieki patvarīgi cērt viņu mežus.¹ XX gs. sākumā Latgales zemnieku vajadzības pēc kurināmā pieauga vēl vairāk, jo muižnieki plašos apmēros pārdeva mežus uzpircējiem. Pārdot mežus zemniekiem viņiem bija neizdevīgi, jo pēdējie varēja maksāt tikai pa daļām vai pirkumu atstrādāt muižas saimniecībā.

Latgales darba zemnieku stāvoklis ap 1905. gadu bija ļoti grūts.

1905. gada 9. janvāra «Asiņainā svētdiena» izraisīja plašu masu revolucionāro kustību visā Krievijā. Ar protestiem nekāvējās arī Latgales darbaļaudis. Latgales pilsētu un miestu strādnieki izteica savu protestu, rīkojot streikus un demonstrācijas. Janvāra dienās streikoja Rēzeknes un Krāslavas strādnieki.² Daugavpilī 17. februārī sāka streiku Rīgas-Orlas dzelzceļa darbnīcu, Grilichesas ādu fabrikas un Zaksa sērskociņu fabrikas strādnieki. Strādnieku demonstrācijas apšaušanas rezultātā tika ievainoti trīs strādnieki. 19. februārī Daugavpils rūpnīcu strādnieki un kalpotāji izgāja demonstrācijā ar sarkanām karogiem. Demonstranti skaļi izsauca lozungus: «Nost ar patvaldību! Lai dzīvo brīvība!» Demonstrantus izklidināja zaldātu rota. Uz pūli tika šauts, bija krituši un ievainoti.³

1905. gada janvarī sākās Latgales zemnieku nemieri. Zemnieki masveidīgi sāka cirst muižnieku mežus, pie kam zemnieki ar ieročiem rokās pretojās policijai un mežu sardzei, kas mēģināja tādu neatļautu rīcību izbeigt. Tādi gadījumi bija šādās muižās: Reuta — Kameņecā, grafa Platēra-Ziberģa — Ābeļmuižā, Raznocvetova — Aleksandrovā, Sachno — Juzefovā, grafa M. Broēla-Platēra — Kombuļā un Borovkā, Bržežinska — Podolē, Romēra — Janopolē, Vereščinsku — Baltinovā un Savicku — Subinaitu muižās. Zemnieki mežus cirta liēlos baros. Tika izcirstas ievērojamas muižnieku mežu platības. Grafa Platēra-Ziberģa Ābeļmuižā zemnieki izcirta 18 desētinās meža. Tika izsaukts karaspēks, kas šāva uz zemniekiem. Kādā muižā zemnieki nogalināja muižnieku un pārvaldnieku, kuri pirms tam bija nonāvējuši kādu zemnieku — meža cirtēju.

Cik bija kritušo un ievainoto mežu ciršanas sadursmēs, nav zināms. Par to tika arestēti un tiesāti vairāk nekā 800 zemnieku.

¹ «Красная Летопись». 1922 г. № 1, 81. лрр.

² У. И. Пичета, IV Рабочее движение в Беларуссии в 1905 г. «Трацы Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсітэту у Менску. I. Факультэт права і гаспадаркі. Менск 1927. № 14—15, 159. лрр.

³ Обзор Витебской губернии за 1902 год. Ведомость № 6.

Zemnieku sadursmes ar muižniekiem patvarīgās mežu ciršanas dēļ bieži nonāca līdz muižu grautiņiem.

Daļa zemnieku vēl cerēja panākt taisnību pie valdības un cara. Ticība, ka cars tautai palīdzēs, 1905. gada sākumā vēl nebija pilnīgi izzudusi plašajās zemnieku masās. Ludzas apriņķa Pildas pagasta zemnieki, atsaucoties uz 1905. gada 18. februāra ukazu, kas atļāva sabiedriskajām organizācijām un iestādēm, kā arī privātām personām, pieteikt savas vajadzības, nosūtīja Nikolajam II petīciju. Tajā redzams, ka minētā pagasta zemnieku stāvoklis bija grūts. Zemes trūkuma dēļ viņi bija nonākuši galīgā nabadzībā, bet muižnieki piesavinājušies servitutu zemes un pievienojuši tās savām saimniecībām. Zemnieki, iesniedzot šo petīciju, ne tikai žēlojās par savu likteni, bet ieteica arī dažas vispārējas reformas. Petīcijā norādīts uz trūkumiem tautas izglītībā un ieteikts atvērt skolas. Iedzīvotāji bija nemierā ar parastajām skolām un lūdza atvērt amatniecības skolas, kur zemnieku bērni varētu mācīties kādu arodu.¹

Vitebskas guberņas žandarmerijas pārvaldes priekšnieks 1905. gada 3. martā, ziņojot policijas departamentam par zemnieku nemieru cēloņiem, arī norāda uz zemnieku lielo nabadzību. Runājot par Daugavpils apriņķi, viņš rakstīja: «Apēsta visa labība, arī sēklai paredzētā. Zemnieku lielākajam vairumam nekā nav. Jānāk pie atzinuma, ka pašlaik zemniekiem ir bads.» Te vēl žandarmerijas pārvaldes priekšnieks piebilst, ka viņa palīgs redzējis maizi, ko ēduši zemnieki, un brīnījies, ka tādu «no surrogātiem ceptu maizi var ēst un ka tie, kas to ēduši, pali-kuši dzīvi»².

Tomēr tās pašas guberņas un apriņķu varas iestādes, kas rakstīja par Latgales zemnieku grūtībām, patiesībā sargāja vienīgi muižnieku intereses un nedarīja nekā, lai tiktu novērsts lielais zemnieku posts.

Zem karaspēka spiediena uz pavasara pusi nemieru vilnis Latgalē daudz maz norima. Bet vasaras darbu laikā tie sākās no jauna.

Dažās Latgales muižās laukstrādnieki pārtrauca darbu. Tā Breverna Mežmuižā muižas strādnieki 1905. gada 27. jūnija naktī tika nosūtīti uz pļavām novākt sienu. Ieradās zemnieki un pieprasīja, lai strādnieki pārtrauc darbu, piedraudot, ka pretējā gadījumā viņiem klāsies slikti. Muižas strādnieki uzaicinājumam paklausīja, pieprasot no muižnieka atļauju ganīt savus lopus uz muižas zemes. Divi strādnieki pieprasīja paaugstināt algu līdz 100 rubļiem gadā. Zemnieki nerikojās varmācīgi un

¹ «Полюмя», Менск. 1925, № 7—8. — С. Агурский, Революционное движение в Белоруссии. 134. ил 135. йрр. Революция 1905—1907 годов в национальных районах России. 135. ил 136. йрр.

² ЦГИА в Москве, ф. 102, оп. 5, 1905 г., д. 4, ч. 13, л. 23 — Я. П. Крастынь, Революция 1905—1907 годов в Латвии. Москва 1952, 69. йрр.

nenodarīja nekādus zaudējumus, bet tikai paziņoja, ka prasa algas paaugstinājumu, kādu visur dodot, un ka ilgāk par noteikto laiku viņi darbā nepalikšot. Protams, muižnieks bija tādos ieskatos, ka zemnieki ir vienkārši sakūdīti, un viņu prasības noraidīja.

Daugavpils apriņķī zemnieki apstaigāja muižu saimniecības un, piedraudot ar grautiņiem, piespieda īpašniekus viņiem piekāpties.¹

Arī Rēzeknes apriņķī zemnieku noskaņojums bija ļoti satraukts. Viņus ietekmēja Rīgas un Cēsu apriņķos uzliesmojušie nemieri, kur zemnieki uzstādīja muižniekiem prasības samazināt nomu, paaugstināt laukstrādnieku algas u. tml.

1905. gada jūnijā ap 60 Cēsu apriņķa zemnieku ieradās Rēzeknes apriņķī grafa Borcha Atašienes muižā un kopā ar vietējiem zemniekiem izstrādāja prasības, ko iesniegt muižas īpašniekam.

Prasības bija šādas: 1) samazināt zemes nomu par vienu trešdaļu; 2) paaugstināt strādniekiem algu par 10 rubļiem gadā un palielināt atlīdzību graudā; 3) darbus uzsākt ar saules lēktu un pagarināt pusdienas pārtraukumu līdz 2—2,5 stundām; 4) paaugstināt dienas maksu strādnieku sievām no 30 uz 50 kapeikām un 5) pārdot zemniekiem malku par 3 rubļiem kubikasi.²

Rudenī patvarīgā muižnieku mežu ciršana atjaunojās. Daugavpils apriņķī tā sākās septembrī un aptvēra Skaistas, Krāslavas, Kapiņu, Maļinovkas un Izvaltas pagastus. Rēzeknes apriņķa Andrupenes pagastā tā sākās novembrī. Te mežus cirta sādžu nabadzīgākie zemnieki un tikai savām vajadzībām.³

Vispārējais 1905. gada oktobra politiskais streiks ietekmēja zemnieku nemierus arī Latgalē. 1905. g. rudenī daudzos Latgales novados zemnieki ne tikai postīja un dedzināja muižas, bet arī izrēķinājās ar vietējo administrāciju.

Ludzas apriņķa policijas priekšnieks savā 1905. gada 7. novembra ziņojumā priekšniecībai rakstīja, ka zemnieki pēc 17. oktobra manifesta publicēšanas, kuru tie sapratuši sev vēlamā uztverē, proti, tā, ka apriņķī atļauta pilnīga rīcības brīvība, sākuši pavisam ignorēt likumus un varas organu autoritāti. Visur apriņķī noraidoši izturoties pret valsts un sabiedriskajām kļaušām un to pildīšanu.

Šis pats policijas priekšnieks atzīmē, ka neuzticami ļaudis, kas parādījušies pēc amnestijas, kā arī administratīvi izsūtītie, nodarbojoties ar aģitāciju. Šās aģitācijas rezultātā zemniekiem

¹ «Польмя», Менск, 1925, № 7-8.

² ЦГИА в Москве, ф. 102, оп. 5, 1905 г., д. 4, ч. 13, л. 77 — Я. П. Красынь, указ. Соч., 70. лрр.

³ Аграрное движение в России. 1905—1906 г. Обзоры по районам, ч. 1, СПб. 1908. 367 ил 368. лрр.

rodoties ļoti naidīgs noskaņojums pret muižniekiem. Zemnieku vidū nostiprinoties pārliecība, ka muižas jāsagrauj. Aiz bailēm no grautiņiem, ko ietekmē apriņķi izplatītās baumas, — rakstīja policijas priekšnieks, — vairāki muižu īpašnieki pārcēlušies uz pilsētām. Viņš atzīmē, ka sākušies nemieri arī Pildas un Zvirgzdienes pagastos. Nedaudz vēlāk Ludzas apriņķa 3. iecirkņa zemnieku priekšnieks ziņoja vietējam policijas priekšniekam, ka grupa administratīvi izsūtīto zemnieku ieradusies sādžās un pulcinot ap sevi zemniekus, formējot no sevišķi nemierīgiem Eversmuižas zemniekiem īpašas «bandas» un kūdot tos laupīt un dedzināt muižas, cenšoties pārliecināt, ka administrācija tagad esot tik bezspēcīga, ka vardarbība un laupīšana netikšot sodīta.

1905. gada 3. novembrī grupa Ēversmuižas pagasta zemnieku ieradās vietējā pagasta valdē un pieprasīja, lai pagasta rakstvedis uzraksta un nosūta zemnieku priekšniekam rakstu ar prasību uzlabot viņu stāvokli. Zemnieki prasīja, lai varas organi: 1) piespiež muižniekus 7 dienu laikā pārdot zemniekiem bērza malku par 3 rubļiem asī, alkšņa malku — par 2 rubļiem un jauktu malku — par 1 rubli 50 kapeikām; 2) iesaista sabiedrisko kļaušu un nodevu pildīšanā un pagasta valdes uzturēšanā arī muižniekus; 3) lauciniekiem, kas nav zemnieki, maksā par bērniem skolas naudu; 4) aizliedz dēgvīna pārdošanu; 5) dod citu skolotāju; 6) pagarina nodevu nomaksu līdz tam laikam, kas būs labvēlīgāki apstākļi; 7) pieprasa no valdības izsniegt trūkumcietējiem zemniekiem pārtikai aizdevumā rudzus.¹

1905. gada 10. novembrī sākās zemnieku nemieri Daugavpils apriņķa Ungurmuižas pagastā. Te jau kopš 1905. gada pavasara bija sācis darboties kopā ar atbraukušajiem Vidzemes zemniekiem vietējais zemnieks Jānis Steinbergs, ko zemnieki uzskatīja par izcilu cilvēku, kā arī Jānis Āboliņš ar sievu Emiliju Āboliņu un Jegors Zemītis, aicinot zemniekus uz bruņotu sacelšanos un vietējās pašvaldības dibināšanu.

1905. gada 10. novembrī, kad pagasta vecākais Ošiņš sāka lasīt pagasta valdē sapulcētājiem zemniekiem 3. novembra manifestu par zemes izpirkšanas maksas samazināšanu zemniekiem, Pēteris Bērziņš pārtrauca manifesta lasīšanu un noturēja mītiņu. Viņš uzaicināja zemniekus neklausīt varas pārstāvjiem, slēgt visas dēgvīna tirgotavas, nemaksāt nekādus nodokļus, pārtraukt mācības skolās pēc līdzšinējām programām, atcelt no amata visas pagasta amatpersonas un to vietā ievēlēt rīcības komiteju un tautas tiesu. Šis vēlēšanas nolika uz 17. novembri.

17. novembrī Ungurmuižas pagasta valdē sapulcējās ap 700 zemnieku. Mītiņā viņi nolēma apbruņoties un pretoties valdībai. Tad arī paziņoja pagasta vecākajam, ciemu novadu vecākajiem,

¹ У. И. Пичета, Крестьянское движение в Белоруссии в 1905 году. «Працы Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту у Менску». Менск 1926 № 12, 95.—99. lpp.

pagasta tiesas tiesnešiem, tautskolotājiem un ķesterim, ka tie ir atcelti. Viņu vietā ievēlēja rīcības komiteju, kurā bija: Jānis Steinbergs — priekšnieks, viņa palīgs — Jānis Grinmanis, rakstvedis — Pēteris Bērziņš un locekļi — Jegors Zemītis un Jānis Āboliņš. Pēdējais paziņoja, ka viņš esot aizņemts ar ieroču un municijas piegādi un tāpēc ieteicot savā vietā ievēlēt citu. Sapulce viņa vietā ievēlēja Emiliju Āboliņu; viņu ievēlēja arī par tiesas priekšsēdētāju. 3. decembrī bija paredzēts jaunievēlētajiem rīcības komitejas locekļiem pārņemt pagasta valdes lietas. Tajā dienā pagasta valdes namā uz mītiņu sanāca ap 1000 zemnieku. Tomēr pie savu pienākumu pildīšanas rīcības komiteja nevarēja ķerties, jo pagasta vecākais, rakstvedis un sargs bija aizbēguši, lai izvairītos no lietu nodošanas. Lietu pārņemšanu atlika uz 6. decembri.

3. decembrī no 200 zemniekiem, kas bija bruņojušies šautenēm, saformēja vietējo miliciju, kuru uzņēmās vadīt Jānis Āboliņš. Pēdējais nostādīja bruņotu sardzi uz visiem ceļiem, kas veda uz Ungurmuižas pagasta valdi. Pagasta valdes namā kaujas gatavībā novietojās milicijas daļa.

1905. gada 6. decembrī Ungurmuižas pagasta valdē notika mītiņš. Bija paredzēts, ka rīcības komiteja galīgi pārņems pagasta lietas. Bet mītiņa dalībnieki drīz vien bija spiesti izklīst, jo pienāca ziņa, ka Ungurmuižas tuvumā parādījušies draguni.¹

Pirmā legalā boļševiku avīze «Novaja Žizņ» 1905. gada 19. novembrī, ziņojot par partijas organizatorisko darbu Daugavpils strādnieku vidū, rakstīja, ka no laukiem vai katru dienu ierodoties zemnieki un lūdzot izbraukt pie viņiem. Kalupes zemnieki par to pieņēmuši pat īpašu lēmumu: «Mēs, Kalupes pagasta zemnieki, esam vienis prātis ar pilsētas strādniekiem un uzdodam saviem pilnvarotajiem norunāt ar strādnieku partiju, kā mums rīkoties. Pilnvarotos klausīsim — ko tie sacīs, to izpildīsim.» Apmēram tādu pašu lēmumu savā sapulcē pieņēmuši arī Liksnas pagasta zemnieki. Avīze raksta, ka piecu Daugavpils apriņķa pagastu pilnvarotie nodibinājuši partijas organizācijas, un piebilst: «Ja būtu vairāk darbinieku, tad varētu organizēt visu apriņķi.»²

Rēzeknes apriņķī 1905. gada rudenī sacēlās Atašienes muižas apkārtnes zemnieki. Tā paša gada novembra beigās viņi Atašienē nodedzināja šķūni ar tvaika kūlēju, lauksaimniecības mašīnām un neizkultu labību.³

Neapmierinātība, kas 1905. gada otrajā pusē bija nobriedusi Kūdupes muižas sīko zemju nomniekos, izpaudās vairākās prasībās, kuras zemnieki-nomnieki pieņēma savā 1905. gada 27. novembra sapulcē. Čehs Petrišeks, nopircis Latgalē Kūd-

1 Приговор Петербургской судебной палаты от 20 сентября 1907 г.

2 «Новая Жизнь». 19 ноября 1905 г., № 17.

3 J. Krastiņš, 1905. gada revolūcija Latvijā, Rīgā 1950., 223. lpp.

upes muižu, to iznomāja pa atsevišķiem sikiem gabaliem Vidzemes zemniekiem, lai tie zemi kultivētu un apbūvētu. Par 300 desetinām, ko bija iznomājis Petrišeks, nomniekiem bija jāmaksā gadā 905 rubļi un jānostrādā 7 darba dienas. 1905. gada 27. novembrī Kūdupes muižas nomnieki iesniedza īpašniekam prasības: atlaist visus uzkrājušos naudas parādus, samazināt nomu uz pusi un atcelt visas Klausas, kā arī muižas zemes apstrādāšanu utt. Visas šīs zemnieku prasības Petrišeks noraidīja.¹

1905. gada 29. novembrī grafi Michails un Gustavs Plateri un citi Daugavpils apriņķa muižnieki telegrafēja iekšlietu ministram, ka Daugavpils apriņķī revolucionārā kustība pieņem draudošus apmērus. «Septiņos pagastos,» viņi ziņoja, «valsts vara netiek atzīta. Zemnieku priekšnieki un policija tiek terorizēti. Jasmuižas pagastā zemnieku priekšnieku vakar tikai ar pūlēm izglāba. Zemnieku amatpersonas ar varu tiek nomainītas ar jaunām. Zemnieki cērt muižnieku mežus. Stāvoklis šausmīgs. Karaspēka maz, lūdzam sūtīt palīgspēkus.» Arī Vitebskas gubernators rakstīja uz Pēterburgu, lai sūta uz Daugavpils apriņķi nemieru apspiešanai vismaz divus bataljonus kājnieku un trīs eskadronus jātnieku.

1905. gada 30. novembrī Glāzmarkā zemnieki atbruņoja kājnieku vadu.

Naktī no 5. uz 6. decembri zemnieki nodedzināja Ruskulovas muižas kungu namu.²

Decembrī sākās nemieri arī Liksnas pagastā Daugavpils apriņķī. Tie izcēlās tādēļ, ka Vaboles muižas īpašnieks grafs Platers-Zibergs bija aizpārdevis zemniekiem mežu un apsolījis to galīgi pārdot, bet vēlāk atteicies un to atdevis ebrejam, kurš jau 10 gadus no vietas bija pircis muižas mežus.³

1905. gada novembrī Rēzeknes apriņķa Barkavas un Varakļānu pagastos darbojās no Cēsu apriņķa ienākušie zemnieki. Viņi te rikoja zemnieku sapulces, dalīja proklamācijas un aicināja zemniekus atcelt vietējos varas organus. Ziemā Barkavas pagasta zemnieki noorganizēja ricības komiteju un nodibināja tautas miliciju. Bruņoti zemnieki no Barkavas devās uz Varakļāniem, kur kopā ar vietējiem zemniekiem organizēja pagasta ricības komiteju.⁴

Latgalē sevišķi spēcīgi uzliesmoja nemieri tajos apvidos, kas

¹ Постановление собрания арендаторов земли в имени Кудуп от 27 ноября 1905 г. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materialās kultūras institūta krājumi.

² ЦГИА в Москве, Ф 102, оп. 5, 1905 г., д. 5, ч. 37, лл. 127, 128; д. 1350, ч. 25, л. 107; д. 2550, ч. 13, л. 156, 169.— *J. Krastiņš*, cit. darbs, 224. lpp.

³ Працы Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту у Менску. 1926, № 12, 99. lpp.

⁴ ЦГИА в Москве, ф. 102, оп. 5, 1905 г., д. 1350, ч. 22, т. II, л. 117.— *J. Krastiņš*, cit. darbs, 224. lpp.

robežoja ar Vidzemi un Zemgali. To sekmēja Vidzemes un Latgales plašā revolucionārā kustība un šo apvidu revolucionāru palīdzība Latgales zemniekiem cīņā pret muižniekiem.

1905. gada decembrī Vitebskas gubernators ziņo policijas departamentam, ka stāvoklis minētajos rajonos ir ļoti kritisks. «Karaspēka nav. Šodien jātnieku divīzijas priekšnieks lūdz sūtīt atpakaļ trīs eskadronus, es tam nepiekrītu,» rakstīja gubernators. «Policija bez karaspēka ir bezspēcīga. Viņa ne tikai nevar aizturēt latviešu dumpinieku nodaļas, kuri ir bruņojušies ar ieročiem un kuru priekšā atkāpjas regulārais karaspēks, bet nevar izbeigt arī mežu iznīcināšanu. Zemnieku priekšnieki un tiesu izmeklētāji nevar izbraukt uz vietām, jo tur neviens viņus neatzīst.» «Lauku varas organi ir atcelti,» turpina gubernators, «atjaunot kārtību var tikai ārkārtējiem līdzekļiem, ejot no Rīgas-Jelgavas un no Daugavpils-Rēzeknes, jo līnija Balvi-Varakļāni-Līvāni-Jēkabpils ir dumpinieku rokās. Palīgspēki nepieciešami nekavējoties, jo, izpostot Varšavas dzelzceļa divus trīs tiltus, nevarēs pievest karaspēku.»¹

Latvijas strādnieki, solidarizējoties ar krievu proletariātu, kas izsludināja vispārēju streiku, 1905. gada 9. decembrī pārtrauca kustību uz Rīgas-Orlas dzelzceļa no Rīgas līdz Daugavpilij. Daugavpils strādnieki vispārējo streiku uzsāka 10. decembrī. Žandarmerija ziņoja policijas departamentam: «Pilsētā pilnīgs streiks, slēgtas visas tirgotavas. Visu nakti pilsētā turpinās nezināmu revolucionāru šaudišana, gorodovoju sardzē nav — noslēpušies namos; mierīgie iedzīvotāji un pilsētas administrācija ir bez apsardzības.» 11. decembrī uzsāka streiku Krāslavas strādnieki. Te tika slēgti visi veikali un degvīna pārdotavas. 12. decembrī sākās vispārējais dzelzceļnieku streiks,² kas līdz 14. decembrim izplatījās pa visiem Vitebskas guberņas un Latgales dzelzceļu mezgļiem. Sakarā ar to policijas departaments 15. decembrī deva rīkojumu Vitebskas gubernatoram spert visstingrākos soļus streika likvidēšanai, «neliedzot karaspēkam lietot ieročus»³.

Revolucionarajai kustībai Latgalē pastiprinoties, Vitebskas gubernators un žandarmerija sūtīja iekšlietu ministram vienu telegramu pēc otras. Gubernators ierosināja Latgales apriņķos ievest karastāvokli un uz laiku pakļaut šos apriņķus Baltijas ģenerālgubernatoram.⁴ Karastāvokli gan izsludināja, tomēr Latgali Baltijas ģenerālgubernatoram nepakļāva, bet nodibināja īpašu Daugavpils ģenerālgubernāturū, kas darbojās visu revolūcijas laiku.

¹ ЦГИА в Москве, ф. 102, оп. 5, 1905 г., д. 1350, ч. 22, т. II, л. 117.—
J. Krastiņš, cit. darbs, 224. lpp.

² ЦГИА в Москве, ф. 102, оп. 5, д. 1350, ч. 22, 1905 г., т. II, л. 100; ч. 25, л. 64, 69, 125. —

³ Там же, 102, 1905 г., д. 2555, т. 6, л. 191.

⁴ Там же, ф. 102, оп. 5, 1905 г., д. 1350, ч. 25, л. 108.

Jau 1905. gada decembra vidū Latgalē sāka rīkoties soda ekspedīcijas, kuras noorganizēja Daugavpils ģenerālgubernators. Kā šīs soda ekspedīcijas izrēķinājās ar iedzīvotājiem, varam spriest no šāda gadījuma. 1905. gada 16. decembrī soda ekspedīcijas nodaļa nodedzināja Līvānos kādu namu kopā ar visām mantām. Nodaļu vadīja oficiers Daņilovs un Daugavpils apriņķa 4. iecirkņa policijas priekšnieks Dubelis. Apkārtējos iedzīvotājus, kas atsteidzās uz ugunsgrēka vietu un gribēja kaut ko no mantām izglābt, karaspēka nodaļas priekšnieks pavēlēja sist nagaikām.

1905. gada decembrī KSDSP Ziemeļrietumu organizācija izlauda uzsaukumu zemniekiem. Ziemeļrietumu organizācija bija nodibinājusies 1905. gada jūlijā. Tajā ietilpa arī Daugavpils un Krāslavas grupas. Minētajā uzsaukumā bija sacīts: «Zemniekiem vajadzīga zeme un brīvība. Zemi un brīvību zemnieki nesaņems ne no cara, ne no popiem, ne no bagātņiem, bet tā jāņem pašiem vienprātīgā cīņā. Šajā cīņā zemniekiem jāapvienojas un jāievēlē savas revolucionārās komitejas. Šīm komitejām jāiet kopsolī ar strādniekiem un Krievijas Socialdemokrātisko Strādnieku Partiju.»

Kādā citā tā paša laika KSDSP Ziemeļrietumu organizācijas uzsaukumā zemniekiem teikts, ka strādnieki ir apvienojušies un cīnās pret cara valdību, lai vieglāk uzveiktu ienaidnieku un radītu labāku dzīvi. Uzsaukums beidzās vārdiem: «Uz priekšu, zemnieki, par svēto tautas lietu! Bruņojieties, atņemiet ieročus stražņikiem, urjadņikiem, policijas priekšniekiem, mežziņiem un muižniekiem. Ar ieročiem rokas sargāriet savas taisnīgās prasības!»¹

1905. gada ziemas sākumā zemnieku nemieri pārņēma Latgales ziemeļu novadus. Nemiernieki pa daļai pārtrauca satiksmi uz Pitalovu dzelzceļa atzarojuma. Vispirms slēdza gala staciju Situ. Te ieradās grupa latviešu zemnieku no kaimiņu sādžām un muižām, bruņojušies mednieku bisēm, iesēdināja stacijas priekšnieku, pārmiņnieku un sargus ar to ģimenēm vilcienā un ieteica vairs neatgriezties. Dzelzceļa līnijai zemnieki nozagēja telegrafa stabus, pārtrauca jebkura veida sakarus, apšaudīja vilcienus, kuros tika pārvadāts karaspēks.

Tajā laikā kaimiņos — Vidzemē zemnieki dedzināja un postīja baronu muižas.² Nemiernieku apspiešanai Ziemeļlatgalē ieradās soda ekspedīcija kazaku jesaula grafa Grabes vadībā. Balvos darbojās Ziemeļlatgales revolucionārā komiteja, kas no šejienes vadīja revolucionāro propagandu un vāca naudu ieroču pirkšanai. Komitejā darbojās rezerves ierindnieks Bagrots, mērnieks Magaziņš un vietējā psalmotāja Grāvīša dēls.

¹ С. Агурский, cit. darbs, 308.—310. lpp., 312. lpp.

² Н. Козырев, Пыталовская ветвь в 1905 году. «Исторический Вестник». 1912, № 3, 962.—963., 968.—971., 974. un 975. lpp.

1905. gada 20. decembrī Grabes nodaļa kaujas ierindā devās no Pitalovas uz Viļaku, kur Grabe izdeva pavēli: «Ieejot zemē, kas ir nemieru liesmu pārņemta, pavēlu: uzmanīgi apskatīt personas, ko satiekat ceļā, un šaubīgos, kas modina neuzticību, nogādāt pie manis. Mežā sastaptus bruņotus ļaudis nošaut. Ja tiktu šauts no namiem, nemierniekus iznīcināt un namus nodezīnāt. Ja nemiernieki izrāda bruņotu pretestību, tos visus iznīcināt.»

Balvos aizturēja un nošāva revolucionarās komitejas locekli Bagrotu. 24. septembrī karaspēka nodaļa, atņēmusi iedzīvotājiem ieročus, ieradās Sitā. Tajā pašā dienā Vidzemē tika ieņemta Litene. Stāmerienē arestēja vietējās revolucionarās milicijas priekšnieku Jāni Gavaru, kas bija vadījis barona Volfa Stāmerienes pils dedzināšanu; pēc karaspēka daļas priekšnieka pavēles viņš tika nošauts.¹

1905. gada decembra Maskavas bruņotā sacelšanās Krievijā bija revolūcijas kulminācijas punkts.

Kad sacelšanās bija apspiesta, sākās revolūcijas pakāpeniska atkāpšanās. Arī zemniecība, kas bija sekojusi proletariātam, atkāpās ne uz reizi, bet pakāpeniski, ar cīņām. Zemnieku nemieru vilnis 1906. gada pirmajā pusē aptvēra pusi no visas Krievijas apriņķiem. Nemieri izpaudās visdažādākos veidos: pārņemot muižnieku tūrumus, patvarīgi pļaujot sienu un cērtot mežus, dedzinot un postot muižas utt. Zemnieku nemieri sevišķi plaši izvērsās Baltijā.

Pēc Maskavas sacelšanās sakāves cara valdība ar visu savu spēku vērsās pret nemierīgo Baltiju. Zemnieki drošsirdīgi cīnījās pret valdības sūtītajām soda ekspedīcijām.²

Apriņķu policija bija bezspēcīga cīnīties pret nemieriem laukos, tā nespēja apturēt pat atsevišķus uzliesmojumus dažādos Latgales apvidos. Palīgā atsūtītās karaspēka daļas nebija lielas, kājnieku daļas maz kustīgas. Atlaižot rezervistus, atlika tikai pastāvīgie kadri, kuru nepietika garnizona dienestam. Policijai palīdzēja guberņā sakomplektētās strazņiku nodaļas. Gubernators liecināja, ka tās esot «enerģiski rīkojušās». Policija, kas pēdējos 3—3½ mēnešos pastāvīgi atradās izbraukumos, neapmierināja gubernatoru. Tā «nespēj sodīt nemieru un nekārtību rīkotājus», rakstīja gubernators.

No Vitebskas gubernatora ziņojuma iekšlietu ministram redzams, ka soda ekspedīcijas nevarēja apturēt 1906. gada janvāra zemnieku nemieru tālāku izvēršanos Latgalē. Tāpēc tika sūtīti jauni soda ekspedīciju palīgspēki uz visiem Vitebskas

¹ «Красная Летопись». Ленинград 1925, № 2(13). 107.—133. лрр.— Царизм в борьбе с революцией 1905—1907 гг. Сборник документов под редакцией А. К. Дрезена. Москва 1936. 123., 250. ил 251. лрр.

² А. М. Панкратова, Первая русская революция 1905—1907 гг. 195., 200., 207. лрр.

gubernas apriņķiem. Cik nežēlīgi tās izrēķinājās ar zemniekiem, var spriest, piemēram, no tā, ka Stirnienes pagasta Bucišku sādžas zemniekam Ivanam Osipovam tikai par piedalīšanos patvarīgā meža ciršanā vien nošāva visu ģimeni un nodedzināja gandrīz visas ēkas¹.

43. dragunu pulka 4. eskadrona zaldāti, novietoti Daugavpils apriņķa grafa Platēra-Zibera muižā, naktī uz 1906. gada 23. janvārī virsnieka un vietējā urjadņika vadībā uzbruka Liksnas pagasta Kuklišķu sādžai. Zaldāti iebruka kāda zemnieka mājā, nogāza zemē vecenīti un viņas divus dēlus un sita tos nagaikām. Viņus komandēja virsnieks, kas vadīja eksekuciju. Piekautos zemniekus izdzina pagalmā, bet zaldāti nolaupīja viņu mantu līdz pēdējai lupatai un māju aizdedzināja. Virsnieks paziņoja sievietēm un bērniem: «Ja jūs dzēsīsiet, es jūs visus nošaušu.» Salauptāo mantu un piekautos zemniekus zaldāti aizveda uz kaimiņu muižu, kur pēdējos iemeta stallī. Tur tos noturēja 3 diennaktis, katru dienu turpinot nežēlīgo piekaušanu. Kad upuri bija sakropļoti līdz nepazīšanai, viņus nosūtīja uz Daugavpils cietumu. Ceļā uz Daugavpili zaldāti vienu zemnieku izrāva no ragavām un turpat nošāva.

30. janvārī minētās karaspēka nodaļas virsnieks, administrācijas ierēdņa pavadīts, sasauca zemniekus, piespieda tos nometties ceļos un parakstīt baltu papīra lapu. Ievācis parakstus, viņš zemniekiem paziņoja, ka tie varot iet mājās, bet spriedumu pieņemšot bez viņiem. Pēc tam karaspēks sāka arestēt zemniekus un laupīt viņu mantu bez kādas izšķirības. Tika sodīti 22 cilvēki, vienu cilvēku nogalināja un vienu māju nodedzināja. Pēc tam piespieda zemniekus samaksāt muižniekam no katras zemnieka sētas ap 40 rubļu. Daudziem bija jāpārdod pēdējā gotiņa, lai tādu naudu sagādātu.²

1906. gada sākumā, kad terors Latgalē sasniedza augstāko pakāpi, KSDSP Lietuvas un Baltkrievijas organizācija, kurā ietilpa arī Daugavpils, apvienojās Baltkrievijas un Lietuvas apgabala savienībā. Organizācija atzina, ka laukos nepieciešams radīt zemnieku revolucionārās komitejas, kam jākļūst par revolucionārās zemniecības kaujas organizācijām. Tām jāvada revolucionārā kustība laukos, jāsaģatavo bruņota sacelšanās, jārealizē muižnieku, baznīcas un citu zemju konfiskācija. Savienība šajā virzienā darbojās arī Vitebskas gubernā un Latgalē, izdoģot un izplatģot propagandas literaturu, ģatavģojģot zemģnieku sacelģšanos.³

¹ Доклад Витебской губернской управы 7-му годичному собранию Губернского комитета по делам земского хозяйства. 21. un 22. lpp.

² С. Г. (рузенберг). В тисках террора, Прибалтийский край перед судом самодержавия (1905—1907). Воспоминания и материалы. Москва 1926. 7. un 8. lpp.

³ С. Агурский, cit. darbs, 148. lpp.

1908. gada 8. jūlijā cara valdība atlaida Valsts Domi. So rīcību valdība motivēja, starp citu, ar to, ka zemnieki «daudzās guberņās atklāti laupot svešu mantu, nepakļaujoties likumiem un likumīgai varai»¹.

Pēc Valsts Domes atlaišanas KSDSP Baltkrievijas un Lietuvas savienība jūlijā izdeva uzsaukumu zemniekiem, kur, ziņojot par Domes atlaišanu, rakstīja: «Cerības uz caru ir iznīcinātas. Iznīcinātas arī cerības uz Domi. Pienākusi reize tautai. Pienākusi reize zemniekam, zaldātam, visiem apspiestajiem, kam slikti klājas šajā pasaulē. Gatavojieties, zemnieki, cīņai, gatavojieties uz atklātu tautas sacelšanos! Vajadzēs atbrūņot strazņikus, kazakus, cīnīties pret karaspēku. Vajadzēs atcelt priekšniekus un vēlēt viņu vietā savējos. Jārikojas vienprātīgi — visiem kopā. Gaidiet, kamēr jūs sauks sacelties strādnieku un zemnieku revolucionārās organizācijas, kamēr jūs sauks cīņā Krievijas Socialdemokrātiskā Strādnieku Partija.»²

1906. gada septembra pirmajās dienās sanāca KSDSP Daugavpils apgabala konference. Tajā atzina, ka plaša zemnieku kustība var kļūt par pamatu jauniem revolūcijas uzplūdiem tuvākajā nākotnē. Tas var novest pie tautas masu aktīvas uzstāšanās un jaunām vēlēšanām pārstāvniecības iestādē. KSDSP jāsagatavojas tādām revolūcijas uzliesmojuma momentam. Konference konstatēja, ka zemnieku noskaņojums ir revolucionārs, neviens netic valdībai un caram, zemnieki paši izvirza jautājumu par bruņotas cīņas nepieciešamību, lai gāztu patvaldību. Jūtama masu tieksme organizēties. Revolucionārās organizācijas vēl dziļi, kaut gan ir visas dotības radīt zemnieku vadošos centrus. Zemnieki tiecas pārņemt visu zemi savās rokās.

Daugavpils konference nolēmj:

1. Sasaukt sādžu un pagastu sapulces, lai nolemtu nemaksāt nodokļus un nedot rekrūšus.
2. Visur organizēt zemnieku paš aizsardzību.
3. Ieteikt nepirkt par nodokļu nemaksāšanu aprakstīto mantu.
4. Ieteikt rekrūšiem sapulcēties iesaukšanas vietās, lai masveidā atteiktos no karaklausības.
5. Lai nākošā politiskā akcija gūtu panākumus, jāpastiprina revolucionārās organizācijas rekrūšu iesaukšanas vietās.

Zemnieku masu revolucionārās kustības uzliesmojuma momentā Daugavpils konference ieteic radīt bezpartejiskas masu organizācijas kā zemnieku komitejas vai zemnieku deputātu padomes, tās saistīt savā starpā un ar pilsētu strādnieku organizācijām. Konference atzina par nepieciešamu atturēt zemniekus no muižu dedzināšanas, grautiņiem utt. Tā vietā viņa ieteica zemniekiem organizēti pārņemt zemi, atcelt un padzīt policiju,

¹ А. М. Панкратова, cit. darbs, 217. lpp.

² С. Агурский, cit. darbs, 337.—339. lpp.

boikotēt valdības iestādes un viņu vietā organizēt tautas pašvaldību.¹

Aizstāvojot muižnieku intereses un atbalstot kulakus, cara valdība mežonīgi apspieda revolucionāro kustību. Latgalē tika izsludināts karastāvoklis. Tā tika pārplūdināta soda ekspedīcijas nodaļām, kuras vadīja Daugavpils ģenerālgubernators. Darbojās lauku kara tiesas, kuru sastāvā pēc 1906. gada 19. augusta likuma bija pieci to pašu soda ekspedīciju nodaļu oficiēri un kuru spriedumus izpildīja 24 stundu laikā. Zemniekus, kas bija uzstājušies pret muižniekiem un administrāciju, nošāva. Soda ekspedīcijai palīdzēja vietējā policija un muižnieki.

Visā Latgalē trakoja melnsimtnieciskais terors.

¹ «Социалдемократ», 6 октября 1906 г., № 2.

VIII

STOLIPINA REAKCIONARĀ AGRARĀ REFORMA LATGALE

1905. gada revolūcija vēl vairāk saasināja agraro jautājumu. Stāvoklis kļuva nopietns. V. I. Leņins par šo jautājumu rakstīja: «Agrarais jautājums Krievijā ir jautājums par krasu vecās viduslaicīgās zemes piederības laušanu, tiklab muižnieku zemes, kā arī zemniekiem iedalītās zemes piederības laušanu, kas kļuvusi absolūti nepieciešama tāpēc, ka šī zemes piederība ir visai atpalikusi, tā nepavisam neatbilst visai tautas saimniecības sistēmai, kura kļuvusi kapitalistiska.»¹

Agraro jautājumu apsprieda zemstu buržuazisko darbinieku kongresā, kas notika Maskavā 1906. gada 24. un 25. februārī. Šajā kongresā pieņēma agraro programmu, saskaņā ar kuru paredzētā agrarā reforma jārealizē tādejādi, ka valsts zemes fondā jāietilpina kroņa un daļa apanažas un klosteru zemes, pie kam šis fonds palielināms, pērkot un izpērkot privatīpašnieku zemi. Gala rezultātā zemei jāpāriet to rokās, kas zemi apstrādā. Agrarā likumdošana jāvirza uz šo mērķi.

Par galveno šā mērķa sasniegšanai atzina zemnieku zemes platības palielināšanu ar piegriezumiem, izpērkot tos no valsts zemes fonda, un regulējot nomas noteikumus.² Ar tādu svārstīgu reformistiska rakstura rezolūciju zemnieki, protams, nevarēja būt apmierināti.

Bet cara valdība negāja pat pa zemstu darbinieku kongresa nosprausto ceļu.

1906. gada 4. martā valdība izdeva likumu par zemes ierīcības organizēšanu, nodibinot zemes ierīcības komiteju, kā arī guberņu un apriņķu zemes ierīcības komisijas. Apriņķa zemes ierīcības komisijā bija 12 locekļi, no kuriem tikai 3 bija zemnieku pārstāvji. Nodibinātajām komisijām bija uzlikts par pienākumu vispirms sniegt palīdzību Zemnieku bankai, lai atvieglotu zemniekiem zemes pirkšanu. Turpretim palīdzības sniegšana

¹ V. I. Leņins, Raksti, 18. sēj., 56. lpp.

² A. A. Мануилов, Поземельный вопрос в России. «Аграрный вопрос». Москва 1906. VI—VII.

iedzīvotājiem trūkumu noveršanai zemes lietošanā bija atstāta otrajā vietā. Tomēr ar tā paša gada 19. septembra rikojumu šis otrais uzdevums tika izvirzīts par zemes ierīcības komisiju darbības stūrakmeni.¹

Beidzot 1906. gada 9. novembrī tika izdots tā sauktais «Stolipina likums». Pēc šā likuma katrs obščinas loceklis, kas bija nostiprinājis savā īpašumā viņa lietošanā esošo ciema novada zemi, līdz ar to ieguva tiesības pieprasīt, lai izdala nostiprināto zemi, ja iespējams, vienā vietā — pat bez ciema novada piekrišanas. Tajā pašā laikā arī ciema novadam piešķīra tiesības vispārējas pārdalīšanas gadījumos pieprasīt, lai izdala vienā vietā visus zemnieku īpašumā nostiprinātos zemes gabalus. Tālāk, tas pats likums noteica, ka ne vien obščinas locekļiem, bet arī sētu saimniekiem ir tiesības pieprasīt, lai viņus izdala viensētās, ja tam piekrīt $\frac{2}{3}$ ciema novada saimnieku.

1906. gada 9. novembra likuma mērķis bija radīt individuālās viensētu saimniecības. Šāds zemes izmantošanas veids bija izdevīgs lauku buržuazijai tādā ziņā, ka deva iespēju saimniecības pārkārtot uz rūpnieciskiem pamatiem un uzlabot zemes apstrādāšanu. Viensēta visvairāk atbilda lauku buržuazijas saimnieciskajām interesēm.

Cara valdības mērķis bija radīt lauku buržuaziju — kulakus. Tajos valdība cerēja atrast atbalstu tronim un glābiņu sev.

Līdz 1908. gada 11. februārim Vitebskas guberņā pavisam bija izdalītas viensētās 234 sādžas ar 2491 zemnieka sētu. No tām Latgalē bija 61 sādža ar 785 setām.²

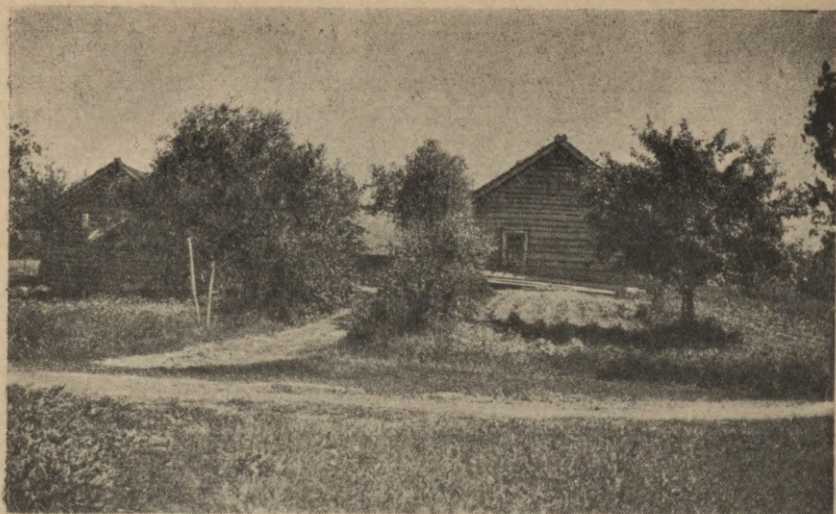
Aprīņķis	Izdalīto	
	sādžu skaits	sētu skaits
Daugavpils	34	370
Rēzeknes	18	260
Ludzas	9	155
Pavisam Latgalē	61	785

Izdalīšanās viensētās, kā redzams, pirmajos gados norisinājās lēnām, tādēļ 1910. gada 14. jūnijā tika izdots papildinājums 1906. gada 9. novembra likumam. Jaunais likums atzina par atsevišķo sētu lietotājiem visus zemniekus — obščinas locekļus, kas nebija izdarījuši vispārējo zemes pārdalīšanu kopš tā laika, kamēr bija sākusies iedalītās zemes izpiršana. Atsevišķu zemnieku sētu izdalīšanai tagad vairs nevaļadzēja $\frac{2}{3}$ saimnieku piekrišanas, bet pietika ar vienkāršu vairākumu.³

¹ А. Кофод, Русское землеустройство. 45.— Н. И. Лазоревский, cit. darbs, 265.—269. lpp.

² ЦГИА в Ленинграде. f. 1291, s. 120, 1908. g. 1. 77, 6. lpp.

³ Turpat, 49. un 50. lpp.

Rēzeknes apriņķa Dricēnu pagasta Putrānu sādžas zemnieka Jāņa Plenča māja pēc sādžas sadalīšanas viensētās.

Tur, kur lauku buržuazija bija kļuvusi spēcīgāka, agrarās reformas rezultātā izveidojās individualās saimniecības — viensētas. Sādžas sadalot viensētās, individuālo saimniecību skaits pieauga.¹

Stolipina agrarās reformas realizēšanā Vitebskas guberņa sākumā gāja citu guberņu priekšgalā. 1909. gada septembrī, pēc zemkopības un zemes ierīcības galvenās pārvaldes ziņām, Vitebskas guberņā bija lielāks nodibināto viensētu skaits nekā citās guberņās.²

Apriņķis	Obsčinas sētu izdalīšana viensētās un atsevišķos zemes gabalos		Sētu saimniecību izdalīšana viensētās un atsevišķos zemes gabalos		Obsčinas un sētu saimniecības, kas izdalītas viensētās un atsevišķos zemes gabalos	
	viensētu un atsevišķo zemes gabalu skaits	% pret kopējo sētu skaitu	viensētu un atsevišķo zemes gabalu skaits	% pret kopējo sētu skaitu	viensētu un atsevišķo zemes gabalu skaits	% pret kopējo sētu skaitu
Daugavpils	322	1,6	1 706	8,4	2 028	10,0
Rēzeknes	—	—	2 105	11,8	2 105	11,8
Ludzas	—	—	1 323	8,4	1 323	8,4
Pavisam Latgalē	322	—	5 134	—	5 456	—

¹ Дело 11-го Делопроизводства Земского отдела Министерства внутренних дел за 1910 г. № 53.

² Дело Департамента государственных и земельных имуществ и Канцелярии Комитета по землеустроительным делам за 1909 г. № 5714, ч. II.

Latgales apriņķos līdz 1912. gada 1. janvarim bija izdalītas 5436 viensētas.¹

Kā redzam, Stolipina reformas realizēšanā Latgalē pirmo vietu ieņēma Rēzeknes apriņķis, tam sekoja Daugavpils un beidzot Ludzas apriņķis.

Viensētu un atsevišķo zemes gabalu procentuālās attiecības pret zemnieku sētu kopskaitu un viensētu un atsevišķo zemes gabalu platības procentuālās attiecības pret zemnieku zemes kopplatību 1912. gadā Latgales apriņķos bija šādas:²

Apriņķis	Viensētu un atsevišķo zemes gabalu % pret kopējo sētu skaitu ⁴	Viensētu un atsevišķo zemes gabalu platība % pret visu zemnieku zemes platību	Viensētu vidējā zemes platība	Pārējo zemnieku sētu vidējā zemes platība
Daugavpils	10,0	12,7	12,1	9,2
Rēzeknes	11,8	16,5	9,8	8,9
Ludzas	8,4	9,5	11,2	10,6

Kā redzam, Stolipina reformas laikā Latgalē viensētās vairāk izgāja turīgie zemnieki. To apstiprina fakts, ka mazākam sētu procentam pieder lielāks zemes procents.

Izdalīšanās viensētās Vitebskas guberņā pieņēma plašus apmērus. Tā turpinājās arī imperialistiskā kara laikā. Vitebskas guberņa kļuva par tipisku viensētu guberņu. Pēc viensētu skaita Vitebskas guberņa starp visām Krievijas Eiropas daļas guberņām 1915. gadā ieņēma trešo vietu.

1906. gada 9. novembra likums paredzēja galvenokārt obščinas zemnieku iziešanu viensētās. Kā uz šā, tā arī uz 1910. gada 14. jūlija likuma pamata zemniekiem, lai izdalītos no obščinas, bija paredzēta šāda kārtība: zemes nostiprināšana īpašumā, dokumentu iegūšana par to un to obščinas locekļu izsludināšana par viensētniekiem, kuri nebija pārdalījuši zemi, kopš viņi bija sākuši zemes izpirkšanu. Zemes nostiprināšana īpašumā notika pēc zemnieku pašu ierosmes.

Mums ir ziņas, ka līdz 1915. gada 1. janvarim Latgalē zemi savā īpašumā bija nostiprinājuši 2848 obščinas zemnieki⁴ jeb 50,9% no visa obščinas zemnieku skaita.

Obščinas likvidācijas panākumi izskaidrojami ar to, ka zemniecībā bija izauguši tādi spēki, kas spēja to sagraut no iekšienes. Tā, no vienas puses, bija liela grupa izputināto zem-

¹ Дело Канцелярии Комитета по землеустроительным делам за 1912 г. № 5.

² Turpat.

³ Viensētu skaits ņemts par 1911. gadu, bet sētu skaits par 1912. gadu.

⁴ Дело Земского отдела Министерства внутренних дел за 1915 год: «Со сведениями губернаторов о выходе из общины».

Zemnieku dūmistaba Aulejas pagasta Kalenderu sādžā Daugavpils apriņķī
XIX gs. otrā pusē.

nieku, kuriem 1906. gada 9. novembra likums deva iespēju sa-
raut saites ar zemi; no otras puses, prāva lauku buržuazijas grupa,
kurai šis likums deva iespēju ne tikai nostiprināt īpašumā savu
zemi, bet arī uzpirkt no trūcīgajiem zemniekiem viņiem piešķirto
zemi un tādējādi kļūt vēl turīgākiem. Izdalīšanās no občīnas
bija tikai viena Stolipina reformas puse; otra bija zemes ierīko-
šana. Tomēr iziešana no občīnas likvideja daudzus no tiem
šķēršļiem, kas aizkavēja kapitalisma attīstību lauksaimniecībā.¹

Rēzeknes, tāpat arī Ludzas apriņķī bij maz občīnas sētu.
Te noteicošā bija zemnieku saimniekošana atsevišķās sētās, un
tādēļ šo apriņķu zemnieki tikai piedalījās apliecinājuma doku-
mentu (удостоверительных актов) saņemšanā par savu sētu
iegūšanu īpašumā, t. i., viņi noformēja zemes īpašuma tiesības
uz savām sētām.

Šajos Latgales apriņķos līdz 1915. gada 1. janvarim bija
īzdoti 1 035 apliecinājuma dokumenti par sētu zemi.²

Ievietotā tabula rāda, ka apliecinājuma dokumenti par īpašuma
tiesībām uz sētu zemi Latgalē tika izsniegti 1 035 zemnieku sētām.
Tā kā reformas sākumā Latgalē bija 34 922 atsevišķu zemnieku sē-
tas, tad redzam, ka šī operācija bija skārusi tikai 3% no tām.

¹ Д. А. Дудкоу, Сталыпінская рэформа у Віцебской губэрні. 58.

² Дело Земского отдела Министерства внутренних дел за 1915 г., №1.

Tādēļ varam secināt, ka atsevišķu sētu saimnieki Latgalē Stolipina reformas laikā nesteidzās noformēt īpašuma tiesības uz saviem zemes gabaliem.

Apriņķis	Lūgumu skaits pēc ciemu novadu sapulču lēmumu izsniegšanas	Zemnieku priekšnieku apstiprināto sādžu sapulču lēmumu skaits	Zemnieku priekšnieku lēmumu skaits par dokumentu izsniegšanu	Pavisam izsniegti
Rēzeknes	638	478	39	517
Ludzas	734	453	65	518
Kopā	1 372	931	104	1 035

1916. gada 1. janvārī visā Vitebskas guberņā viensētās bija izgājuši aptuveni ceturtdaļa no visām zemnieku sētām. Kulaku tik daudz nebija. To bija apmēram 11—14%. Bez viņiem viensētās izgāja arī vidējie un pat trūcīgie zemnieki. Pēdējiem bija izdevīgāk tādu zemi pārdot, kas bija atdalīta vienā gabalā, Stolipina reformas mērķis bija ne vien izdalīt viensētās neapšaubāmus kulakus, bet dot iespēju nostiprināties arī spēcīgākajam vidējam zemniekam, kā toreiz runāja. Tomēr centrālā figura, kas izgāja viensētās, bija kulaks.¹ Par to rakstīja arī kāds Vitebskas guberņas muižnieks: «No atsevišķiem zemniekiem iziet viensētās turīgākie un ar lielāku zemes platību, bet sīkzemnieki un bezzemnieki, it sevišķi tad, ja viņiem ir lielas ģimenes, steidzīgi par pusvelti pārdod savu iedalīto zemi un lopus un dodas uz Sibīriju.»²

Nevar piekrist tiem, kas raksta, ka Vitebskas guberņā Stolipina reforma norisējusi klusi un gludi, bez lielām cīņām. Mums ir pierādījumi, ka Latgales apriņķos zemnieki cīnījās par savām interesēm. Tā, piemēram, 1908. gadā Putānu sādžas zemnieki nebija ar mieru parakstīt lēmumu par dažu saimnieku iziešanu viensētās. Tad tos, kas pretojās, zemnieku priekšnieks arestēja uz 20 dienām un nosodīja ar 40 rubļiem naudas soda. Bet ar to vien nepietika — viņš nodeva zemniekus tiesai, tomēr tā viņus attaisnoja.³

Mums nav speciālu datu par iziešanu viensētās piespiedu kārtā, bet šā jautājuma noskaidrošanai varam izmantot Vitebskas gubernatora ziņas par to, kā norisinājās zemes nostiprināšana īpašumā līdz 1915. gada 1. janvārim. Šīs ziņas par Daugavpils apriņķi rāda, ka 3679 sētas bija pieprasījušas zemes nostiprināšanu īpašumā, 95 sētas no nostiprināšanas atteikušās līdz jautājuma apspriešanai sapulcē, 2311 sētas saņēmušas nostiprināšanai ciema novada piekrišanu. 40 gadījumos zemnieki griezušies ar lūgumu pie zemnieku priekšnieka viņu lietu izbeigt.

¹ Д. А. Дудкоу, cit. darbs, 67. lpp.

² «Экономист России», 1909, 2, 5.

³ «Наша Нива», 1908, № 14.

Gala rezultātā zeme tika nostiprināta īpašumā 2848 saimniecībām.

No tā var secināt, ka piespiedu paņēmieni, lai zemnieki iesniegtu prasības par zemes nostiprināšanu īpašumā, tiešām bijuši, jo daudzi zemnieki atteicās no savām prasībām jau pirms to apspriešanas zemnieku sapulcē, kā arī vēlāk, kad lieta bija nonākusi pie zemnieku priekšnieka.¹

Stolipina reformas mērķis bija nodibināt individualas saimniecības — viensētas, lai nostiprinātu lauku buržuaziju. Viensētas deva iespēju šai buržuazijai zināmā mērā celt saimniecības produktivitāti.

Tomēr reforma tikai zināmā mērā atraisīja lauku buržuazijas spēkus, bet nekādu apvērsumu saimnieciskajā dzīvē neizdarīja. To mums rāda dati par sešām viensētām Rēzeknes apriņķī, kurām bija:²

	Līdz izešanai viensētās	Pēc izešanas viensētās
Zirgi	8	8
Govis	17	30
Aitas	19	15
Cūkas	10	13
Putni	104	23

Kā redzam, ir pieaudzis govju skaits, pie tam diezgan ievērojami, nedaudz audzis arī cūku skaits. Aitu un putnu skaits samazinājies. Progress nav pārāk liels. Jāņem vērā, ka šeit ir runa par tādām viensētām, ko uzskatīja par paraugsaimniecībām.

Stolipina reforma Latgalē, tāpat kā citos cariskās Krievijas apgabalos, vēl vairāk saasināja agraro jautājumu. Trūcīgo sīkzemnieku ienaidnieks tagad bija ne tikai muižnieks vien. Šo zemnieku priekšā nostājās vēl otrs ienaidnieks — sādžas kulkaks, ekspluatators.

Stolipina agrarā reforma nebija pieņemama trūcīgajai zemniecībai. Tai bija jāmeklē cits ceļš, par kuru V. I. Ļeņins rakstīja: «Ar katru gadu uz laukiem pieaug laukstrādnieku skaits, — viņiem nav citur glābiņa ko meklēt kā tikai savienībā ar pilsētas strādniekiem kopīgai cīņai. Ar katru gadu uz laukiem kļūst lielāks izputināto, līdz galam nabadzībā iegrīmušo, izbaudojušo zemnieku skaits — miljoni un miljoni no viņiem dosies, kad sacelsies pilsētas proletariats, vēl noteiktākā, vēl ciešāk saliedētā cīņā pret caru un muižniekiem.»³

¹ Дело Земского отдела Министерства внутренних дел за 1915 год, № 1.

² Обзор деятельности Объединенной организации губернского и уездных земств и ведомств землеустройства по оказанию агрономической помощи населению Витебской губернии в 1913 году. Витебск 1915, 50. lpp.

³ V. I. Ļeņins, Raksti, 16. sēj., 269. lpp.

IX

LATGALES ZEMNIEKU DIFERENCĒŠANĀS

Latgales zemnieki pēc 1861. gada reformas vairs nebija viengabalaina masa. Viņi sadalījās vairākās grupās: zemniekos, kuriem bija iedalīta aramzeme un zeme zem ēkām un pagalma, mazmājniekos, kuriem bija iedalīts tikai mazs zemes gabaliņš pie mājas, un babuļos, kuriem zeme nemaz nebija iedalīta.

Apriņķis	Zemnieki, kuriem iedalīta aramzeme	% no visa zemnieku skaita	Mazmājnieki	% no visa zemnieku skaita	Babuļi	% no visa zemnieku skaita
Daugavpils	22 280	81 ¹ / ₄	414	1 ³ / ₄	4 635	17
Rēzeknes	24 567	94 ³ / ₄	364	1 ¹ / ₂	952	3 ³ / ₄
Ludzas	20 050	99 ¹ / ₄	106	¹ / ₂	40	¹ / ₄
Pavisam	66 897	91	884	1 ¹ / ₄	5 627	7 ³ / ₄

Tabulā redzams, ka 1861. gadā Latgalē jau bija 6511 mazmājnieku un babuļu, kuri jāuzskata par trūcīgākajiem zemniekiem. To bija 9% no visa zemnieku skaita. Pa apriņķiem tas izpaužas šādi: Daugavpils apriņķī — 18³/₄%, Rēzeknes apriņķī — 5¹/₄% un Ludzas apriņķī — ¹/₄%. Tātad lielākais trūcīgo zemnieku skaits 1861. gadā sastopams Daugavpils apriņķī. To Daugavpils apriņķī sastādīja galvenokārt babuļi, kas dzīvoja pie Daugavpils pilsētas un miestiem, kuru šajā apriņķī bija ļoti daudz, un kas pārtika no darbiem pilsētā, miestos un to apkārtnē.

Kapitalisma attīstības ietekmē mainījās arī sādžas iedzīvotāju sastāvs. Lauksaimniecības statistikas dati rāda, ka Vitebskas guberņā 1890. gadā to lauku iedzīvotāju skaits, kuri nebija nodrošināti ar zemi, bija 45,2%.¹ Latgales apriņķos zemnieku diferencēšanās nenorisinājās tik ātrā tempā. Dzimtbūšanas palielas — obščinas atliekas, servituti, kļaušu noma Latgalē kavēja kapitalisma attīstību un zemnieku diferencēšanos.

¹ Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі, II, 646. lpp.

Dagdas pagasta Jubeļa sādžas zemnieku kūts XIX gs. 90. gados

Agrarās krīzes dēļ draudēja izputēšana daudzām zemnieku saimniecībām. Bads un parādi, kas gūlās uz zemnieku saimniecībām, to vēl paātrināja. Līdz ar to paasinājās arī zemnieku diferencēšanās process. Zemnieki saskaldījās atsevišķās grupās, un 1905. gadā Latgalē zemnieku saimniecības pēc iedalītās zemes platības katrā sētā grupējās šādi (sk. tab. 106. lpp).¹

Iedalot šīs zemnieku saimniecības trijās grupās atkarībā no tā, kā tās ir nodrošinātas ar zemi, mēs dabūsim šādu ainu:

Saimniecību grupas	Saimniecību skaits	%	Zemes daudzums desetīnās	%	Caurmērā desetīnu skaits vienā saimniecībā
I. Līdz 5 des.	1 756	4,3	5 976	1,2	3,4
No 5 līdz 8 des.	7 210	18,1	49 641	9,5	6,9
Kopā līdz 8 des.	8 966	22,4	55 617	10,7	6,2
II. No 8 līdz 15 des.	21 613	54,1	225 011	44,1	10,4
III. Vairāk par 15 des.	9 379	23,5	229 706	45,2	24,5
Visās grupās	39 958	100	510 334	100	12,8

¹ Статистика землевладения. 1905 год. Витебская губерния.

Zemnieku grupēšanās pēc zemes platības 1905. g.

Aprīnķis	Līdz 5 desetinām vienā setā			No 5 līdz 8 des. vienā setā			No 8 līdz 15 des. vienā setā			No 15 līdz 20 des. vienā setā			Pāri par 20 des. vienā setā			Pavisam				
	setu skaits	% no setu skaita	zemes platība	setu skaits	% no visa setu skaita	zemes platība	setu skaits	% no setu skaita	zemes platība	setu skaits	% no setu skaita	zemes platība	setu skaits	% no visas zemes	zemes platība	setu skaits	% no visas zemes			
Dangavpils	847	5,2	3224	4067	24,8	28183	7483	45,5	72641	37,5	204	5,5	15677	8,1	3113	19	73794	38,2	16414	193519
Rēzeknes .	—	—	—	2122	15,5	15777	9335	68,0	97123	60,0	974	7,1	16806	10,4	1291	9,4	31961	19,9	13722	161667
Ludzas . .	909	9,2	2752	1021	10,5	5681	4795	48,8	55247	35,6	271	1,7	4440	2,9	2826	28,8	87028	56,1	9822	155148
Pavisam Latgale .	1756	4,3	5976	7210	18,1	49641	21613	54,1	225011	44,1	2149	5,4	36923	7,4	7230	18,1	192783	37,8	39958	510334

Redzam, ka zemnieku saimniecību zemākā grupa jeb saimniecības ar zemes platību līdz 8 desetinām ir 22,4% no visa zemnieku saimniecību skaita Latgalē. No šā skaita saimniecības ar zemes platību līdz 5 desetinām, kuras varam saukt par trūcīgām, ir 4,3%. Vidējie zemnieki, kuriem ir zeme no 8 līdz 15 desetinām, pēc skaita ir vislielākā grupa. Tiem piederēja 51,4% saimniecību. Visai prāva bija arī pēdējā grupa ar zemes platību pāri par 15 desetinām. Šādu saimniecību bija 23,5%.

Saimniecības ar zemi līdz 8 desetinām Latgalē, tāpat kā Baltkrievijā, varam saukt par trūcīgām, saimniecības ar zemi no 8 līdz 15 desetinām — par vidējām, bet ar zemi pāri par 15 desetinām — par turīgām, kulaku saimniecībām.

Stolipina reformas sākumā 1907. gadā Vitebskas guberņas valde zemstes saimniecības lietās (управа по делам земского хозяйства) izdarīja zemnieku saimniecību skaitīšanu. Uz savāktā materiāla pamata tā secināja: «Visos Vitebskas guberņas apriņķos zemnieku saimniecību diferencēšanās ir aizgājusi tālu un iedzīvotāji nebūt nav vairs viengabalaina masa. Visos apriņķos ir diezgan augsts procents tādu saimniecību, kas vai nu galīgi atrāvušās no zemkopības vai arī tuvojas tādām stāvoklim; blakus tam visos apriņķos sastopamas ekonomiski spēcīgas saimniecības ar ievērojamu apstrādājamās zemes platību.»

Zemnieku saimniecību skaitīšanas dati liecina, ka Latgalē ir diezgan liels procents zemnieku, kas nespēj apsēt savus laukus.

Apriņķis	Zemnieku skaits %
Daugavpils	11,9
Rēzeknes	12,7
Ludzas	10,7
Caurmērā Latgalē	11,8

Par šiem zemniekiem Vitebskas guberņas valde zemstes saimniecības lietās rakstīja, ka viņi radušies zemes trūkuma, nabadzības, zemkopības inventāra zaudēšanas, kā arī peļņa iešanas rezultātā. Šie zemnieki savas saites ar sādžu vēl nav sarāvuši, bet zemi iznomā. «Šie zemnieki vēl sapņo par izpostītās saimniecības atjaunošanu, bet vajadzīgi pārāk labvēlīgi apstākļi, lai tāda saimniecība atplauktu.»¹

Stolipina reformas rezultātā zemnieku galvenā masa nonāca vēl lielākā postā nekā agrāk. Pieauga trūcīgo zemnieku skaits. Par zemnieku straujo grimšanu nabadzībā parliecināties, salīdzinot zirgu skaitīšanas rezultātus 1900. un 1912. gadā. Par Latgali dabūjam šādus skaitļus:²

¹ Итоги предварительного подсчета экономических сведений о крестьянском хозяйстве Витебской губернии в 1907 г. Витебск, 13. и 14. йрр.

² Военно-конская перепись 1912 года. Петроград, 1914, 6., 9. йрр.

Apriņķis	Bezzirgu saimniecības 1900. g.	Bezzirgu saimniecības 1912. g.	Bezzirgu saimniecību skaita pieaugums %
Daugavpils	3 913	5 396	138
Rēzeknes	2 997	4 888	163
Ludzas	1 796	3 070	171
Pavisam Latgalē	8 706	13 354	154

Tabula rāda, ka 1912. gadā bezzirgu saimniecību skaits, salīdzinot ar 1900. gadu, pieaudzis par 154%. Tas izskaidrojams ar to, ka 1910.—1912. gadā strauji norisinājās saimniecību sadalīšanās un sīkajām saimniecībām bija jāpaliek bez zirga.

Bez šaubām, Stolipina reforma stipri sekmēja Latgales zemnieku izputēšanu. Reformas rezultātā daudzi zemnieki zaudēja zemi, zirgu un pārējo lauksaimniecības inventāru. Reformas laikā daudzi sīkzemnieki pārdeva savu zemi, kas bija kļuvusi par viņu privatīpašumu, tāpat arī neizdalīto un izdalīto viensētu zemi, par kuru jau bija saņemti īpašuma dokumenti. Kopš 1912. gada viensētu zemes pārdošanas gadījumu skaits aizvien vairāk pieauga. Pēc datiem, ko 1913. gadā bija publicējusi Iekšlietu ministrijas zemstu nodaļa¹, Vitebskas guberņā privatīpašumā nostiprināto zemi bija pārdevuši 3 899 saimnieki jeb 2,6% no visa saimnieku skaita guberņā. Pie tam zemnieku, kas bija pārdevuši visu iedalīto zemi, bija 83,8%, bet tādu, kas bija pārdevuši tikai daļu iedalītās zemes, — 16,2%. No visa zemes pārdevēju skaita 19% vairs nenodarbojās ar zemkopību, 41% pārdeva zemi, izceļojot uz Sibīriju, un 16,1% pārdeva to, lai nopirktu citu.

Aplūkosim, kā norisinājās Latgales apriņķos īpašumā nostiprinātās zemes pārdošana.

Statistikas dati par Vitebskas guberņu rāda, ka laikā no 1914. gada 1. janvāra līdz 1916. gada 1. janvarim 94 Latgales zemnieki bija pārdevuši savu iedalīto zemi.² (Sk. tab. 109. lpp.).

Tabula rāda, ka Latgales zemnieki 1914. un 1915. gadā pārdevuši kā viņiem nostiprināto šņores zemi, tā arī to, kas bija izdalīta viensētās un atsevišķos gabalos. Pie tam šņores zemes pārdošana šajos gados fiksēta 72 gadījumos, bet pārējās zemes — 22 gadījumos. Zemnieki pārdeva gan visu iedalīto zemi, gan arī tās daļu. Mēģināsim noskaidrot, kas tie bija par zemniekiem, kas pārdeva zemi.

¹ Известия Земского отдела Министерства внутренних дел, 1913 год, май.

² Дело II-го Делопроизводства Земского отдела Министерства внутренних дел за 1914 год, № 36.

Zemnieku zemes pārdošana 1914.—1916. g.

	Par personām, kas pārdevušas šnores stargabalus						Par personām, kas pārdevušas viensētas vai atsevišķus zemes gabalus								
	Personu skaits, kas pārdevušas:			Tiem, kas pārdeva visu iedalīto zemi, tās bija:			Personu skaits, kas pārdevušas:			Tiem, kas pārdeva visu zemi, tās bija:					
	visu iedalīto zemi	daļu iedalītās zemes	tikai sētu	līdz 5 desetņām	no 5 līdz 15 des.	vairāk par 15 des.	visu zemi	daļu zemes	tikai sētu	līdz 5 desetņām	no 5 līdz 15 des.	vairāk par 15 des.	līdz 5 desetņām	no 5 līdz 15 des.	vairāk par 15 des.
Aptiņķis															
Daugavpils	39	3	—	16	23	—	10	5	—	3	6	1	—	2	3
Rēzeknes	11	1	—	4	6	1	3	2	—	—	—	1	—	2	—
Ludzas	15	3	—	8	7	—	2	—	—	2	—	—	—	—	—
Pavisam	65	7	—	28	36	1	15	7	—	7	6	2	—	4	3

Latgales zemnieki, kas pārdeva šņores zemi, viensētas un atsevišķus zemes gabalus, tos nedalot

Pārdevēju kopskaits	Zemes platība		
	līdz 5 desetinām	no 5 līdz 15 desetinām	vairāk par 15 desetinām
80	35	42	3
100 %	43,8 %	52,5 %	3,7 %

No tiem tikai neliels procents ir turīgo zemnieku, un proti — 3,7%. Vairākums ir trūcīgo zemnieku, no kuriem 43,8% pieskaitāmi pie lauku proletariāta. Tie, pārdodami savu iedalīto zemi vai viensētu, galīgi sarāva saites ar zemi. Acīm redzot visu savu zemi pārdeva arī daļa vidējo zemnieku, tie, kas vairs nespēja tālāk saimniekot, vai arī tie, kas devās uz citurieni.

Pievērsisimies tagad statistiskām ziņām par tiem zemniekiem, kas tajos pašos gados bija pārdevuši tikai vienu iedalītās zemes daļu.

Latgales zemnieki, kas bija pārdevuši tikai šņores zemi vai viensētas, vai atsevišķa zemes gabala daļu

Pārdevēju kopskaits	Zemes platība		
	līdz 5 deset.	no 5 līdz 15 deset.	vairāk par 15 deset.
14	—	10	4
100 %	—	71,4 %	28,6 %

Tabula rāda, ka iedalīto zemi un atsevišķus gabalus pa daļām pārdeva lauku buržuāzija, kas pakāpeniski pārcēlās uz pirktu zemi. Vēl vairāk zemi pa daļām pārdeva vidējie zemnieki, kam trūka līdzekļu zemes apstrādāšanai. Trūcīgie zemnieki zemi pa daļām nepārdeva. Ja viņi sarāva saites ar zemi, tad to darīja galīgi.

Kas bija tie, kas pirka trūcīgo Latgales zemnieku zemi? Kāds Vitebskas guberņas muižnieks 1909. gadā rakstīja: «Kā visur, tā arī te iedalīto zemi no izceļotājiem pērk vienīgi tikai bagātie zemnieki, kulaki, no tās pašas vai arī no kaimiņu sādžās, pie tam daudz lētāk, nekā maksā apkārtnes muižas zeme.»¹

Nepieciešamība spieda daudzus zemniekus pārdot savu zemi. Tādēļ zemes piedāvājumi bija lieli. Rezultātā dažos apriņķos zemes cena pazeminājās.

Statistiskie dati par zemes pirkšanu un pārdošanu Vitebskas guberņā 1911. gadā rāda, ka zemes pārdošanas cena Daugavpils apriņķī 1911. gadā bija zemāka nekā normalā par 16%.

Jau redzējām, ka Daugavpils apriņķī bija daudz sīkzemnieku. Tādu gadījumu, kad šie zemnieki pārdeva viņiem iedalīto

¹ «Экономист России», 1902, № 2-5.

zemi, šajā aprīnī bija vairāk nekā citur. Tādēļ nav ko brīnīties, ka zemes pārdošanas cenas bija zemas. Par šo pazemināto cenu lauku buržuazija uzpirka zemi no izputējušiem zemniekiem.

Stolipina reforma Latgalē deva iespēju izaugt lauku buržuazijai. No otras puses, reforma veicināja bezzemnieku rašanos un pastiprināja zemnieku izputēšanas procesu. Cara valdība baidījās no bezzemnieku un sīkzemnieku elementa palielināšanās laukos. Tā atcerējās 1905. gada notikumus. Zemes krīzes atmosfēra bija jāizklidina. Tādēļ valdība sāka piekopt iedzīvotāju pārvietošanas politiku.¹ To saistīja ar agraro reformu.

¹ А. Кофод, «Русское землеустройство», 24. lpp., 62.

X

LATGALES ZEMNIEKU IZCEĻOŠANA UN PEĻŅĀ IEŠANA

Kā redzējām, 1861. gada reformas rezultātā Latgales zemnieki netika pietiekami nodrošināti ar zemi. Iedzīvotāju skaits pieauga, un zemniekiem iedalītā zeme tika sadrumstalota starp ģimenes locekļiem, kas iekārtoja sev atsevišķas saimniecības. Sakarā ar to zemnieku stāvoklis kļuva arvien kritiskāks. Pārtikas līdzekļu trūkums kļuva par pastāvīgu parādību, un zemnieki sistematiski cieta badu. No šāda stāvokļa zemnieki meklēja izeju. Visradikalākā izeja, kā to vēlāk pierādīja pati dzīve, bija zemnieku revolucionārā cīņa kopā ar proletariātu un viņa vadībā pret carismu, muižniekiem un kapitalistiem. Bet zemnieki šim uzdevumam vēl nebija sagatavoti. Tāpēc Latgales zemniekiem pagaidām atlika tikai paliatīvi līdzekļi: pāreja uz racionalāku saimniecību, izceļošana un peļņā iešana. Pārejai uz racionalāku saimniecību bija vajadzīgi līdzekļi, kuru Latgales zemniekiem trūka. Tādēļ Latgales zemniekiem atlika vai nu izceļot, vai doties peļņā.

Latgales zemnieku aiziešana uz citiem Krievijas apgabaliem vērojama jau XIX gadsimta septiņdesmitajos gados. Zemnieku aiziešanai no sava pagasta uz pastāvīgu dzīvi citā apgabalā bija vajadzīga vietējo zemnieku piekrišana. No otras puses, jaunajā dzīves vietā bija nepieciešama turienes zemnieku vai sīkpilsoņu sabiedrības piekrišana atkarībā no tā, kādā kārtā atnākušais zemnieks vēlējās ierakstīties. Kā uzņemšanu jaunajā sabiedrībā, tā arī izrakstīšanos no agrākās pārzināja attiecīgo guberņu kameralās valdes (казенные палаты), jo šo iestāžu pienākums bija sekot, lai šādas personas neizslidētu no valsts nodokļu maksātāju sarakstiem.

No ziņām, kas uzgabājušās Vitebskas kameralās valdes arhivā, redzam, ka laikā no 1877. līdz 1887. gadam no Latgales uz dažādiem Krievijas apgabaliem bija izceļojušas 78 zemnieku ģimenes, un proti:

No Daugavpils apriņķa	39
no Rēzeknes "	16
no Ludzas "	23
Pavisam	78

Jāpiezīmē, ka izceļotāju ģimenes devās galvenokārt uz Krievijas rūpniecības un tirdzniecības centriem.¹ Tajā pašā laikā Latgales latvieši, sekodami savu tautiešu paraugam citos Latvijas novados, sāka pārcelties uz dzīvi Latvijai tuvākajos apgabalos. No 1877. līdz 1886. gadam Latgales izceļotāji nodibināja šādas kolonijas: Pustošu Polockas apvidū, Grīvu, Novadamovu, Sofjanku un Žegalovu Veļikije Luku apgabaiā.

Līdz 1889. gadam pastāvēja 1881. gada 1. jūnija pagaidu noteikumi par izceļošanu. Saskaņā ar šiem noteikumiem bija atļauts «apmierināt atsevišķu zemkopju grupu nobriedušās prasības pēc nomešanās jaunajās vietās», bet šie noteikumi netika publicēti.

Latgales zemnieku izceļošanas kustība uz brīvo zemi attāļajās guberņās sākās ap 1887. gadu. Zemnieki no Ludzas apriņķa Vecslobodas apkaimes šajā gadā gatavojās pārcelties uz Toboļskas guberņu un Semirečenskas apgabalu un citiem tāliem apvidiem. Zemnieki «lūdza priekšniecību dot viņiem vairāk zemes vai atlaist uz turieni, kur viņi var dabūt to tādā daudzumā, kas pietīktu viņu un viņu ģimeņu uzturešanai». Bet vietējā vara neizsniedza zemniekiem pases izbraukšanai. 1888. gadā šie zemnieki, atstājot savas mājas, zemi un pārdodot savu īpašumu, devās bez pasēm uz Toboļskas guberņu.²

1889. gada 13. jūlijā parādījās pirmais publicētais likums par izceļošanu. Izstrādājot likumu, iekšlietu ministrs Durnovo paskaidroja, ka izceļošana nelielā apjomā ir pieļaujama, bet nekādā ziņā kā plašs pasākums. Kas attiecas uz likuma publicēšanu, tad ministrs domāja, ka tā var radīt rūgšanu un «pamudināt uz izceļošanu zemnieku masas, kam tas nemaz nav nepieciešams», sagādājot administrācijai «ārkārtīgas grūtības». Pēc ministra domām, nevis brīvai rīcībai, bet vienīgi valdības lēmumiem jābūt izceļošanas sistēmas pamatā.³

Ir ziņas, ka 1894. un 1895. gadā Latgales latvieši lielās masās sāka izceļot uz Sibīriju. Šī izceļošana norisinājās šādos apstākļos.

1894. gadā Vitebskas guberņas zemnieku vidū izplatījās baumas, ka Sibīrijā ir daudz brīvas zemes.

Izceļošanas kustība, kas sākās 1894. gada rudenī, 1896. gadā pārņēma gandrīz visu Vitebskas guberņu. Sakarā ar to visos pagastos bija izlikti paziņojumi, ka patvaļīga izceļošana uz Sibīriju ir noliegta un ka zemnieki, kas pārdos visu savu mantu un atstās savas pastāvīgās dzīves vietas, lai izceļotu, nesaņemdami tam atļaujas, tiks atgādāti atpakaļ agrākajās dzīves vietās

¹ Витебская губерния. Под редакцией В. М. Долгорукова, I, 337.—339. lpp.

² Летопись церкви в Старой Слободе. 1887, 1888.

³ Азиатская Россия. СПб. 1914, I, 453.—455. lpp. — Документы и материалы по истории Беларуси, II, 807. lpp.

ar policiju, bet, ja viņi neoficialā kārtā nokļūs Sibīrijā, tad tomēr bez vietējo iestāžu atļaujas tur zemi nedabūs un būs spiesti atgriezties atpakaļ, veltīgi iztērējuši naudu ģimenes pārvešanai uz Sibīriju un tās uzturēšanai. Tomēr nelīdzēja ne šie paziņojumi, ne zemnieku iestāžu pastāvīgie paskaidrojumi vai arī kādi citi soļi šajā virzienā. Zemnieki, klusām pārdevuši savu mantu, pa vairākām ģimenēm kopā ar visu savu atlikušo nabadzīgo iedzīvi bariem devās uz tuvākajām dzelzceļa stacijām. Tādu patvaļīgu izceļotāju bari dažreiz bija tik lieli, ka vietēja policija nespēja apturēt viņu plūsmu un aizkavēt viņu iekāpšanu vilcienā. Mēģinot aizturēt šādus izceļotājus, kā to rakstīja Vitebskas gubernators, un it sevišķi dažus viņu vietraudžus (ходоки), kas bija plaši pazīstami kā sevišķi citīgi un dažreiz arī ne visai nesavtīgi izceļotāju kustības popularizētāji, izcēlās diezgan stipras sadursmes ar policiju. Zemnieki domāja, ka šeit ir vainojami muižnieki, kas bija ieinteresēti saglabāt uz vietas iespējami daudz darba roku un tāpēc kavē izceļošanu uz Sibīriju.¹

Tādēļ tas, ka no Sibīrijas zemnieki atgriezās galīgi izputējuši, nespēja apturēt izceļotāju pieaugošo kustību, un 1897. gada pavasarī Vitebskas gubernā vairāk nekā 50 000 zemnieku izteica vēlēšanos izceļot uz brīvām valsts zemēm Sibīrijā. Regulēt šādu kustību bija ļoti grūti. Laimīgā kārtā, kā to raksta savā ziņojumā gubernators, šajā laikā jau visur bija izsūlīts un ņemts vērā 1897. gada 20. janvāra iekšlietu ministra apkārt raksts, kas paredzēja izceļošanā pilnīgi jaunu kārtību. Saskaņā ar to katrai ģimenei, kas gribēja izceļot, bija iepriekš jāizsūta savs vietraudzis. Ar apliecību izdošanu šādiem vietraudžiem izceļošanas kustība noregulējās un pieņēma mierīgāku raksturu. Tādu cilvēku izbraukšana uz Sibīriju, kuri personīgi bija ieinteresēti piemērotas dzīves vietas atrašanā savai ģimenei, atvēsināja daudzus, kas gribēja izceļot, raksta gubernators. Pārspīlētu nostāstu radītās iluzijas izgaisa; zemes īpašības, dzīves veida un klimata īpatnējie apstākļi tika attiecīgi novērtēti. Vietraudžu vairums, vilies Sibīrijā, turpina gubernators, atgriezās mājās un stājās pie saviem agrākajiem darbiem, nemaz vairs nepratojot par izceļošanu uz Sibīriju. Tajā pašā Vitebskas gubernatora ziņojumā teikts, ka latvieši maz pieteicas izceļošanai.²

Deviņdesmito gadu beigās Latgales zemnieki izbrauca gaivenokārt uz Sibīriju. Vēl var minēt Smoļenskas apgabalu, uz kuriem arī bija izceļojuši Latgales latvieši, nodibinot tur 1896. gadā Bašutkas koloniju. Sibīrijā laikā no 1895. līdz 1900. gadam viņi nodibināja savas kolonijas Minusinskas un Krasnojarskas apvidos. Tie Latgales zemnieki, kas bija izceļojuši uz Sibīriju XX gadsimta pirmajos gados, nodibināja kolonijas Ačinskas, Tomskas un Barabinskas rajonos.

¹ «Друва», 1909., Nr. 27.

² Документы и материалы по истории Беларуси, II, 815. un 816. lpp.

Ir dati, ka laikā no 1895. līdz 1902. gadam no Latgales uz dažādiem Krievijas apgabaliem izceļojuši 68 217 cilvēku.¹

1902. gadā presē rakstīja, ka Krievijā vispār «lauku sādžas grimšana nabadzībā turpinās un iet plašumā un dziļumā» un ka «izceļošana pieņem aizvien plašākus apmērus». Par Latgales zemniekiem ir zināms, ka izceļotāji pēc 1902. gada likuši pamatus koloniju grupai Taigas rajonā. Tie bija Līvānu zemnieki, kas ap 1903. gadu nodibināja Tolkovas koloniju. Latgales izceļotāju zemnieku skaits sevišķi pieauga pēc 1905. gada, Stolipina reakcijas laikā.

1905.—1907. gada revolūcijas laikā cara valdības pārvietošanas politikā notika pilnīgs apvērsums.

1906. gada pirmajā pusē, kad zemnieku revolucionārā kustība vēl aizvien pieauga, 10. martā tika izdoti ministru padomes nolikumi, kas radikāli grozīja valdības realizēto pārvietošanas politiku. Valdība sāka organizēt un visādā veidā popularizēt iedzīvotāju pārceļošanu. Pēc 1906. gada 10. marta nolikumiem, bija atļauts bez šķēršļiem zemnieku sabiedrībām, biedrībām un atsevišķām zemnieku ģimenēm sūtīt vietraudžus uz visiem pārceļošanas rajoniem. Zemnieku priekšniekiem bija uzdots bez kavēšanās izsniegt vietraudžiem attiecīgas personas apliecības, kas aizvietotu tiem pasēs, kā arī apliecības brīvai braukšanai pa dzelzceļu. 1906. gada 25.—28. decembrī zemes ierīcības un zemkopības galvenais pārvaldnieks kņazs Vasiļčikovs pat nosūtīja Sibīrijas gubernatoriem vēstuli, kurā lūdza tos: «Sniegt pēc iespējas plašāku atbalstu pārvietošanas sekmīgai norisei», jo «Eiropas Krievijas zemniecības agraro kustību var ievērojami apslāpēt ar lieko iedzīvotāju izsūtīšanu uz imperijas Azijas nomalēm»². Kņazs Vasiļčikovs šajā vēstulē skaidri izteica to mērķi, kāds bija cara valdībai, kad tā grozīja savu politiku pārvietošanas jautājumā.

Mums trūkst skaitlisku datu par Latgales zemniekiem, kas izceļojuši uz Sibīriju. Ir gan ziņas par izceļotājiem no Vitebskas guberņas laikā no 1897. līdz 1907. gadam, — kuri izbraukuši caur Čelabinsku. Pēc šīm ziņām, Vitebskas guberņa ieņēma valstī ceturto vietu. Līdz 1905. gadam lielākais izceļotāju skaits bija 1903. gadā — 10 048 cilvēki. 1905. gadā izceļojuši 626, bet 1907. gadā to skaits ir neredzēti liels — apmēram 22 478 cilvēki.³

Par pārceļošanas kustību 1907. gadā Lūdzas apriņķa Vecslobodas apkaimē lasām baznīcas chronikā: «Nav tādas sādžas, kurā nebūtu ģimenes, kas nebūtu nolēmusi izbraukt uz tālo zemi. Iemesls šai pārceļošanai ir tas, ka neražas gadu, kā arī

¹ «Вестник Европы», 1902, май, 375. лрр.

² Д. Н. Ефремов, Столыпинская аграрная политика, 1941, 64. ил 65. лрр.

³ Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі, II, 699. лрр.

mazās zemes dēļ viņiem nepietiek maizes visam gadam ne tikai iztikai, bet nav arī sēklai, ar ko apsēt laukus.»¹

1908. gadā «Drywa» par Latgales zemnieku izceļošanas kustību rakstīja: «Uz Sibīriju aiziet ne vien veselās ģimenes, bet pat veseli ciemi. Dažs ir pārdevis zemi un mājas par 10, 20, 30 rubļiem desetinā, dažs tās atstājis bez kādas atlīdzības.»²

1908. gadā no Ludzas apriņķa Brodaižu apkaimes izbrauca uz Sibīriju zemnieki no Zuju, Vacovnieku, Zeiļu, Plataču, Petriku un Chlumstovas sādžām.³ 1908. gadā izceļoja uz Sibīriju zemnieki arī no Daugavpils apriņķa Varkavas pagasta.

1909. gadā kāds no laikraksta «Drywa» korespondentiem, runājot par Latgales zemnieku izceļošanas pieaugumu, rakstīja: «Sevišķi tas manāms pēdējos gados. Tie kā ūdens plūda visu vasaru — dienu un nakti. Es teiktu, ka cilvēkus bija pārņēmis kā drudzis, kas tos dzina ārā no mājām, no dzimtenes.»⁴

Kāds Vitebskas guberņas muižnieks 1909. gadā rakstīja, ka «sīkzemnieki un bezzemnieki, sevišķi tad, ja viņiem ir lielas ģimenes, steidzīgi par puscenu pārdod savu iedalīto zemi, mājas, lopus un dodas uz Sibīriju»⁵. No tā varam spriest, kāda zemnieku kategorija izceļoja uz Sibīriju.

Ar statistiskiem datiem vien mēs nevaram noskaidrot jautājumu, kādi zemnieki izceļoja no Latgales uz Sibīriju, jo atsevišķu datu par Latgales apriņķiem nav. Par to iespējams runāt tikai visas guberņas mērogā. Statistiskās ziņas par zemniekiem, kas izceļojuši 1906. gadā no Vitebskas guberņas uz Sibīriju, ir šādas:⁶

Zemnieku grupas	Pavisam ģimeņu	Bezzemnieku	Zemes platība nav norādīta		Ģimenes ar zemi līdz 5 des.		No 5 līdz 15 des.		Vairāk par 15 des.		
			%	%	%	%	%	%			
Agrākie valsts zemnieki . . .	281	56	20	—	94	33,4	117	6	14	5	
Agrākie privatmuižu zemnieki	658	144	22	2	0,3	313	44,2	195	32,5	6	1
Pavisam . . .	939	200	21,2	2	0,2	407	43,2	312	33,2	20	2,2

Tabula rāda, ka visvairāk izceļoja agrākie privatmuižu zemnieki. Šajā grupā bija arī sīkzemnieki, kas izceļoja. Izceļotāju

¹ Летопись церкви в Старой Слободе, 1906—1907.

² «Drywa», 1909., Nr. 27.

³ «Drywa», 1908., Nr. 3.

⁴ Летопись Бродайжской церкви, 1908.

⁵ «Экономист России», 1909, № 2-5.

⁶ Сборник цифровых материалов для изучения крестьянских переселений в 1906 г. Челябинск, 1906, 19. лрр.

zemnieku bez zemes vai ar zemi līdz 5 desetinām vienā sētā bija 64,4%. Augstākajā grupā ar zemi vairāk par 15 desetinām ir 2,2% izceļotāju. Tātad izceļoja galvenokārt zemākās grupas — trūcīgie zemnieki un tie, kas vēl cerēja izkulties no sava stāvokļa.

Stolipina reformas realizēšanas laikā zemes ierīcības komisiju pienākums bija palīdzēt izceļotājiem. Kāda bija šī palīdzība, rāda statistiskās ziņas par Vitebskas guberņu 1907.—1909. gadā. Bezmaksas braucieni saņēmuši pavisam 36,3% no tā skaita, kas bija to lūguši, bet palīdzību ceļam — 56,6%.¹

Tādējādi trūcīgie Latgales zemnieki, tāpat tie, kam draudēja izputēšana, pārdeva savu nabadzīgo iedzīvī un bez jebkādiem līdzekļiem, bez vajadzīgā atbalsta devās cīņā ar bargo Sibīrijas dabu un taigu.

Uz Sibīriju izceļoja tie Latgales sīkzemnieki un bezzemnieki, kas vēl varēja savākt izceļošanai nepieciešamos līdzekļus. Bet nabadzīgākie zemnieki līdzekļu trūkuma dēļ to nevarēja izdarīt. Latgales nabadzīgākie zemnieki atrada vienīgo izeju — peļņā iešanu jeb, kā viņi paši sacīja, «burlakošanu». Peļņā iešana atšķīrās no izceļošanas ar to, ka peļņā gājēji neizceļoja uz visiem laikiem, bet tikai periodiski uz īsāku vai garāku laiku sprīdi.

* * *

Pēc 1861. gada agrarās reformas Latgales muižnieki savas saimniecības, kas pamatojās uz dzimtļaužu darbu, bija spiesti pārkārtot uz kapitalistiskiem pamatiem. Viņiem vajadzēja pāriet uz algotu darbaspēku, nodrošināt savas saimniecības ar darba rokām.

Sākumā Latgales muižu īpašnieki kā darbaspēku varēja izmantot mazmājniekus, babuļus un tos muižas ļaudis, kas nebija pie sādžām pierakstīti. Visu šo kategoriju vīriešu bija apmēram 7048,² kas sadalījās šādi:

Mazmājnietki	884
Bezzemnieki	5 627
Muižas ļaudis	537

Kopā 7 048

Runājot par muižas ļaudīm, kas nebija pie sādžām pierakstīti, jāsaaka, ka pēc 1862. gada ziņām bez 537 vīriešiem bija vēl 444 sievietes. No tiem viena daļa jau dzīvoja Daugavpilī. Rēzeknes apriņķī muižas ļaužu vairs nebija.

¹ Обзор деятельности уездных землеустроительных комиссий Витебской губернии за 1907—1909 годы.

² Памятная книжка Витебской губернии на 1865 г. СПб. 1865, 277., 279. лрр.

Pilsētās un apriņķos	Muižas ļaudis		
	virieši	sievietes	kopā
Daugavpīlī	17	25	42
Daugavpils apriņķī	447	338	785
Rēzeknē	—	—	—
Rēzeknes apriņķī	—	—	—
Ludzā	—	—	—
Ludzas apriņķī	73	81	154
Pavisam	537	444	981

Muižas ļaudis, kas bija pierakstīti pie sādžām, ietilpa tajās grupās, kuras bija skārusi 1861. gada 19. februara agrarā reforma.

Pirmajā laikā pēc 1861. gada reformas liels skaits bezzemnieku palika uz vietas, izveidojot laukstrādnieku kontingentu. Iekšlietu ministrs Valujevs savos ziņojumos cāram 1862. gada 1. novembrī rakstīja, ka Rēzeknes apriņķī no 1779 muižnieku muižās esošajiem bezzemniekiem tikai 181 aizgājis peļņā, bet visi pārējie salīguši darbā pie vietējiem muižniekiem un zemniekiem-saimniekiem. Bet Ludzas apriņķī no muižās esošajiem 1123 bezzemniekiem aizgājuši peļņā 56 cilvēki.¹

Latgalē nebija tāda pastāvīga kalpu instituta, kāds izveidojās pārējo Latvijas apgabalu muižās. Latgales bezzemnieks, ja arī iesāka kā laukstrādnieks, tad pēc tam aizgāja peļņā uz Krievijas rūpniecības centriem vai pie dzelzceļu vai citām būvēm — «burlakos». Var tikai atzīmēt, ka laukstrādnieki Vidzemei blakus esošajās muižās pēc sava stāvokļa līdzinājās Vidzemes kalpiem. Tādos apstākļos tie atradās arī baronu Korfu Krustpils īpašumos.

Zemnieki, kuriem bija iedalīta zeme, iedzīvotāju skaitam pieaugot, bija spiesti to sadalīt. Dališana Latgalē tika praktizēta plašos apmēros. Tādēļ zemnieku saimniecības arvien vairāk tika sadrumstalotas. Šādās saimniecībās radās liekas darba rokas. Šis liekais darbaspēks arī gāja strādāt pie Latgales muižniekiem, kas pārkārtoja savas saimniecības uz kapitalistiskiem pamatiem, gāja arī pie kulakiem un citos darbos kā Latgalē, tā ārpus tās. Pie tam tāds zemnieks dažreiz strādāja vienu gadu lauku darbus, bet otru — aizgāja «burlakot».

1879. gadā Latgalē gada strādniekiem muižās maksāja:

Rubļos		Šādā muižu skaitā
No	30 līdz 50	3
"	50 " 75	184
"	75 " 100	42
"	100 " 110	14

¹ Отмена крепостного права, 235., 253. lpp.

No tā redzams, ka muižu lielākajā daļā strādniekiem gadā maksāja no 50 līdz 75 rubļiem, pie tam viņi nedabūja darba drēbes. Strādnieki, kuriem maksāja 100 un vairāk rubļu, bija paši savā maizē.¹

Latgales zemnieku «burlakos» iešana bija pazīstama jau dzimt-
būšanas laikos. XIX gadsimta trīsdesmitajos un vēlākos gados
muižnieki atdeva savus zemniekus darbā uzņēmējiem. Zemnie-
kus lielās partijās nosūtīja ceļu būvēšanas un citos darbos kā
uz Vitebskas, tā arī uz citām cariskās Krievijas gubernām. Lat-
gales muižnieki atļāda arī atsevišķus zemniekus pa vienam
peļņā uz lielākiem centriem, ja tikai viņi katru gadu samaksāja
muižniekam noteiktu sumu.²

Vitebskas gubernas statistiskā komiteja «Vitebskas guber-
ņas pārskatā» par 1895.—1896. gadu raksta, ka gubernas zem-
nieki dodas zemes un dzelzceļu būvdarbos (piemēram, Mas-
kavas-Ventspils dzelzceļa būvdarbos) u. c. Tāpat lielā skaitā
viņi iet strādāt fabrikās un rūpniecās Pēterburgā un citās pilsē-
tās. Par peļņā iešanas iemesliem statistiskā komiteja «Pārskat-
tos» par 1898.—1900. gadu dod vienu un to pašu atbildi, un
proti: «Sikzemnieku un bezzemnieku skaitam pieaugot, plašākas
fabriku rūpniecības trūkuma dēļ gubernā brīvais darbaspēks,
kam vairs nebija iespējas strādāt lauku darbus, bija spiests
meklēt sev dzīvei iztiku, pievēršoties citiem nodarbošanās
veidiem.»

Acīm redzot no gubernas aizgāja daudz darbaspēka, jo sta-
tistiskā komiteja rakstīja, ka dažās vietās muižnieki sākot sū-
dzēties par darba roku trūkumu. Pie tam komiteja atzīmēja, ka
aiziešana darbos visvairāk vērojama Latgales apriņķos.

Tomēr 1902. gadā liela daļa bezzemnieku un sikzemnieku
strādāja arī Latgalē. Pēc tās pašas Vitebskas statistiskās ko-
mitejas datiem, 1902. gadā dažādos darbos Latgalē strādāja
30 370 zemnieku: 27 830 vīriešu un 2540 sievietes.³

Kofods, kas 1904. gadā bija iepazinies ar Latgales viensētu
rajoniem, raksta, ka viensētās izgājušie Ludzas apriņķa sikzem-
nieki nodrošināti ar pastāvīgu darbu pie mežu izstrādāšanas.⁴

Peļņā iešana bija sastopama visā Latgalē, bet dažos apvidos
tā izvērtās par iedzīvotāju galveno nodarbošanos. Andrupenieši,
rēznieši, rozentovieši, ozolmuižnieki bija lielākie peļņā gājēji.
Bez tam peļņā gāja vēl daudzi no Eversmuižas, tāpat no Pildas,
Brodaižiem, Krāslavas, Izvaltas, Skaistas un Landskoronas. No
visiem šiem pagastiem katru pavasari vīrieši bariem gāja mek-

¹ Свод ведомостей о землевладении по Режицкому уезду, 1879.

² *B. Brežgo*, Latgolas zemnieku iznomošana, ikeilošana un atdušana
dorbus dzimtbyušonas laikūs, Rēzeknē 1940.

³ Обзор Витебской губернии за 1902 год. Витебск 1903.

⁴ *A. A. Кифод*, Крестьянские хутора на надельной земле, I, 164. un 165.
лрр.

lēt darbu pie dzelzceļu būvēm, grāvju rakšanas, Būvdarbiem, ielu bruģēšanas un citiem tamlīdzīgiem darbiem. No šiem peļņa gājējiem pa lielākai daļai komplektējās nekvalificētā darbā strādnieku kadri. Būdami neorganizēti un maz apzinīgi, viņi strādāja par mazāku atlīdzību, kas sevišķi pievilka uzņēmējus. Tie jau agrā pavasarī sūtīja savus aģentus vervēt Latgales strādniekus.

Parasti Latgales peļņa gājēji strādāja kaimiņu gubernās, bet viņi bija sastopami arī Iekškrīvijā. Sevišķi daudz aizgāja uz Pēterburgu un Maskavu, mazāk uz Rīgu.¹ Sākot ar 1909. gadu, Latgales peļņnieki lielā skaitā devās darbā pie «pelēkajiem baroniem» citos Latvijas apgabalos, kur 1911. gadā strādāja par laukstrādniekiem ap 500 Latgales algādžu. Visvairāk viņu darbaspēku izlietoja Dobeles apriņķī un Vidzemes Malienā. Latgales peļņnieki strādāja par zemāku algu nekā pārējo apgabalu laukstrādnieki. Acīm redzot vietējais darba tirgus bija pārpildīts ar laukstrādniekiem, kādēļ darba algas kritās. Latgales krievu peļņnieki sevišķi pavasarī ieradās pie būvdarbiem un pie zemes darbiem visvairāk Rīgā un Jelgavā un šo pilsētu apkaimē. Apmieram 2000—3000 Latgales krievu strādnieku ieradās katru vasaru Dobeles apriņķī, kur tos nodarbināja ķieģaļnīcās.²

1911. gadā kādi pāris tūkstoši Latgales peļņnieku aizbrauca uz Tāļajiem Austrumiem pie Amuras dzelzceļa būves darbiem. Līdz 1912. gadam tikai puse no tiem atgriezās atpakaļ. Pārējiem bija pietrūkusi ceļa nauda. Daudzi bija saslimuši.³

Dažos Latgales apgabalos virieši tik lielā skaitā aizgāja «burlakos», ka sādžās palika tikai sirmgalvji un sievietes. Palikušie bija vāji strādnieki. Viņi kaut kā uzara un apsēja savas šņores zemes, bet maizes no tām negaidīja: visas savas cerības viņi saistīja tikai ar aizgājušo «burlaku». Bet peļņa «burlakos» bieži neattaisnoja cerības. Peļņas meklētāji atnesa uz mājām ne vairāk par 70—80 rubļiem skaidrā naudā.

Par trūcīgajiem zemniekiem Latgales apriņķos pat buržuaziskā «Drywa» 1909. gadā rakstīja: «Zemnieki palikuši nespēcīgi, nespēcīgi līdz izmisumam, stāv un domā, uz kuru pusi lai dodas, kur lai meklē izeju.»⁴

Tātad Stolipina reakcionārā reforma veicināja lauku proletariata izveidošanās procesu, zemnieku aizplūšanu uz fabrikām un rūpnīcām Krievijas pilsētās. Vārdu sakot, Stolipina reforma palīdzēja pieaugt tam elementam, kuram bija lemts sadragāt muižniecisko Krieviju.

¹ «Domas», 1913., Nr. 7, 775. lpp.

² «Наша Жизнь», 1911, Nr. 16.—17.

³ «Zemkopis», Rīgā, 1912, Nr. 34. «Наша Жизнь», 1913, Nr. 13.

⁴ «Drywa», 1909., Nr. 14.

SECINĀJUMI

Ar 1861. gada 19. februara reformu, kas atcēla dzimtbūšanu, tika iedragāti visi šās sistēmas galvenie balsti: naturalā saimniecība, muižnieku dzimtmuižas noslēgtība un patstāvīgais raksturs, muižnieka vara pār zemniekiem. Viss tas tika tikai iedragāts, bet ne galīgi iznīcināts. Tomēr, neraugoties uz visu to, tās pārēja uz jaunu saimniecības sistēmu — kapitalismu. Ir rādīdams, ka «šāda pārēja uz pavisam citādu sistēmu, proti, s, nevarēja notikt uzreiz», V. I. Ļeņins pasvītro, ka šādas pārvešanas iemesli meklējami tajā apstākļi, ka lauku saimniecībā «nebija vēl to nosacījumu, kas nepieciešami kapitalistiskai ražošanai. Bija nepieciešama lauzu šķira, kuri būtu pieraduši pie algota darba, bija nepieciešams zemnieku inventāru aizstāt ar muižnieku inventāru; bija nepieciešams, lai zemkopību organizē tāpat kā ikvienu citu tirdznieciski rūpniecisku uzņēmumu.»¹ Bez tam zemnieku saimniecība arī pēc reformas vēl nebija pilnīgi atdalīta no muižnieka saimniecības. «Kapitalistiskā saimniecība nevarēja uzreiz rasties, klaušu saimniecība nevarēja uzreiz pazust.»²

Pēc pusdzimtbūtniecisko attiecību palieku izzušanas un kapitalistisko attiecību attīstības tempiem atsevišķi Krievijas apgabali diezgan spilgti atšķīrās cits no cita. Daži apgabali attīstībā stipri atpalika. Pie atpalikušiem apgabaliem piederēja arī Baltkrievija, kurā ietilpa Latgale. Kapitalisms Baltkrievijā attīstījās galvenokārt lauksaimniecībā. To noteica kā zemnieku reformas realizēšanas raksturs, tā arī rūpniecības vispārējā attīstība.³

1861. gada 19. februara reforma ne visus Latgales zemniekus nodrošināja ar zemi. 91% zemnieku iedalīja zemi tikai zem ēkām, pagalma un nelielu aramzemi. Uz katru vīrieti iznāca 4,30 desetinās zemes. 1¹/₄% zemnieku dabūja tikai sētu ar sakņu dārzu. 7³/₄% zemnieku reforma bija pilnīgi piemirsusi — viņi

¹ V. I. Ļeņins, Raksti, 3. sēj., 159. lpp.

² Turpat, 160. lpp.

³ П. И. Ляченко, История народного хозяйства СССР, 1948, II, 60., 490. lpp.

nemaz nedabūja zemi. Zemnieku rīcībā pārgāja 41% no visas privatās zemes Latgalē. Pārējās zemes lielākā daļa koncentrējās galvenokārt muižnieku rokās.

1861. gada 19. februara agrarās reformas principus 1866. gada 18. janvarī attiecināja arī uz valsts zemniekiem. Viņu rīcībā pārgāja 52,8% no visas valsts zemes Latgalē. Uz katru vīrieti caurmērā iznāca 4,68 desetinas zemes. Tas norāda, ka valsts zemnieki Latgalē, tāpat kā citos Krievijas apgabalos, bija nedaudz labāk nodrošināti ar zemi nekā privatmuižu zemnieki.

Vispār Latgales zemniekiem zemes bija maz. Citos Vitebskas guberņas apriņķos zemnieki bija labāk nodrošināti ar zemi. Arī Lietuvas zemnieki šajā ziņā bija labākā stāvoklī.

Ar 1861. gada 19. februara reformu privatmuižu zemnieku saimniecības Latgalē nebija pilnīgi atdalītas no muižas saimniecībām, jo te vēl vienmēr pastāvēja servituti. Zemniekiem iedalītās zemes trūkuma dēļ servitutiem bija liela nozīme viņu saimniecībās. Tiesības uz servitutiem zemnieki apmainīja pret muižas zemi tikai pirmajā laikā pēc reformas un tad arī vienīgi pagastos, kur zemniekiem iedalītie zemes gabali bija prāvāki. Vispār Latgales zemnieki bija spiesti saglabāt šīs tiesības, jo dabūt pret tām no muižnieka tik daudz zemes, ka viņu saimniecības būtu nodrošinātas ar ganībām, zemnieki nevarēja. Servitutu tiesības, kas bija dzimtbūšanas laiku paliekas un bieži vien radīja sadursmes starp zemniekiem un muižniekiem, pastāvēja līdz pat 1917. gada Oktobra socialistiskajai revolūcijai.

Zemnieku skaita pieaugums Latgalē bija par iemeslu zemnieku zemes sadalīšanai, kaut arī cara valdība raudzījās, lai zemnieku zeme, kas bija mazāka par 10 desetinām, netiktu dalīta un lai tādējādi neizaugtu lauku proletariats, tomēr tāda zemnieku sētu dalīšana Latgalē, tāpat kā citos Krievijas apgabalos, tika praktizēta un turklāt plašos apmēros. Meklējot izeju no šā stāvokļa, Latgales zemnieki piegriezās kļaušu nomai, t. i., nomāja zemi no muižnieka, par ko atstrādāja viņam, lietojot savu inventaru. Lai gan kļaušu nomas noteikumi bija smagi, šāda veida atstrādāšana bija sastopama gandrīz līdz pašai Oktobra socialistiskajai revolūcijai.

Par dzimtbūšanas laiku paliekām Latgalē jāuzskata arī obščina. Zemes koplietošana te pastāvēja tikai dažos apvidos, tur, kur dzīvoja valsts zemnieki. Vairāk tā bija saglabājusies tikai Daugavpils apriņķī tajā rajonā, kur dzimtbūšanas laikos bija kara armētie (военное поселение) un vēlāk karavīru-arāju apgabals, kas ar savu organizāciju veicināja obščinas iekārtas saglabāšanu. Visā pārējā Latgales teritorijā zemes koplietošanas sairums bija tik tālu aizgājis, ka pat vietējām iestādēm bija grūti noteikt robežas starp pastāvošiem obščinas un atsevišķu zemnieku sētu zemes lietošanas veidiem. 1905. gadā Latgalē obščina bija jau iznīkšanas stadijā. Galu tai darīja 1906. gada

9. novembra Stolipina agrarā reforma, kas veicināja individuālu zemes īpašumu attīstību.

Kapitalisma attīstības ietekmē mainās lauku dzīves struktūra. Blakus muižniekam — muižas īpašniekam stājas kapitalistiskais elements, tajā skaitā sādžas kulaks. Viņš uzpērk izputējušo sīkzemnieku zemi. Pērk viņš to arī no izputējušiem muižu īpašniekiem, gan tieši no viņiem pašiem, gan arī ar Zemnieku zemes bankas palīdzību. Laikā no 1861. līdz 1892. gadam sādžas buržuazijas rokās jau bija pārgājis apmēram 31,8% muižnieku zemes. 1905. gada revolūcijas ietekmē muižnieki plašos apmēros sāka pārdot zemi. Stolipina agrarā reforma, kas par savu uzdevumu sprauda radīt «spēcīgas» viensētu saimniecības, visādiem līdzekļiem palīdzēja lauku buržuazijai sapirkt zemi.

Tajā pašā laikā Stolipina zemes ierīcības komisijas veicina zemnieku iziešanu viensētās. Līdz 1912. gadam šīs komisijas jau bija izdalījušas viensētās 10% no visas zemnieku zemes Latgalē. Vēlāk iziešana viensētās izvērsās vēl plašāk.

Līdz 1915. gada 1. janvārim 56,7% obščinas saimniecību bija jau nostiprinātas privātā īpašumā.

Kā zemnieku, tā muižnieku saimniecības Latgalē pakāpeniski tika pārkārtotas uz kapitalistiskiem pamatiem. Lauku buržuazijas skaitam pieaugot un zemei arvien vairāk pārejot kulaku rokās, zemes trūkums smagi nospieda zemnieku lielāko daļu. Agrarās krīzes dēļ daudzām zemnieku saimniecībām draudēja galīga izputēšana. To veicināja neražas un zemnieku parādi. Tādēļ pastiprinājās arī zemnieku diferenciācijas process. 1905. gadā Latgalē bija 22,4% trūcīgo zemnieku, 54,1% vidējo un 23,5% turīgo zemnieku-kulaku. No trūcīgo zemnieku sētu skaita 4,3% bija galīgi izputējušas saimniecības.

Stolipina reforma, kas tika realizēta lauku buržuazijas labā, radīja zemniecībai vēl lielāku postu. Reformas sākumā 1907. gadā Latgalē bija 11,8% zemnieku, kam nebija apsētu lauku (безпосевных). Bezzirgu saimniecību skaits 1912. gadā, salīdzinot ar 1900. gadu, bija pieaudzis par 154%.

Statistiskie dati par 1914.—1915. gadu rāda, ka vidējie zemnieki, kas nespēja savu zemi apstrādāt, pārdeva daļu no tās, bet visu iedalīto zemi pārdeva tie vidējie zemnieki, kas vairs nespēja savilkt kopā galus un parasti gatavojās izceļot uz Sibīriju. Arī liela daļa trūcīgās zemniecības pārdeva visu iedalīto zemi, galīgi saraujot saites ar to.

Laikā no 1895. līdz 1902. gadam no Latgales izceļoja uz dažādiem Krievijas apgabaliem apmēram 68 217 cilvēku. Zemnieku skaits, kas izceļoja no Latgales uz Sibīriju, sevišķi pieauga pēc 1905. gada — Stolipina reakcijas laikā.

Uz Sibīriju izceļoja tie Latgales sīkzemnieki un bezzemnieki, kas vēl spēja savākt izceļošanai nepieciešamos līdzekļus. Na-

badzīgākie zemnieki līdzekļu trūkuma dēļ nevarēja nekur izceļot. Tiem atlika tikai viena izeja — iet peļņā. Viena daļa salīga pie Latgales muižniekiem, kas savas saimniecības bija pārkārtojuši uz kapitalistiskiem pamatiem, vai arī pie kulakiem.

Sākot ar 1909. gadu, Latgales peļņnieki arvien vairāk devās pie Baltijas «pelēkajiem baroniem», kur strādāja to saimniecībās, kā arī gāja uz fabrikām un rūpnīcām Pēterburgā, Maskavā, Rīgā un uz citām pilsētām, tāpat pie dzelzceļu būvēm un citiem darbiem. Tajā laikā katru gadu no Latgales aizgāja peļņā desmitiem tūkstošu cilvēku.

Stolipina reakcionārā agrarā reforma paātrināja zemnieku aiziešanu uz pilsētām darbā rūpnīcās un fabrikās, kā arī uz citiem apvidiem lauku darbos. Reforma objektīvi veicināja to, ka skaitā pieauga proletariats, kas Komunistiskās partijas vadībā 1917. gadā gāza kapitalistisko iekārtu visā Krievijā.

SATURS

	Lpp.
Priekšvārds	3
Ievads	8
I. 1861. gada 19. februara zemnieku reformas noteikumi Latgalē	14
II. Zemes iedalīšana zemniekiem. Zemnieku izturešanās pret 1861. gada agraro reformu un cara valdības rīcība	20
III. Zemniekiem iedalītās zemes obligatā izpirkšana un agra- rās reformas tālākā norise	32
IV. Cara valdības turpmākie pasākumi zemnieku jautājumā	47
V. Zemes iznomāšana un pirkšana	63
VI. Zemnieku iziešana viensētās	75
VII. 1905. gada revolūcija Latgalē	81
VIII. Stolipina reakcionārā agrarā reforma Latgalē	97
IX. Latgales zemnieku diferencēšanās	110
X. Latgales zemnieku izceļošana un peļņā iešana	112
Secinājumi	121

Redaktore *L. Birziņa*. Mākslinieciskais redaktors *V. Kovaļovs*.
Techniskā redaktore *M. Aizupiete*. Korektore *R. Filipsons*.
Nodota salikšanai 1954. g. 3. novembrī. Parakstīta iespiešanai
1954. g. 14. decembrī. Papīra formāts 60×92 ¹/₁₆. 8 fiz. iespiedl.;
8 uzsk. iespiedl.; 7,85 izdevn. l. Metiens 1500 eks. JT 33860.
Maksā 1 rubl. 80 kap.

LATVIJAS VALSTS IZDEVNIECĪBA

Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. № 7208-Z202. Iespiesta LPRRT
27. tipografijā, Liepājā, Pumpura ielā № 10. Pasūt. № 7491.

ЛАТГОСИЗДАТ — РИГА

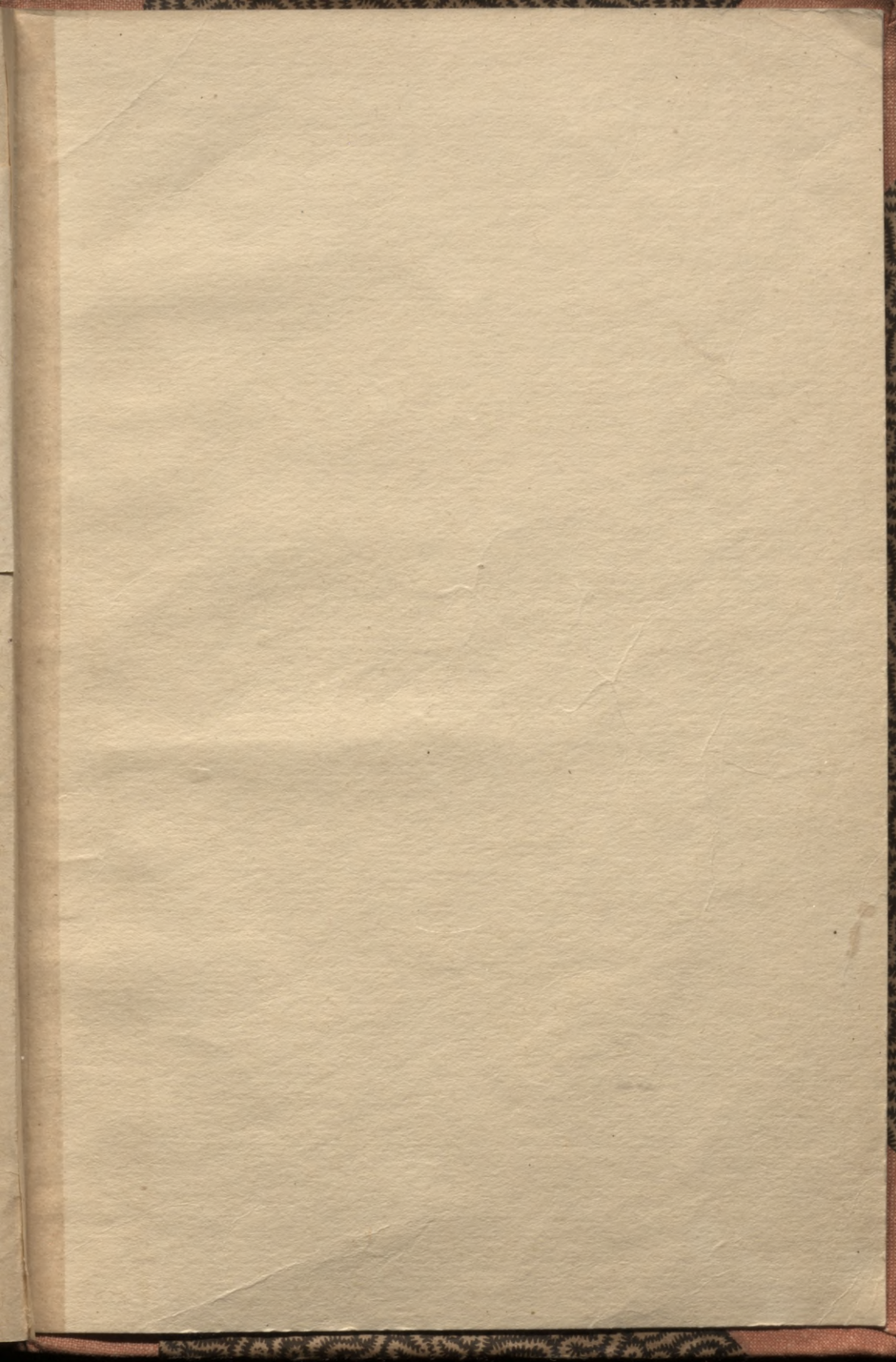
Отпечатано в типографии ЛРТПП № 27, г. Лиеная,
ул. Пумпура 10.

Pamanītās iespiedklūdas

Lpp.	Rinda	Iespļests	Jābūt	Kas vainojams
8. 59.	13. no apakšas 21. no augšas	Maļinovas deviņpadsmito	Maļinovkas deviņdesmito	Tipografija Redaktors

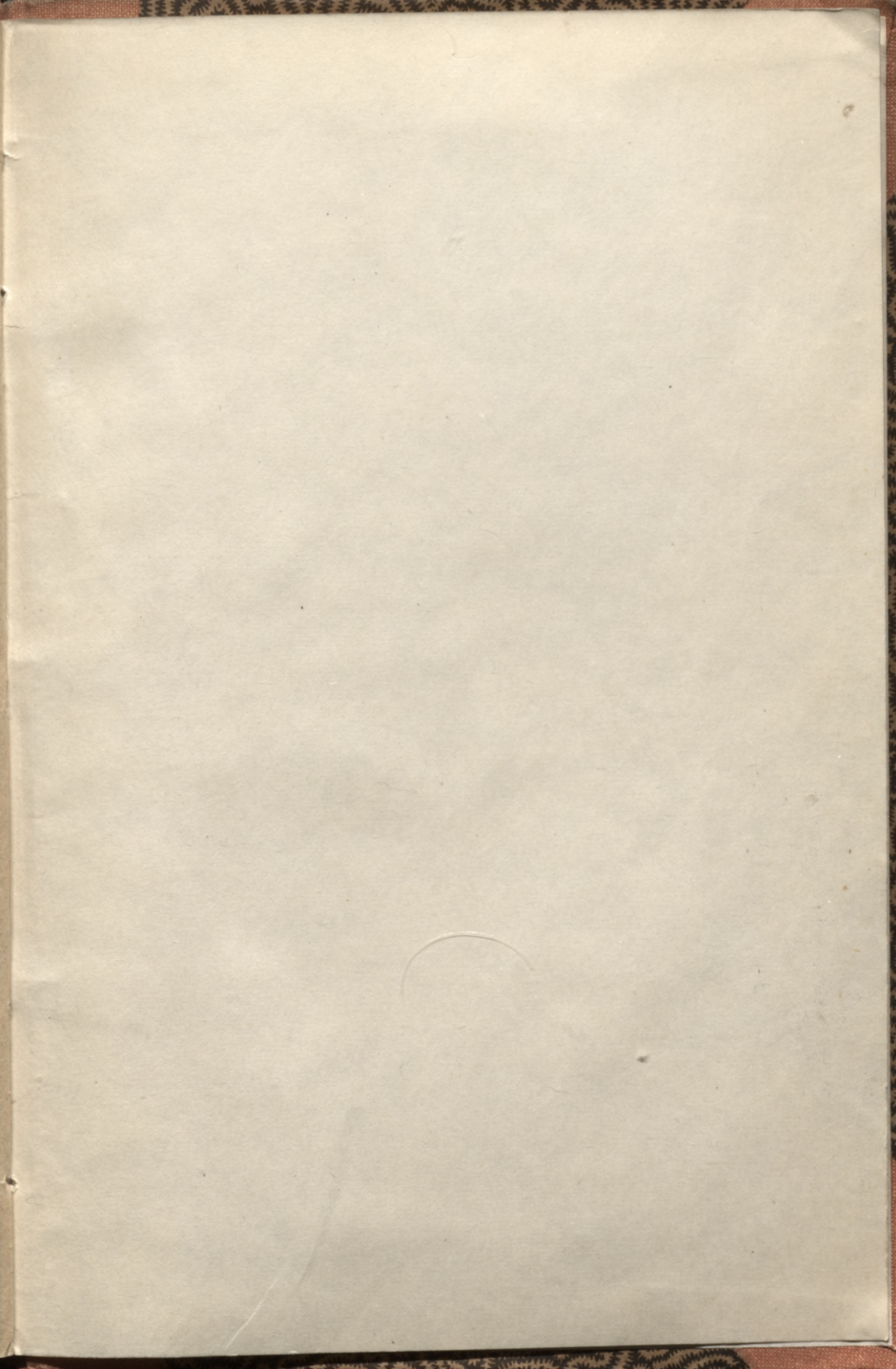
B. Brežgo, Latgales zemnieki
pēc dzimtbūšanas atcelšanas
1861—1914

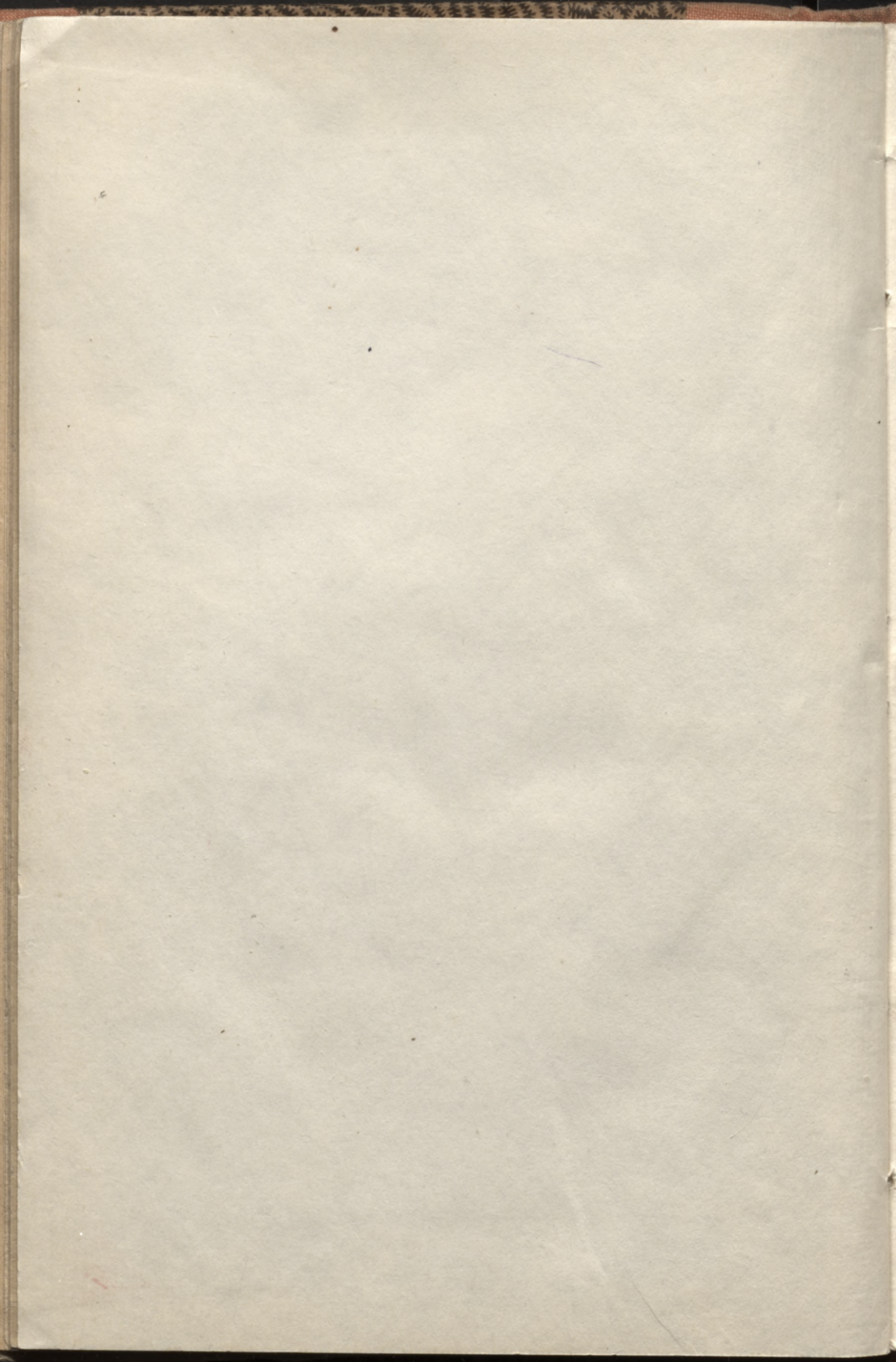

1 rub. 80 kap.

-18

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309090341